Čeština bez příkras

Petr Sgall, Jiří Hronek

Praha 1992

© Petr Sgall, Jiří Hronek, 1992
ISBN 80 - 85467 - 29 - 1

Varování:
Smysl pro odpovědnost nás nutí upozornit, že názory v tomto spisku obsažené jsou (ne náhodou) málo podobné stanoviskům většiny českých lingvistů; podobný postoj se těžko dá najít blíž než za devatero horami a velkou louží (nebo u někoho, kdo léta učil česky cizince).

Autoři

Acknowledgement:
I wrote my part of this book during my stay at the Netherlands Institute of Advanced Studies in Wassenaar, the stimulative atmosphere of which was of great importance for me.

Petr Sgall

Obsah

Několik slov úvodem 7
1. Není jazyk jako jazyk 9
Jazykové útvary spisovné a jiné 10
Situace ve světě 13
Rozvrstvení češtiny 19
2. Jak se doopravdy mluví v Čechách 27
Vod starýho mlejna aneb Hlásky 30
Jabkám a říbkum aneb Skupiny hlásek 35
S děvčatama vo klukách aneb Podstatná jména 37
Byli udivený, že sem mezi nemocnejma zdravej aneb Přídavná jména 42
Jich - z nich, jí - z ní, ale *ho - z něj* aneb Zájmena (a číslovky) 46
Prosej, abysme připomenuli, žes to přines, aneb Slovesa 54
Větná skladba 60
Slovní zásoba 69
3. Co se smí, nebo co se hodí? 81
Od zákazů a nařízení k informování 81
Bohatství stylů, nebo zdroj nedorozumění? 84
Čížkové a Moraváci 88
Pověry, mýty a iluze 91
Může za to Dobrovský? 98
4. Co tomu říkají lingvisté 102
Střídání kódů 102
Změny kodifikace 107
Jak teda budou mluvit naši vnuci? 109
5. ... a co básníci a další umělci 114
6. Pravopisné patálie 127
Přílohy: A. Náčrt slovníku 134
B. Ukázky rozhovorů 171
Seznam literatury 178

Motto:

Moje žena, původem z Moravy, kde se hovoří, jak praví oni, čistší češtinou než v Čechách, ho dokonce Ondrou *nazývala. Tvar* Vondra *shledávala poněkud vulgárním, tak jako třeba:* vosel, volejovký *nebo* vopratě. *Byla to u ní jakási přebujelá potřeba čistoty, potřeba omluvitelná u učitelek, ale dost směšná jinde.*

M. Horníček: Jak hledat slunce, Praha 1980, s. 12

Několik slov úvodem

U Horníčků se mluví podobně jako v mnoha českých rodinách; místo moravského původu nebo učitelského povolání někdy působí jiné faktory, někdy je rodina jednotnější, ale s rozrůzněním češtiny se její členové tak jako tak setkávají za jejími hranicemi. Někdo je přesvědčen, že to tak musí být, že takové rozvrstvení existuje ve všech (aspoň evropských) jazycích, jiní zase tvrdí, že je to zdroj obtíží, se kterými se v mnoha jiných jazycích nesetkáme. Rozdíly mezi spisovným a nespisovným vyjadřováním jsou jistě záležitost obecná, ale pro češtinu je dost specifická právě různost názorů na způsoby vyjadřování a na jejich vhodnost. Všichni mluvčí, a zejména mluvčí píšící, včetně překladatelů a redaktorů, se setkávají s obtížemi spojenými s tím, že v různých situacích je možné různě hodnotit a využívat výrazové prostředky jednotlivých podob našeho národního jazyka a že stanoviska k tomu se často hodně liší.

Chceme touto knížkou přispět k pochopení jazykové stratifikace (rozvrstvení) češtiny, o které se v našich školách i v lingvistické literatuře mluví jen málo. Jak je to vlastně s tvary jako *bysme, velkýho, vokno, mlejn*, které z nich se komu líbí a komu ne, kdy se které z nich mohou hodit? Mají pravdu ti (Moravané i jiní), kteří tvrdí, že se v Čechách mluví nedbale, nekulturně? Považují se dnes za spisovné, "správné", tvary jako *píšu, můžou, obejmutí*, nebo *sed si, hudebníkách* atd. atd.? - Pokud vás takové otázky zajímají, doufáme, že najdete v naší knížce něco užitečného.

Uveďme ještě jednu ilustraci:

... A jak ten svůj Olymp měli, panenku, scuknutej! Úsporně, žádný - ministerstva kultury a vyučování a informací a zemědělství a - a obchodu a železnic a pošt a telegrafů - to máme už aspoň sedm ministrů. A toho papíru! - Nic! Zeus, alias Jupiter, či Joviš na tohle na všechno měl všeho všudy tři podbohy - Apolóna, Dionýza a Merkura. ... Vemte chudáka Sizyfa. Znáte ho. No ten zvědavej, vykutálenej, co krad bohům jejich tajemství. Tak třeba roznášel drby, co sehnal o samém Jovišovi, jenž, jak známo, byl proutník, dědek záletná, no a Sizyfos to vo něm uveřejnil. Z čehož Zeus Hromotřas, jak mu říkal s oblibou Homér, měl doma jiný hromobití, vod paní Junóny, pochopitelně. - Sizyfos byl vůbec filuta. Prosim vás, dyť von

se zmocnil smrti, takle jednou v útery vodpoledne, a spoutal jí do řetězu. To si představte! Lidi přestali umírat! Chárón, převozník mrtvých do podsvětí, neměl koho převážet. V podsvětí začla být nouze o nebožtíky... - Pluto, pán pekel, mu to přečet. Rozsudek: ten balvan budeš tlačit do týhle příkrý stráně až na samej vrchol kopce. Když ho dovalíš, vykonals úkol a zhostil ses trestu. Ale esli se ti skutálí do údolí, musíš dolů pro něj a začít znova a znova a znova na věky věků, až do konce světa a časů.

To je, jak jste jistě poznali, Jiří Voskovec, totiž úryvky z jeho textu, který po léta koloval po naší zemi na utajovaných kazetách. Jsme si vědomi, že většina jeho textu je daleko spisovnější, ale vybrali jsme takové úseky, které připomínají, že i v kultivovaném vyjadřování mají své místo tvary nespisovné. Jaké tvary to jsou a jaké místo jim náleží, o tom budeme psát.

Než přejdeme k věci, předesíláme v 1. kapitole několik poznámek k vyjasnění pojmů, se kterými se v úvahách o těchto otázkách pracuje, a pak stručnou charakteristiku situace v různých jazycích. Jednotlivé kapitoly knížky jsou ale samostatné, je možné snadno se zorientovat a najít místa, která by vás mohla zajímat. Ty, kteří hledají informace podrobnější, včetně úplnější dokumentace a soustavnější diskuse, odkazujeme na monografii, kterou jsme napsali spolu s J. Horeckým a A. Stichem a kterou uvádíme v seznamu literatury v závěru knížky; do tohoto seznamu odkazujeme dál vždycky prostě jménem autorů jednotlivých publikací.

Za důkladné přečtení rukopisu knížky a za podnětné poznámky k jejímu obsahu i k mnoha formulacím patří náš zvláštní dík prof. dr. A. Stichovi. Za cenné připomínky děkujeme i doc. dr. E. Hajičové, DrSc, doc. dr. J. Panevové, DrSc a dalším přátelům.

1. Není jazyk jako jazyk

Co vůbec znamenají slova jako *jazyk, čeština, lidská řeč*? I když necháme stranou ty jejich významy, které nás v této knížce zajímat nebudou, není to jednoduchá otázka. L i d s k á ř e č jako taková reálně neexistuje, je to jen abstraktní objekt; na první pohled se dá říct, že existují jen jednotlivé j a z y k y (národní apod.). Jenže při bližším pohledu si uvědomíme, že je nutné jít ještě dál; ani čeština jako taková bezprostředně neexistuje, každý z nás ji zná a dovede užívat v trochu jiné podobě, s různou mírou využití jejího slovníkového bohatství, s různým vztahem k jejím stylistickým možnostem a k jejím místním variantám.

Chceme-li tedy mít pevný základ pro studium jazyka, máme jako východisko vzít jazykové vědomí (a podvědomí) jednotlivého m l u v č í h o? Zřejmě by tu pak bylo na překážku nejen to, že různí mluvčí si osvojili různé podoby češtiny, ale taky to, že si snad každý z nás osvojil (a během svého života stále dál osvojuje) jejich podob víc, ovšem v různé míře.

Dá se tedy vůbec někdy říct, že dva mluvčí mají stejný jazyk? I když přitom vůbec nemáme na mysli takové přenesené významy slova jazyk jako "styl", nebo dokonce "přístup, pohled" apod.?

A to ještě v jistém smyslu existují i jazyky mrtvé (ne vždy vymřelé - vždyť např. latina nebo staroslověnština nevymřely, jen se z nich vyvinuly jazyky, kterým říkáme jinak; ostatně nepřestaly existovat - nejsou to dnes ani národní ani mateřské jazyky, ale v určitých funkcích, zejména církevních, se i dnes užívají). Mnohé z jazyků opravdu mrtvých už ani neznáme (dokonce nedovedem bezpečně rozluštit ani nápisy v etruštině, přestože ta žila v bezprostředním sousedství Římanů); jiné jazyky se podařilo znovu uvést do života, jako zejména hebrejštinu.

Musíme se zřejmě smířit s tím, že jazyk sice má základní existenci v hlavách svých mluvčích, ale že při vymezení pojmu jazyk je nutně zapotřebí brát do úvahy i abstraktní objekt, kterým je jazyk určitého etnického společenství. Nechme teoretiky a filozofy jazyka diskutovat o tom, která z těchto dvou podob existence jazyka je primárnější. Nemusí nás zajímat, jestli byla dřív slepice nebo vejce, protože nám v této knížce jde o konkrétní pohled na různé podoby češtiny a na vztah mezi nimi.

Zkrátka a dobře, čeština jako národní jazyk, ve své ideální a úplné, souhrnné podobě, je systém výrazových prostředků a jejich významů, který si české děti osvojují v podstatné míře, jehož znalosti se potom v dospělosti prohlubují a rozšiřují (a zčásti i zužují) a se kterým se v tom či onom stupni seznamují i cizinci, někteří z nich natolik, že přestávají cizinci být.

Poznamenejme jen ještě, že slovo *jazyk* má jiný význam ve spojení *národní jazyk* a jiný ve spojení *spisovný jazyk*. V prvním významu označujeme jako jazyky češtinu, slovenštinu, italštinu atd., ale v druhém významu nejde o národní jazyk jako celek, nýbrž jen o jednu z jeho vrstev: nelze např. říct, že čeština je spisovná - říkáme jen, že má svou spisovnou podobu. Ztotožňování jazyka národního s jazykem spisovným je jednou z elementárních chyb, kterých bychom se měli vyvarovat, nechceme-li si znemožňovat věcný pohled na jazyk a na jeho různé podoby.

Jazykové útvary spisovné a jiné

Obvykle se jako hlavní podoby (variety) národního jazyka označují s p i s o v n ý j a z y k a různá místní n á ř e č í.

Tento tradiční názor předpokládá, že spisovná varieta jazyka, která plní jeho vyšší kulturní funkce, je na celém území jazyka jednotná a postupně zatlačuje do pozadí rozrůzněná místní nářečí, popř. je úplně vytlačuje i z běžného každodenního hovoru.

Je to však názor zastaralý, který neobstál a byl už v naší i v mezinárodní lingvistice nahrazen přístupem vhodnějším. Ukázalo se totiž, že spisovný jazyk obyčejně není úplně jednotný a hlavně že nespisovné variety v dnešní civilizované společnosti často nejsou územně tak omezeny, jako bývala stará místní nářečí.

V české lingvistice se už od třicátých let věnuje pozornost nejen místnímu rozrůznění národního jazyka, ale zejména jeho stratifikaci funkční, a to jak z hlediska různých stylů, tak i z hlediska různých jazykových ú t v a r ů. Funkční přístup k rozvrstvení jazyka vypracoval dlouho předtím, než v USA vznikla tzv. sociolingvistika, B. Havránek spolu s dalšími členy Pražského lingvistického kroužku, především V. Mathesiem a R. Jakobsonem. Byla to velká doba české lingvistiky; pražská škola tenkrát patřila k prvním průkopnickým

centrům strukturalismu a přicházela s novými myšlenkami v mnoha oborech lingvistiky, která se začínala loučit se starším, převážně historickým zaměřením. I dnes patří ke cti českého lingvisty, aby na každé sdělení o tom, jaké novinky zase přinesla americká lingvistika, dovedl odpovědět: "No ale Evropu Amerika ještě neobjevila; vždyť přece tohle u nás ve třicátých letech už věděli i novináři." Právem si i v odlehlém Finsku vypravují, jak Eva odsekla Adamovi, když jí vyhrožoval, že ji opustí a že ona za něj nenajde náhradu: "A co ten pražskej lingvista, ten co prej už dávno před tebou toho doved víc než ty?"

Naštěstí dnes máme možnost o třicátých letech nejen mluvit a jejich slávu připomínat, ale taky rozvíjet tehdy vzniklé přístupy tak, aby obstály i ve světle toho, co bylo mezitím ve světě opravdu dobrého vykonáno.

Ale vraťme se ke stylům a jazykovým útvarům. Už i termín styl je víceznačný. Může se jím rozumět jak sloh charakteristický pro určitého mluvčího, autora, nebo jejich skupinu, popřípadě pro skupiny jejich textů nebo pro jednotlivé projevy apod., ale může znamenat i jazykové styly čili tzv. funkční jazyky jako vědecký, hovorový aj., nebo slohové zabarvení obhroublé, knižní, zastaralé atd. u jednotlivých výrazů. Rozdíl mezi jazykovým stylem a útvarem je dán několika typickými vlastnostmi: Jazykové styly se mezi sebou liší hlavně ve slovníku a třeba i ve výslovnosti, ale gramatickou stavbu mají ve všem podstatném společnou, i když se často neshodují v četnosti užívání těch či oněch tvarů. Naproti tomu jazykové útvary se mezi sebou liší i celými skupinami podstatných mluvnických rysů a bývají charakterizovány jako úplné jazykové systémy ve smyslu plných souborů vyjadřovacích zvyklostí. Uvnitř jednoho útvaru tedy mohou existovat různé styly.

K jazykovým útvarům patří nejen spisovný jazyk a nářečí (dialekty), ale taky i n t e r d i a l e k t y (spojující určité skupiny nářečí a užívané jejich mluvčími, když - stručně řečeno - nejsou jen mezi sebou). A k útvarům patří taky variety bez užšího místního omezení, ale přitom nespisovné, vzniklé za určitých okolností šířením původního centrálního nářečí do periferních oblastí. Šíří se prostě tlakem intenzívního komunikačního styku, i bez atributu spisovnosti. Není snad třeba vysvětlovat, že pojmy centrum a periférie tu nemají být chápány v doslovném slova smyslu - nemusí jít

o zeměpisný střed a periférie může být rozsáhlá. Podle prvního doloženého útvaru tohoto typu, který se vyvinul ve starém Řecku a v jeho rozsáhlé periferní oblasti po klasickém období, se pro takové útvary často užívá termín *koiné*. Dodejme, že v řecké koiné byl sepsán Nový zákon, který z ní pak byl překládán do latiny, gótštiny, staroslověnštiny a dalších jazyků; to ukazuje, že se útvar takového typu za určitých specifických okolností může stát jazykem spisovným.

Takové nebezpečí češtině ovšem nehrozí, její spisovná podoba plní ve velkém rozsahu soubor základních kulturních sdělovacích funkcí daných životem moderní společnosti a rozvíjí se dál. V běžném každodenním hovoru však velká část našeho národa užívá jiný útvar, charakterizovaný takovými tvary (a hláskoslovnými podobami) jako *velkej, velkýho, velkejma, bysme, sed si, ty velký města, starý lidi, vokno, vod mlejna* apod. Naprosto nejde jen o řeč Prahy, i když na většině Moravy a Slezska tento útvar ovšem zdaleka není zakotven tak jako v Čechách, protože jsou tu doma interdialekty a nářečí moravské. Měli bychom dodat "a slezské", jenže velkou část Opavska osídlili po druhé světové válce převážně Moravané a další slezská území patří jazykově (ovšem kromě polské menšiny) do oblasti lašských nářečí spolu se severovýchodní částí Moravy, takže z hlediska dialektologie nejsou hranice mezi Moravou a Slezskem přímo směrodatné; doufáme tedy, že nám bude prominuto, užijeme-li příležitostně termín Morava ve smyslu někdejší Moravskoslezské země.

B. Havránek zvolil pro běžně mluvený jazykový útvar Čech termín o b e c n á č e š t i n a a věnoval mu ve svých pracích značnou pozornost; přesto počátkem šedesátých let spolu s J. Běličem a dalšími konstatoval, že jeho zpracování zůstává velkým dluhem české lingvistiky. Podoba tohoto útvaru s jeho různými variantami, jeho úloha v našem životě i jeho vztah k češtině spisovné a jeho umělecké využití si naši pozornost zaslouží. Vždyť pro mnohé z nás je to první a z jistého hlediska (jak ještě uvidíme) základní podoba naší mateřštiny. Je to čeština bez příkras zajišťovaných péčí lingvistů a učitelů, ale to znamená zároveň i bez strojenosti a krunýře "jazykové správnosti".

Pojmoslovná příprava z minulých odstavců nám dovoluje podívat se na různosti v rozvrstvení jednotlivých jazyků, aby bylo možné zjistit a upřesnit, v čem se rozvrstvení češtiny liší od situace jinde.

Situace ve světě

V těch jazycích, které získaly spisovnou podobu poměrně nedávno (připomeňme, že vývoj jazyka, zejména jeho mluvnické stavby a hláskosloví, je velmi pomalý, musí se měřit generacemi a staletími), mívá rozvrstvení i dnes podobu dost blízkou tradičnímu dělení na spisovný jazyk a místní nářečí. Městská hovorová mluva je v nich často v podstatě jednou z variant spisovné řeči, jak to pro většinu slovanských jazyků (zejména pro slovenštinu, polštinu, ruštinu a ukrajinštinu) ukázal pražský slavista Vl. Barnet, který také došel k přesvědčení, že výjimkou je slovinština; v té podle jeho názoru pro běžný každodenní hovor existuje zvláštní útvar, podobně jako je tomu v češtině. Čeština se svou starou tradicí spisovného vyjadřování (široce rozvinutého už v době Karla IV., nemluvě o jeho počátcích v éře Přemyslovců) prošla však složitým vývojem, a není tedy divu, že v ní vznikl útvar, který není úzce místně omezen, i když není spisovný, totiž Havránkova obecná čeština. Do určité míry je situace podobná i u jiných jazyků se starou spisovnou tradicí. Jak uvidíme, nejde však tato podobnost tak daleko, abychom v některém z hlavních evropských jazyků mohli hledat přímou paralelu a z jeho zpracování v lingvistice a v jazykové kultuře abychom mohli čerpat přímé návody pro popis a užívání jazykových útvarů češtiny.

Němčina se ve svém rozvrstvení liší od češtiny tím, že její hovorové útvary zůstávají místně rozlišeny a žádný z nich nemá opravdu centrální postavení, které by odpovídalo pozici obecné češtiny s jejím pražským centrem; němčina totiž nemá jednotné kulturní centrum, které by bylo jednoznačně nadřazeno centrům ostatním, takže tu i ve spisovném ústním vyjadřování lze nalézt, jak o tom píše W. U. Dressler a další, značné rozdíly mezi Vídní, Berlínem a porýnskými i dalšími okruhy. V těchto jednotlivých oblastech existuje taky různé odstupňování běžně mluvené řeči od spisovnosti k lokálnímu substandardnímu (vyhraněně nespisovnému) vyjadřování.

V angličtině je situace komplikovaná jejím velkým rozšířením v různých částech světa a konkurencí klasické angličtiny britské se standardem americkým, který je ve světě na postupu, a s dalšími varietami. I tady je míra spisovnosti různě odstupňována, jak o tom psal např. P. Garvin. Nějakou přímou paralelu k rozvrstvení češtiny tu však nenajdeme.

Blíž k češtině má francouzština, v té je centrálním a přitom nespisovným útvarem tzv. mluvená francouzština; její postavení se patrně dá srovnávat se situací obecné češtiny. Francouzština je však analytický jazyk (s mnoha předložkami a dalšími pomocnými slovy a s menším množstvím koncovek, zejména v mluvené podobě) a má pravopis hodně vzdálený od fonetického, nepravidelný. Proto není rozdíl mezi spisovnou a běžně mluvenou francouzštinou tak nápadný, jako je tomu v češtině: velká část rozdílů se francouzskému mluvčímu (a často i lingvistovi) jeví jen jako "nedbalá výslovnost" nebo podobně.

Jsou i jazyky, kde je naopak situace komplikovanější než v češtině; rozdíl mezi spisovným a běžně mluveným útvarem je někde ještě markantnější, takže se často nemluví jen o dvou útvarech (kódech, varietách aj.) téhož jazyka, ale o různých jazycích, popř. (podle Ch. Fergusona) o tzv. diglosii. To se týká především arabských zemí, které mají společný klasický spisovný jazyk, opírající se o starou islámskou kulturu, a rozrůzněné útvary hovorové. Ty jsou navzájem těžko srozumitelné, a také klasická arabština není bez potřebného vzdělání mluvčím dnešních hovorových variet přímo srozumitelná. Podobně bývá charakterizována situace švýcarské němčiny a donedávna se v tomto smyslu psalo i o rozdílu mezi dvěma kódy v řečtině, i když tam snad šlo spíš o stupňovité uspořádání několika variet, dnes už hodně zmírněné, protože varieta poměrně blízká klasické řečtině (přesněji starořecké koiné) se už před několika lety přestala uplatňovat i v písemném a oficiálním sdělování.

V norštině zase existují vedle sebe dva spisovné útvary, klasický (vzniklý kdysi na základě jazykově velmi blízké dánštiny, v době, kdy bylo Norsko pod dánskou nadvládou), typický pro Oslo a další velká města, a tzv. nová norština, vytvořená národně obrozenským hnutím v minulém století zejména na základě nářečí západního Norska. Jazykový problém je v Norsku velmi ožehavý

a v jednotlivých okresech se např. hlasuje o tom, která z obou spisovných norem má být základem školního vyučování.

Jiný je ovšem vztah mezi dvěma jazyky ve společnostech skutečně dvojjazyčných, jako v Belgii (kde je vlámština, velmi blízká holandštině, rovnoprávná s francouzštinou) nebo v Kanadě (kde je velmi rozsáhlé frankofonní území, usilující o stejně samostatné postavení, jako má anglicky mluvící většina). V takových zemích je dvojjazyčnost spojena s problémy národnostními, podobně jako v dalších oblastech, kde žijí národnostní menšiny. Někde jsou tyto problémy rozjitřené, jinde (snad aspoň ve Švýcarsku) se daří jazykové a národnostní otázky řešit v klidu.

Vraťme se ale k našemu vlastnímu předmětu, k rozvrstvení uvnitř jednoho jazyka. Jsou tu dvě základní možnosti: buď je národní jazyk rozdělen na různé útvary, nebo jde o nezřetelné kontinuum variet, mezi kterými jsou jen postupné přechody, nikoli zřetelné hranice (tj. meze, ve kterých jsou rozšířeny jednotlivé hláskové, tvarové a lexikální jevy, se navzájem neshodují). O rozlišení těchto dvou situací nověji píše anglický lingvista P. Trudgill. Tam, kde jde o kontinuum, je ovšem možné mluvit jen o variaci, ne o útvarech. Kde jsou hranice jasnější (úplně jednoznačné jistě nejsou nikde), dochází k vzájemnému kontaktu a ovlivňování útvarů, popř. k jejich splývání, k vytváření mezistupňů apod.

Ať jde o místní nářečí nebo o útvary centrální (spisovné i nespisovné), vždycky je důležité, do jaké míry si jsou jejich mluvčí vědomi toho, v jaké jazykové situaci žijí, jaký je vztah mezi útvary, které jsou v kontaktu a tak nebo onak si konkurují. Představy mluvčích se jistě mohou od skutečnosti dost lišit, jsou možné různé předsudky i mýty.

Zpravidla je jeden ze dvou konkurujících si útvarů útvarem p r e s t i ž n í m, považuje se za vhodnější způsob vyjadřování, ať už proto, že je nositelem vyšších kulturních funkcí, nebo proto, že se v dané oblasti jeví jako útvar většinový, šířící se apod. Je běžné, že i nářeční mluvčí jsou přesvědčeni, že v jejich obci se mluví "správně", "dobře" (přitom nemají vždy na mysli spisovnost), ale za kopcem že už neužívají pořádnou češtinu (francouzštinu aj.). K tomu se vážou různé posměšky typu Havlíčkova epigramu:

Hanák, velké panák,
ztěžka vekračoje:
jedno noho drohó
kpředo postrkoje.

Ani v otázkách prestiže apod. není situace jednoduchá; v různých jazycích se najdou i případy, kdy prestiž není jednoznačná nebo kdy si mluvčí jsou vědomi, že rysy shodné s prestižním (zpravidla spisovným) útvarem nejsou vždycky namístě v běžném hovoru - proto se v jižních Čechách snad dosud posmívají nositelům zbytků starého doudlebského nářečí, ne-li *obluda ocasatá okolo ohrady obehnaná*, tak aspoň *on je od nich* (zatímco v Budějicích a jinde by se ovšem řeklo *von je vod nich*). Přehnanému úsilí nedovzdělaných o spisovné vyjadřování jsme se v mládí posmívali, že podle nich *ojáci pijí odu z ojenského odoodu*.

V nejrůznějších jazycích je typické, že mluvčí místních nářečí s malým zeměpisným rozšířením se nechtějí vystavovat znevažujícím úsudkům o tom, že mluví jinak, než je běžné v širší oblasti nebo v prestižním kódu, a proto se vzdávají aspoň nejtypičtějších (tj. nejsnáze uvědomovaných) prvků svého nářečí, přijdou-li do styku s mluvčím z jiného kraje, zejména s takovým, který užívá útvar kulturně nebo zeměpisně převažující, prestižní. Různé jevy méně nápadné, které si nositelé nářečí tak snadno neuvědomují, jsou pro jejich vyjadřování i potom charakteristické a mohou vyvolat projevy nevole nebo i posměchu. To se stává i univerzitním profesorům přicházejícím z nářeční oblasti např. do hlavního města, a samozřejmě taky řadě dalších mluvčích, kteří se třeba při veřejném vystupování nedovedou vyvarovat poklesků v bodech pro ně nenápadných a přitom v prestižním kódu složitě strukturovaných, tedy ne zcela snadno zvládnutelných. Vzpomeňme si jen, kolik komunistických politiků se v době neblaze proslulé ocelové linie neodnaučilo mluvit ostravsky (lašsky) "kratce" a oč víc se na to v Čechách pochopitelně s odporem nebo s posměchem poukazovalo než na užívání podob jako *diskuze* nebo (v běžném hovoru) *dobrej, klukama* apod.

Jestliže v určité jazykové oblasti pravidelně dochází k tomu, že se mluvčí místních nářečí snaží ve styku s mluvčími jiných útvarů hlavní znaky svého nářečí opustit, může tam vzniknout útvar, který

spojuje příbuzná nářečí ze širšího zeměpisného okruhu, totiž i n t e r d i a l e k t. Tento (už výš připomenutý) Havránkův termín je plně vhodný tam, kde si mluvčí své lokálně úzce omezené nářečí v každodenním styku mezi sebou i nadále udržují. Pokud je nářečí takovým nadnářečním útvarem zatlačeno (i když po sobě třeba zanechá některé jednotlivé jevy i nadále pro daný kraj typické) a mluvčí tento zeměpisně rozšířený útvar užívají i v běžném hovoru ve své vlastní komunitě, nejde už v pravém slova smyslu o interdialekt, ale o jazykový útvar o b e c n ý, který si zaslouží název 'koiné' zejména tehdy, jestliže se vyznačuje i podstatnějším zjednodušením mluvnických prostředků ve srovnání se zatlačenými nářečími.

Ne všude tedy ustupují místní nářečí přímo útvaru spisovnému. Je taky důležité uvědomit si, že ani v moderní přetechnizované společnosti neustupují nářečí nijak rychle. Zpravidla jde jen o jednotlivé vývojové krůčky, jedna generace (obvykle zdaleka ne celá) ustoupí během svého života v několika nejnápadnějších jevech, a zpravidla je možné jen ve slovníku najít větší počet změn.

Viděli jsme, že i územní nářeční rozvrstvení samo je spojeno s hodnotícími postoji mluvčích k jednotlivým útvarům. Některé z nich fungují jako "vyšší", více žádoucí, prestižnější, zatímco jiné se ocitají spíš ve stínu, jejich mluvčí jich neužívají ve všech situacích, nebo ne v důsledné podobě, tu a tam se od nich distancují. Něco podobného ovšem najdeme i tam, kde nejde o rozdíly místní, ale jenom o stylové nebo kulturní apod., zkrátka o rozdíly f u n k č n í.

Je možné sestavit stupnici různých funkčně rozlišených útvarů a stylů téhož jazyka od kódů "vyšších" (sloužících krásné literatuře, odbornému a oficiálnímu sdělování) k "nižším", až po soubory prostředků obhroublých nebo vulgárních. Ale to by zase znamenalo nepatřičné zjednodušování, nejen proto, že třeba krásná literatura využívá různé styly a útvary, ale i proto, že co je z jednoho hlediska "nižší", může mít z jiného hlediska právě pozitivní hodnotu. Nespisovné vyjadřování nelze ve všech situacích považovat za nevhodné. Často je právě projevem otevřeného vztahu mezi mluvčím a jeho posluchači, je to tedy, jak napsal americký lingvista M. Joos, mezi dvěma lidmi nejvyšší uznání.

Pro studium místního rozvrstvení jazyka (buď v jeho co nejstarší zachytitelné podobě, nebo z hlediska současné situace) sbírají dialektologové co největší množství materiálu, záznamů mluvené

řeči. To umožňuje posoudit daný stav objektivněji než kdyby se jazykové povědomí jednotlivých mluvčích nebo jejich skupin zkoumalo např. s pomocí dotazníků. Podobně i moderní studium funkčního a sociálního rozrůznění jazyka v rámci tzv. sociolingvistiky postupuje zpravidla na základě zachycených rozhovorů a jejich s t a t i s t i c k é h o rozboru. Takové kvantitativní zpracování údajů, jehož průkopníkem v USA se stal W. Labov, je velmi důležité, ale, jak se postupně ukázalo, není správné ho přeceňovat. Především je třeba pamatovat na to, že statistické zpracování řeči určitého prostředí snadno vede k charakteristice průměrných hodnot jako typických pro danou skupinu mluvčích, i když je možné, že skupina ve skutečnosti není homogenní a že mezi vyjadřovacími zvyklostmi jejích členů existují značné rozdíly.

Dnešní sociolingvistika si je vědoma, že i tam, kde místní rozdíly už hodně ustoupily a nejsou podstatné, je r ů z n o s t způsobů vyjadřování p ř i r o z e n á, že k ní nedochází jen tlakem spisovného jazyka a školní nebo jiné jazykové výchovy. Bylo taky už mnohokrát konstatováno, že není možné jednotlivé způsoby vyjadřování prostě jeden druhému nadřazovat a že nespisovné tvary zpravidla nevznikají ani v důsledku nedbalosti, ani neznalosti. Zbývá však dodat, že z toho vyplývá jako jeden z úkolů lingvistiky, aby tyto aspekty jazykového rozvrstvení pečlivě studovala a mluvčí daného jazyka o nich informovala, aby je nenechávala v zajetí tradičních, školou i jinak často dosud šířených představ o "nesprávnosti", nepatřičnosti tvarů, které z velké části vznikly jako přirozené výsledky spontánního jazykového vývoje a v širším nebo užším okruhu řečových situací mají své oprávnění.

Zejména je třeba, jak to u nás B. Havránek konstatoval už v třicátých letech, upozorňovat mluvčí na to, že z obecného jazyka proniká řada jevů do jazyka spisovného (aspoň do jeho hovorové vrstvy). Pro jazyky, jejichž rozvrstvení má rysy blízké Fergusonově diglosii, a tedy bohužel taky pro češtinu, však bývá typické, že se o nespisovném jazykovém útvaru píše víc v zahraničí než doma, kde jeho popis a objektivní charakteristika může narážet na pověry a legendy doprovázející takovou situaci. Nesnáze, které jsou s tímto typem rozvrstvení spojeny a ztěžují pozici spisovného jazyka, v běžném hovoru málo užívaného, přecházejí domácí lingvisté často mlčky. To ale situaci spisovného jazyka podstatně nezlepší, neboť to

jen oslabuje působení jazykové kultury a osvěty a zvyšuje nejasnosti a různosti v názorech mluvčích. V sociolingvistice se proto upozorňuje, že účinnější je studovat rozvrstvení jazyků bez ohledu na prestiž jednotlivých útvarů, mluvčí objektivně o situaci informovat, a dodejme, odstraňovat tím překážky pro obohacování spisovného jazyka.

Rozvrstvení češtiny

Jak jsme viděli, liší se čeština od slovenštiny a od mnoha dalších jazyků v tom, že v každodenním hovoru zde mnoho mluvčích neužívá spisovný jazyk ani místní nářečí, ale nespisovný útvar bez úzkého místního omezení, totiž o b e c n o u č e š t i n u. Ta existuje jako jeden z útvarů našeho národního jazyka, spolu s češtinou spisovnou a s moravskými interdialekty a nářečími - hanáckými na střední, západní a jižní Moravě, slováckými na jihovýchodě a lašskými nebo slezskými na severovýchodě Moravy a v české části Slezska.

V Čechách užívá obecnou češtinu největší část mluvčích v každodenním běžném hovoru, kde se nesnaží o spisovné vyjadřování; to ovšem znají ze školy, z četby, z televize i z rozhlasu a do jisté míry ho dovedou taky aktivně uplatnit, kdykoli to považují za vhodné. Posouzení této vhodnosti se u jednotlivých mluvčích liší a často dochází, jak ještě podrobněji uvidíme, ke střídání obou nejrozšířenějších kódů, spisovné a obecné češtiny.

Než podáme (v příští kapitole) podrobnější charakteristiku obecné češtiny, uveďme, že jejími nejnápadnějšími znaky v současné době jsou jednak tvary přídavných jmen *velkej, velkýho, velkejch* apod., jednak i řada různých tvarů a hláskových podob jako *domama, vo Polákách, vokno, mlejn.* To jsou prvky pro obecnou češtinu charakteristické, které i přes zmíněné kolísání jen poměrně málokdy pronikají do projevů vcelku spisovných (totiž, pokud tam proniknou, není to už projev vcelku spisovný). Na druhé straně je tu řada jevů míň nápadných (většinou se nevyskytují tak často), které do spisovného jazyka pronikají nebo už pronikly, jako *polívka, tisknul, obejmutí, lodě, bez třech.*

Hranice mezi spisovnou a obecnou češtinou tedy není pevná a jednoznačná, ale na nejasnost hranic jsme v celé oblasti přirozeného

jazyka zvyklí, ať už jde o hranice mezi jednotlivými jazyky (zkusme jen přesně rozdělit nářečí na Těšínsku na česká a polská, nebo v Istrii na slovinská a chorvatská, nemluvě třeba o problémech moldavštiny a rumunštiny), mezi gramatikou a slovníkem (jak zacházet s předložkami, spojkami a pomocnými slovesy, zvlášť mají-li podoby tak málo "slovníkové" jako *-li* nebo *s* ve větě *Dals-li mu to, má jistě radost*), mezi slovními druhy (např. *rád* se chová trochu jako přídavné jméno, trochu jako sloveso) nebo třeba i mezi samohláskami a souhláskami (*Strč prst skrz krk*).

To, že hranice mezi jednotlivými jazykovými útvary nejsou pevné, nás nepřekvapuje; spíš to jen zdůrazňuje nutnost důkladněji jednotlivé útvary studovat (na základě rozsáhlého empirického materiálu, s jeho statistickým i strukturním zpracováním, včetně otevřených diskusí mezi lingvisty) a přesněji vymezovat pojmy potřebné k jejich popisu. V této situaci taky nepřekvapuje, že útvar jako obecná čeština má své místní v a r i a n t y. Vždyť úplně jednotná na celém území není ani čeština spisovná. Podobně jako rozdíly mezi výslovností *naschledanou* a *nazhledanou* nebo mezi větami *Dal jsi to Máně?* a *Dals to Máni?* nejsou zhoubné pro jednotu češtiny spisovné, neruší ani rozdíly mezi *tátoj* a *tátovi*, *prosej* a *prosí*, *bratrův klobouk* a *bratrovo klobouk* existenci češtiny obecné jako jednoho z útvarů našeho národního jazyka.

Hranice mezi variantami obecné češtiny jsou ovšem míň vyhraněné, než byly hranice mezi starými nářečími v Čechách, jejichž postupné sbližování a splývání trvalo několik staletí. Pro v ý c h o d n í a zčásti i severovýchodní Čechy jsou typické tvary jako *tátoj*, *starostoj* a taky *zrouna*, *prauda* (rozšířené na větším území než např. *žárouka*, *koneu*, kde se jinak vyslovuje *f*), dál třeba *večír*, *hrej* nebo *krajc*, taky *zajc* ve významu 'králík', dlouhé samohlásky např. ve slovech *dólu*, *vzádu* a zjednodušené skupiny souhlásek ve slovech jako *sjetlo*, *zlášní*; užší místní rozšíření patrně mají tvary *slepicej*, *silnicej* a např. slova *hoble* (pro velký kámen), *chlemák* ('dešťovka'), *přemítat* (ve smyslu 'obracet listy v knize') aj., zato i do spisovného vyjadřování tu proniklo např. *se Třebovou*, *ke starostem* atd.

V z á p a d n í c h a j i ž n í c h Čechách jsou zase v té či oné míře rozšířeny tvary jako *tátovo klobouk*, *zaplajte*, *hliboko*, *do Budějc* a slova *taluta* ('příkop'), *buryna* ('krmná řepa'), *loch* ('sklep'). V západních Čechách je běžné taky *ajť*, zdloužené *naší klucí* ap.,

v jižních Čechách např. *bej sádla, je zavříno*, na části jižního a západního území *voni sází* apod. Tvary *sázej, prosej, trpěj* (popř. *sázeji* atd., se zkráceným koncovým *-í*) jsou ale v obecné češtině nejrozšířenější, převládají na většině území Čech.

V některých částech s t ř e d n í c h Čech se sejdeme s výslovností typu *dobreho, krátkemu, nest, pect*. Není snadné příslušnost takových oblastně omezených jevů přesně zjistit. Některé z nich jsou jen lokálními pozůstatky starých nářečí, jiné se užívají na dost rozsáhlém území, aby mohly být považovány za prvky variant obecné češtiny.

Ze starých lokálních dialektů zbývá v Čechách dosud poměrně kompaktní soubor jevů nářečí chodského a za zmínku stojí i různé staré nářeční rysy v Podkrkonoší, v severovýchodním cípu Čech u Náchoda, na Doudlebsku u Trhových Svin a na jednotlivých jiných místech. Podrobná charakteristika jednotlivých jevů se bude muset opřít o dosavadní výsledky výzkumu nářečí a bude taky vyžadovat daleko důkladnější prozkoumání způsobů vyjadřování dnes obvyklých v jednotlivých městech a oblastech. Česká dialektologie už po řadu let na takových úkolech pracuje; vyvrcholením jejích snah je dokončený Český jazykový atlas, připravený k vydání. Dosud mohly být výsledky nářečního výzkumu publikovány jen z menší části; do značné míry jsou to zatím spíš podklady k diskusi, stejně jako naše knížka. Velký dluh české lingvistiky, kterým pro J. Běliče, B. Havránka a další před třiceti lety zpracování obecné češtiny bylo, teprv začíná být splácen.

P r a h a tedy zdaleka není jediným městem, kde se mluví obecnou češtinou, ale má ovšem v celé oblasti tohoto útvaru centrální postavení. Jako v každém velkém městě tu můžeme slyšet mnoho jevů z různých oblastí českého jazyka. Některé z nich sem pronikají jen s přistěhovalci a poměrně brzo (většinou v první nebo v druhé generaci) se u jednotlivých mluvčích ztrácejí. Necháme-li je stranou, jistě můžeme pražskou nespisovnou mluvu v jádře označit jako typickou, základní variantu obecné češtiny. Neodpovídá však skutečnosti, mluví-li se o obecné češtině vcelku jako o "pražské češtině". Naopak, pro jazykovou situaci v Čechách je právě typická jednota způsobů vyjadřování, existence jediného útvaru, sice nespisovného, ale rozšířeného po celých Čechách.

Na většině území M o r a v y a Slezska je situace od Čech dost odlišná. V pásmu západní Moravy při hranicích Čech se jevy obecné

češtiny už dlouho pomalu šíří. Bylo by asi vhodné při studiu rozvrstvení češtiny věnovat víc pozornosti nejen vývoji v takových městech, jako jsou Jihlava nebo Svitavy (která z hlediska dlouhodobého vývoje nejsou pro Moravu typická, protože po odsunu Němců se do nich přistěhovalo mnoho lidí z Čech), ale i v dalších západomoravských městech a v jejich okolí. Celkově je jistě ústup nářečí (pomalý, jak jsme už viděli) dnes podmíněn především vlivem češtiny spisovné; nejsnáze postupují ty prvky, které jsou společné spisovné a obecné češtině, takže ustupuje např. hanácké *jedno noho drohó*, zčásti snad i jevy více méně celomoravské, jako *všag víš, zme, su, s předsedem* apod.

Nespisovné prvky obecné češtiny na Moravu sice porůznu (zejména do městské mluvy) pronikají, ale jsou pociťovány jako záležitost vnějšího vlivu a podle zjištění a názorů moravských lingvistů nijak výrazně nezatlačují moravská nářečí a interdialekty.

Některé moravské útvary se ovšem v určitých bodech s obecnou češtinou shodují i tam, kde se liší od češtiny spisovné; např. koncové *-ej* v tvarech jako *dobrej*, do určité míry i výslovnost *vo, vokno* a zejména podoby jako *mlíko, polívka* jsou tu v některých nářečních i nadnářečních okruzích přítomné odedávna, ne jen dnešním působením obecné češtiny. Vcelku však tyto jevy nemají takovou váhu, aby bylo - podle našeho názoru - vhodné pokládat i moravské interdialekty za varianty obecné češtiny. Předmětem naší knížky je situace v Čechách, o Moravě a Slezsku se zmiňujeme jen tam, kde je to zapotřebí pro srovnání a pro posouzení situace a role obecné češtiny.

V některých bodech, ve kterých se liší od spisovné normy, se obecná čeština více méně shoduje se slovenštinou (např. *velké mestá stáli, čeští chlapci, mojeho, na rukách*); často se naopak se slovenštinou rozchází (např. *velkej, velkejch, mlejn, vokno*). Podrobněji o tom i o různých dalších vztazích mezi obecnou češtinou a slovenštinou píše J. Dvončová.

Často užívaný termín hovorová čeština má bohužel i mezi lingvisty několik různých významů. V. Mathesius, zakladatel Pražského lingvistického kroužku, chápal hovorovou češtinu jako volně vymezený soubor spisovných a zčásti i nespisovných prostředků užívaných v běžném hovoru těmi mluvčími, kteří jsou zvyklí aktivně užívat jazyk spisovný. Upozorňoval taky, že v češtině neexistuje ustálená varianta jazyka, která by v této funkci sloužila,

a že typické je právě občasné užití nespisovných prvků mezi prvky jazyka spisovného. Podobné pojetí později zpracoval K. Hausenblas.

Mezitím B. Havránek, který se v klasické pražské škole i v pozdějším období rozvrstvením národního jazyka a jazykovou kulturou nejvíc zabýval, formuloval přístup trochu jiný: vymezil skupinu jevů obecné češtiny, které by bylo možné považovat za přijatelné pro vcelku spisovný hovor; šlo o podoby jako *mlíko, polívka, píšu, píšou, ved, nes* a v třicátých letech ještě taky o tvary *beze mě, tluč* a další, které mezitím už byly uznány za plně spisovné. Fr. Kopečný, jehož závažné příspěvky k těmto otázkám bohužel v uplynulém období nesměly být u nás publikovány, považoval za typické pro hovorové vyjadřování i tvary jako *vem, kolách, ty města, zubama* (upozorňoval, že *trhat zubama* je něco jiného než *trhat zuby*).

Jiné bylo stanovisko J. Běliče, který se v šedesátých letech zasloužil o podstatné rozšíření výzkumu běžného českého hovoru (městské mluvy) i o obohacení oficiálně kodifikované podoby spisovné normy v některých bodech, kde dřív obsahovala jen tvary knižní. Hovorovou češtinu charakterizoval jako vrstvu češtiny spisovné zbavenou jak prvků výlučně knižních, tak i jevů pociťovaných jako nespisovné. Při tomto pojetí se však nevěnuje pozornost tomu, že v některých bodech (pro některé funkce) spisovná čeština nemá (nebo až do nedávných kodifikačních úprav neměla) prostředek, který by nebyl knižní. Jak upozornil A. Stich na konferenci o jazykové kultuře v Ústí n. L. r. 1980 (tiskem v článku společném s J. Krausem a dalšími), spisovné češtině chybí stylově neutrální prostředek především v těchto čtyřech bodech:

(a) *bychom* je knižní, *bysme* se dosud převážně považuje za nespisovné, tzn. chybí neutrální prostředek pro podmiňovací způsob v 1. osobě množného čísla;

(b) *lidmi, ženami, jarními, těmi* je knižní, ale tvary na *-ma* jsou nespisovné, takže chybí neutrální tvar 7. pádu množ. č.;

(c) *ti dobří (herci)* je v Čechách knižní, ale *ty dobrý* je nespisovné - chybí neutrální výraz pro 1. pád množ. č. mužského životného rodu u přídavných jmen a zájmen;

(d) *všechna velká města byla poškozena* je knižní, ale *všechny velký města* atd. je nespisovné, takže nemáme neutrální podoby 1. a 4. pádu množ. č. středního rodu přídavných jmen a některých jiných slov.

Mohli bychom uvádět další podobné mezery, i když se stanoviska lingvistů v některých případech budou lišit. J. Vachek upozornil, že slabý nádech knižnosti mají tvary jako *čerstvého mléka*. Podle našeho názoru je možné např. považovat za více méně knižní i tvary jako *starý osel*, v Čechách i *staří, vedl, sedl si, od mlýna*, ale jejich protějšky se většinou považují za nespisovné.

Neexistuje tedy ucelená vrstva spisovné češtiny, která by odpovídala Běličovu chápání hovorového jazyka. V tom měl jistě pravdu V. Mathesius; plným právem označil nedávno Fr. Daneš hovorovou češtinu jako vrstvu spisovného jazyka za chiméru. Neexistenci takové vrstvy těžce pociťují např. někteří pracovníci rozhlasu, kteří požadují její vytvoření pro možnost spisovné konverzace "jednoho člověka s druhým, a ne s miliónem" (M. Fleischmann). Jenže na vytváření takové stylové vrstvy nestačí žádná komise, ústav ani parlament, na tom se musejí podílet celé generace mluvčích. Kdo má zájem, najde snad v dalších kapitolách inspiraci.

V jistém smyslu ovšem hovorová vrstva spisovné češtiny existuje, ale ne jako úplný útvar; spíš jde jen o neúplný jazykový styl (popř. funkční jazyk), tedy o soubor slov a tvarů užívaných v rámci spisovného i nespisovného vyjadřování se stylovým příznakem běžného hovoru, např. *kupujou, moct, pořád, baterka, brečet, ješák*. Nejasnosti kolem hovorové češtiny mají mnoho společného s tím, že kodifikace spisovné normy v oficiálních příručkách nemusí tuto normu zachycovat vždycky přesně, jak uvidíme blíž v třetí kapitole.

Na základě rozsáhlého empirického studia prostředků běžného českého hovoru dospěl už v polovině padesátých let H. Kučera (který předtím jako student musel odejít do USA) k závěru, že v běžném hovoru je v češtině velmi rozšířeno k o l í s á n í, oscilace, střídání kódů, tj. češtiny spisovné a obecné. Ukázal, že toto kolísání má své zákonitosti a podléhá určitým pevně daným omezením (stejně jako omezením jiným, volnějším): jsou přirozená a zejména v hovoru intelektuálů v Čechách docela běžná taková spojení prvků obou útvarů jako *příznivý okolnosti, novej výsledek, velkýma stolama*; jejich protějšky s obráceným výběrem jsou daleko vzácnější a míň přirozené: *příznivé vokolnosti* nebo *nový vejsledek* - to se slyší jen málokdy a je to při nejmenším neobratné, podobně jako *vobdobná slova* nebo snad dokonce *vejchovné přednášky* apod. (kde je koncovka více méně knižní, ale předpona má podobu vyhraněně nespisovnou); tvary jako

velkejmi dnes vůbec neexistují. Kučera byl první, kdo při výzkumu českého hovoru využil statistické postupy a s jejich pomocí dospěl ke zjištění, že hovorová čeština není jednotný kód, ale že jde o hierarchické uspořádání jednotlivých výrazových prostředků; o jeho stupnici (a jiných, většinou na ní založených) budeme v příštích kapitolách mluvit podrobněji, protože se stala východiskem pro další výzkumy a diskuse, i když se v našem tisku Kučerovo jméno po dlouhá léta připomínalo jen sporadicky.

V diskusi, která v našem vědeckém tisku, totiž v časopise Slovo a slovesnost, začátkem šedesátých let přece jen proběhla, se projevilo, jak různé jsou postoje našich lingvistů k obecné češtině a k problémům spisovného jazyka daným tím, že se ho v běžném hovoru užívá míň, než jak je tomu v některých jiných jazycích, kde má spisovný útvar svou konverzační podobu, a tedy i pevné místo v každodenním hovoru. Potvrdilo se tu, že obecná čeština má blíž ke spisovnému jazyku než místní nářečí, protože k běžnému kolísání mezi oběma centrálními útvary češtiny patří i to, že spisovná slova, včetně technických termínů, se běžně spojují s hláskovými a tvarovými podobami obecné češtiny. To platí jak o běžném hovoru doma, na procházce, v dílně, v kanceláři, tak o prostředí vysokoškolském. I nejzasvěcenější profesory tehdy zaskočilo zjištění, že taky ve zdech pražské filozofické fakulty se běžně ozývají spojení jako *jednovaječný dvojčata, kritickej postoj, těch votevřenejch é, s novejma lexémama, s těma starochetitskejma textama.*

V uvedené diskusi se ukázalo (zejména díky příspěvku P. Nováka), že rozdíl mezi spisovnou a obecnou češtinou je při sdělování do jisté míry na obtíž; existuje totiž řada vyjadřovacích prostředků, které v určitých situacích některým mluvčím připadají příliš strojené, pedantské, zatímco jejich protějšky zase bývají hodnoceny jako příliš familiární, ležérní, takže posluchač se někdy soustřeďuje na způsob vyjadřování místo na obsah sdělení, aniž by si to mluvčí přál. Postoje uživatelů češtiny se liší, jak naznačilo už horníčkovské úvodní moto naší knížky, a to způsobuje, že pozornost mluvčích bývá neúměrně soustředěna na výběr výrazových prostředků vhodných pro danou situaci.

Diskuse ve Slově a slovesnosti vedla taky ke zjištění, jaké jsou podobnosti a rozdíly mezi rozvrstvením češtiny a tzv. diglosií, při které, jak jsme se už zmínili, jsou obtíže daleko citelnější, protože

spisovný a "nižší" útvar jsou tu od sebe natolik vzdáleny, že nevzdělaný člověk spisovnému vyjadřování ani vždycky nerozumí.

V češtině jsou si oba centrální kódy natolik blízké, že pasívní srozumitelnost je zajištěná, jen aktivní zvládnutí spisovného jazyka je pro české dítě úkol, který musí zvládnout ne-li v předškolním věku, tak v prvních školních letech. Spisovná čeština nemá své rodilé mluvčí; stává se dnes, že některé matky (snad jen zřídka otcové nebo babičky, sotvakdy dědečkové) mluví na děti spisovně, "aby to měly v životě snadnější", ale základním prostředkem hovoru v Čechách, i mezi dětmi, zůstává obecná čeština.

O skutečnou diglosii v češtině nejde, ale některé rysy naší jazykové situace jsou diglosii blízké. Patří k nim, jak jsme už viděli, i to, že se lingvisti u nás často chovají podobně, jako kdyby tu diglosie byla: o obecné češtině jako centrálním útvaru píšou co nejmíň. Proto velká část studia obecné češtiny probíhá bohužel v zahraničí: už od dvacátých let věnovali tomuto útvaru pozornost odborníci francouzští, v padesátých letech se publikace o něm začaly objevovat v USA i v SSSR a dnes je výzkum obecné češtiny v USA znovu dost rozšířen, nejen mezi lingvisty českého původu: vždyť amerického studenta slavistiky, kterého doma na univerzitě důkladně seznámili s češtinou spisovnou, hodně překvapilo, když přijel k nám a mezi svými vrstevníky zjistil, že se musí teprv učit česky mluvit. (To prožil Ch. Townsend, který se pak stal jedním z předních lingvistů zabývajících se obecnou češtinou.) I v tomto smyslu tedy studium a zpracování obecné češtiny dosud zůstává velkým dluhem české lingvistiky.

2. Jak se doopravdy mluví v Čechách

Dáme se do cestování po území obecné češtiny. V jistém smyslu je to pro nás ta nejkrásnější krajina, co známe: vždyť pro nás Čechy z Čech je to východisko naší mateřštiny. Jsme si ovšem vědomi toho, že se v Čechách mluví všelijak, podle různých situací hovoru i podle povahy a nálad mluvčích. V této kapitole však chceme zachytit hlavní rysy obecné češtiny, základního nespisovného útvaru užívaného na většině národního území v běžném každodenním hovoru. Do jaké míry se v takovém hovoru užívá i prvků češtiny spisovné, tím se budeme zabývat později, hlavně ve čtvrté kapitole.

Zatím nebylo nikdy možné podat soustavný popis obecné češtiny, který by se opíral o rozsáhlý soubor údajů o výrazových prostředcích, jak se jich užívá v různých oblastech Čech. První, kdo systematicky sbíral materiál o tvarosloví českého běžného hovoru, byl v dvacátých letech mladý francouzský lingvista M. Vey, jeho kniha však vyšla až daleko později. B. Havránek a jiní psali o obecné češtině na základě svého vlastního jazykového povědomí a popř. i na základě dat zjištěných v dialektologickém výzkumu.

Prvním monografickým zpracováním byla knížka J. Hronka z r. 1972, vydaná jako skriptum Karlovy univerzity; dnes je v angličtině k dispozici i kniha amerického lingvisty Ch. Townsenda. Už jsme se zmínili, že taky statistické údaje byly poprvé zpracovány v USA, a to H. Kučerou. Kromě jeho výsledků je dnes možné se opřít i o další materiálově založené práce, které se netýkají jen Prahy (jako je disertace a článek L. Hammerové, z jejíhož výzkumu, spolu se starším výzkumem K. Kravčišinové a B. Bednářové, pocházejí ukázky rozhovorů se střídáním kódů uveřejněné v naší příloze), ale také Hradce Králové a Přelouče (B. Dejmek), Brandýsa n. L. (R. Brabcová) a dalších míst. Kromě toho jeden z autorů této knížky žil až do svých vysokoškolských studií ve východních Čechách a druhý ve Veselí nad Lužnicí, takže jejich jazykové zvyklosti nejsou omezeny jen na pražské prostředí.

Na podrobné materiálové zpracování běžné řeči v nejrůznějších částech Čech stále ještě čekáme (jak už řečeno, dialektologové v tom hodně udělali, jenže souborná publikace jejich výsledků dosud nebyla možná). Dosavadní zjištění však přece jen stačí k tomu, aby Havránkovo stanovisko o obecné češtině jako v základě jednotném

útvaru bylo potvrzeno (což tak docela neplatí o jeho názoru na tzv. moravské varianty obecné češtiny, ani o jeho pohledu na češtinu hovorovou).

Při našem cestování musíme mít na zřeteli, že hranice mezi jazykovými útvary obecně nejsou dány jednoduchými čarami, že je tu třeba (i u variet spisovných) počítat s různými povlovnými přechody. Jak jsme v první kapitole viděli, důležité je jednak m í s t n í, jednak f u n k č n í rozvrstvení. Z těchto dvou hledisek je možné hláskové a tvaroslovné jevy typické pro obecnou češtinu a běžný hovor vůbec sestavit zhruba (a předběžně, taky pro účely další diskuse) do dvou stupnic:

Stupnice zeměpisná:

(1) podoby široce užívané v běžném hovoru na téměř celém území češtiny (např. *dobrý mlíko, lidma*);

(2) podoby užívané běžně v celých Čechách a v západní části Moravy, nezřídka i v některých jiných moravských krajích (*velkej, von*);

(3) podoby užívané v Čechách i v nejzápadnějších částech Moravy a jen zčásti a velmi pomalu pronikající dál, zejména do moravských měst (*dobrý sportovci, sed si*);

(4) podoby užívané jen v části Čech, patřící jen do jedné nebo dvou ze základních variant obecné češtiny (*tátoj, tej malej holce*).

Stupnice funkční:

(a) podoby užívané často i v hovoru celkově chápaném jako spisovný; některé z nich byly ostatně poměrně nedávno uznány jako spisovné (teď zejména v akademické Mluvnici češtiny, svazek 2 z r. 1986), i když se zčásti označují jako stylisticky vhodné jen pro běžný hovor. Jenže velká část mluvčích s těmito změnami ještě nemohla být důkladně seznámena, a proto asi nebude vadit, že zde takové tvary (jako *míň, bez třech, děkujou*) uvádíme; ostatně není nijak zvlášť zřejmé, jaký je rozdíl mezi nimi a třeba tvary *dýl, bysme*, pomineme-li ovšem právě tu skutečnost, že tlak oficiálních příruček, a tedy i školy a korektorské činnosti profesionální i amatérské (včetně autocenzury) první skupinu akceptuje a druhou nikoli;

(b) podoby zřetelně nespisovné, ale v každodenním hovoru na daném území (viz zeměpisnou, místní stupnici) zcela běžné (např. *voboum vrátnejm, se starejma domama*);

(c) podoby vyhraněně nespisovné a užívané spíš jen v běžném hovoru určitého specifického stylového zabarvení; jde zejména o hovor familiární, dále obhroublý nebo typicky venkovský (z hlediska obecné češtiny sem můžeme zařadit např. typ *tej malej holce* nebo podoby jako *ouroda*).

Poznamenejme, že tu postupujeme podle stavu v běžném každodenním hovoru, takže se naše hledisko v některých případech kříží s tím, co uvádějí příručky o spisovnosti ("správnosti") nebo nespisovnosti jednotlivých tvarů. Z toho, že dva jevy zařazujeme do téhož stupně, taky nijak nevyplývá, že mají stejné postavení v té či oné zeměpisné oblasti, kde se ještě užívá místních nářečí nebo interdialektů. Pochopitelně ponecháváme stranou ty jevy, které jsou stylově neutrální ve spisovné i v obecné češtině, tedy bohatý a rozsáhlý základ společný oběma útvarům.

Dosavadní stav výzkumu nedovoluje klasifikovat podle těchto stupnic všechny jevy, které lze v obecné češtině najít; zejména to zatím není možné u jevů, které se nevyskytují dost často. Podobně, jako tomu bylo v dosavadních pracích o obecné češtině, podáváme tu tedy jen klasifikaci dílčí a diskusní. Podrobnější údaje o výsledcích výzkumu s využitím základních kvantitativních postupů je možné najít v kapitole 4, kde mluvíme o střídání kódů.

Tam, kde je to možné, vyznačujeme pozici jednotlivých podob na našich stupnicích tak, že číslo (1) - (4) odpovídá postavení daného jevu ve stupnici zeměpisné a písmeno (a) - (c) odpovídá jeho postavení ve stupnici funkční.

Využíváme toho, že čtenáři česky umějí, a nesnažíme se soustavně popisovat, co jim je samozřejmé. Náš popis obecné češtiny je diferenční, podáváme ho na pozadí spisovné normy. Užíváme taky p r a v o p i s u spisovné češtiny a nespisovné jevy zapisujeme, jak je obvyklé v naší beletrii; např. *malýho* tedy píšeme s *-ý-* jako *mladýho*, ačkoli tu jde o výsledek stejného hláskového vývoje jako ve slovech *mlíko, míň* (tzv. úžení hlásky *é*, která se tu změnila na *í*; tvary jako *mladýho* a *dýl* se tedy píšou s *ý* proto, že nemá být naznačeno měkčení předcházející souhlásky; podobně se píše *dlouhýho* a *ohýnek*, kde

předchází tvrdá souhláska, a analogicky podle toho pak i *malýho, bosýho, mýho* aj.). Pokud jde o cizí slova, nejdeme v užívání pravidel spisovného pravopisu tak daleko, abychom psali např. ve slově *gyps* měkké *i*; "cizojazyčné" psaní zachováváme jen tam, kde je vžité, tj. u slov jako *grif*.

Vod starýho mlejna aneb
Hlásky

Repertoár hlásek (přesněji: fonémů) spisovné a obecné češtiny je shodný. Rozdíly se týkají jen jejich užívání v jednotlivých pozicích a kombinacích. Chápeme-li oblast hláskosloví dost široce, můžeme k těmto rozdílům počítat především ty nejnápadnější, které vznikly hláskoslovným vývojem od středověku. Původně šlo o změny v bývalém středočeském nářečí, ale to se pak rozšířilo po celých Čechách i dál; nedejme se mýlit dnešní situací: i dnešní hanácké *dlóhé* vzniklo ze staršího *dlouhej*. Staročeské *dlúhý* tedy ustoupilo této novější podobě na velké většině českého jazykového území, kde byl už v 15. století proces vyrovnávání dialektů velmi intenzívní; to jistě souviselo s husitským hnutím a jeho důsledky, ke kterým patřil velký pohyb obyvatel. Později byl tento proces (v souvislosti s novým utužením feudálních přehrad) zabrzděn a hanáčtina pak prošla vývojem trochu jiným než jazykové útvary v Čechách. Nespisovné *ej* tím ztratilo část svého zeměpisného rozšíření a v době národního obrození do nového spisovného jazyka neproniklo; *ou*, ačkoli jeho výchozí podmínky byly obdobné, proniklo do spisovného vyjadřování s výjimkou pozice na začátku slova (*ouvoz, ouřad*), kde je na ústupu i v obecné češtině.

H l a v n í důsledky hláskových změn, které pomohly obecnou češtinu (původně ještě středočeské nářečí) odlišit od spisovné, jsou tyto:

(i) obecná čeština (dál už píšeme jen obč.) má tzv. zúžené *í* tam, kde spisovná čeština (dál sč.) má staré *é*, které zůstalo nezúženo hlavně v koncovkách přídavných jmen (*dobré, velkého* atd.) a po *l* uvnitř slovních kmenů (*polévka, lépe*);

(ii) obč. má *ej* vedle sč. *ý* (a v některých pozicích i vedle sč. *í*; rozdíl mezi *ý* a *í* v sč. je ovšem jen pravopisný; jde o to, že staré české *ý*, které se vyslovovalo široce, asi podobně jako dnes v polštině a v lašské oblasti, se změnilo na *ej*, a obdobný vývoj prodělalo v některých pozicích i staré *í*, např. *sejto, cizej*);

(iii) obč. má *vo-* na začátku slova proti sč. *o-*.

Protože v jazyce není nic jednoduché, má taky každý z těchto tří bodů své zajímavosti, které stojí za chvilku pozornosti:

(i) Zúžené *í* se chová jinak v koncovkách a jinak v kmenech slov. V koncovkách, např. *malý město, malýho města, malýmu městu, v malým městě*, je běžné v každodenním hovoru v Čechách i na západní a střední Moravě (tedy včetně velké části hanáckého nářečního území) a porůznu proniká i do hovoru jinak spisovného, takže spisovné *é* má nádech poněkud knižní. V části středních Čech jsou varianty se zkráceným *e* (*dobreho, dobremu*), jejich rozšíření však patrně není dost velké, abychom je mohli považovat za obč. jevy, i když jejich užívání je podporováno jejich větší podobností s tvary spisovnými.

V kmenech slov je zčásti situace podobná, např. široce užívané *píct* má vedle sebe středočeskou místní variantu *pect* a vedle *nýst, víst* existují jak tvary *vest, nest*, tak i (v části jihozápadních Čech) *vect*. U jiných slov má zúžené *í* pozici ještě pevnější, např. *mlíko, polívka, líp, míň* jsou doma i v hovorové vrstvě sč. a slova jako *plamínek, kamínek, kolínko, polínko, ohýnek* jsou ve spisovném jazyce stylově neutrální, mají vedle sebe nanejvýš jen podoby knižní, jako *kamének*. V obč. je *dýl* na stejné úrovni jako *líp, míň*, vyskytuje se taky běžně v hovoru celkově spisovném, ale kodifikační příručky ho zatím za spisovné neuznaly (jednou ze zábran je tu patrně to, že po "tvrdém" *d* je třeba psát *ý*, ačkoli otázky pravopisu se ovšem vztahu mezi oběma jazykovými útvary přímo netýkají). Spisovatelé jako O. Pavel nebo J. Mucha ostatně tvaru *dýl* ve spisovném kontextu užívají. Zřejmě můžeme sč. protějšek *déle* považovat za knižní. V některých slovech, jako *dešť, leto*, převládlo v obč. zkrácené *e* místo úžení (patrně podle tvarů některých pádů, jako *deště, let*). Více méně výjimečně (dloužením) proniklo *é* v obč. do slov *dvéře, péro, méno*. Existuje ovšem taky v řadě obč. slov (nebo slovních základů) cizího původ-

du, většinou přítomných i v sč., jako *béžovej, fér, montér, šofér, šéf*. Jeho přítomnost v obč. slovech odvozených, jako *montérky, šoférskej*, ukazuje, že *é* jako foném i v obč. nesporně existuje; jak jsme řekli, repertoár hlásek je v obč. stejný jako v sč.

Pozice obč. *í* v našich dvou stupnicích je (1)(a).

(ii) U obč. *ej* je potřeba rozlišovat tři různé pozice:

Tam, kde je *ej* v koncovce na konci slova (*malej, vrátnej*), je běžné jak v celých Čechách, tak i na velké části západní a jižní Moravy, poněkud na postupu je i v Brně a je ostatně odedávna doma i v nářečí na východ od Brna (na Kyjovsku). V této pozici patří tedy *ej* v našich stupnicích taky na úroveň (1)(a).

V koncovce, pokud *ej* není v absolutním konci slova (*malejch, malejm, malejma*), je *ej* rozšířeno v Čechách a zčásti na západní Moravě (jen připomeňme, že v 7. pádu jedn. č., např. *s velkým městem*, má obč. tvar shodný se sč., ovšem zpravidla se zkráceným *-ym*, ačkoli hláskový vývoj sám o sobě by i tady vyústil v *ej*; patrně tu působil vliv jiných pádů jednotného čísla). Do spisovného vyjadřování *ej* v této pozici nijak výrazně neproniká, řadíme ho na stupeň (3)(b).

V kmenech slov je situace obč. *ej* v základě podobná jako v posledně zmíněném případě, ale co do funkčního využití jsou tu značné rozdíly mezi jednotlivými slovy. Některá z nich jsou sama o sobě více nebo méně knižní, v běžném hovoru užívaná málo (nebo jen některými mluvčími), takže i jejich podoby s *ej* jsou vzácnější; např. *nazývat* má podobu s *ej* nanejvýš jen výjimečně; u slov jako *výbor, obývat* je už situace míň vyhraněná (*vobejvák* ovšem patří do úplně jiné stylové vrstvy). Jiná slova, v hovoru běžná, mají taky docela běžné podoby jako *strejček, rejže, mejdlo, mlejn, cejtit, vejskat*; trochu víc rozšířená je spisovná podoba u slova *sýr* (podobně jako u slova *mléko* je tu užívání spisovné podoby v běžném hovoru posilováno tím, že jde z jistého hlediska o slovo terminologické povahy; např. při nákupu záleží na tom, jestli chce mluvčí dát najevo, že ví, že nakupuje v "lepším" obchodě, ale taky na tom, nakolik se s prodávajícími zná...).

Dodejme ještě, že *ej* nepochází vždycky ze starého *ý*. Jak jsme se už zmínili, vzniklo v některých pozicích z původního *í* (např. *sejto, cejtit, nožejk*). Jindy má svůj původ ve starém *aj* a má pevné postavení i v sč. (*např. dejte, nejdál*). V některých slovech se *ej* dlouho uznávalo

za spisovné, v podstatě proto, že je původnější než dnešní "zpravidelněná" spisovná podoba (*zejtra* je z původního *zajtra, za jitra; prej* vzniklo ze staršího *prají, praví*, tj. 'říkají'). I dnes platí za spisovné výrazy jako *brejle, prejt, prejz, špejchar, špejle*, které máme z němčiny; slova jako *prejz, špejle, prejt, brejličky* snad ani nemají protějšek s *ý*. Také ve slovech jako *hejl, vejpůl, vejmrda* (křen s octem), *vejdutovka* (druh borovice) je *ej* i v sč.

(iii) Tzv. protetické *v-* před *o* na začátku slova se běžně užívá v Čechách i na velké části západní a střední Moravy (kde zčásti ustupuje před spojeným vlivem sč. a východní poloviny Moravy včetně Olomouce; tam, na rozdíl od Brna, ve starém nářečí protetické *v-* nebylo). Nejde vždy jen o začátek slova, protože *v* je i na začátku slovních kmenů po předponě: *povodejít, nevohrabanej, zvorat, zvostudit*,...). Podle zkušenosti z minulého odstavce můžeme jistě čekat, že i tady se jednotlivá slova chovají různě, aby té pestrosti nebylo málo. A nezklamem se. Zase tu najdeme na jedné straně slova více méně knižní, popř. technická nebo oficiální, která podobu s *vo-* vůbec nebo skoro vůbec neznají, jako *organizace, operativní* (ale *voperace* i *vopera* jsou dobře doložené), a na druhé straně slova v každodenním hovoru častá, u kterých je *vo-* běžné: *voheň, voko, vocet, voběd, vobraz, vopice, vodrážet, voblíkat* atd. atd., a zejména zájmeno *von, vona, vono* i předložky *vo, vod* (tj. krátká slovíčka, která se velmi často vyskytují, takže i při hovoru celkem spisovném mluvčí často nejsou dost bdělí, aby se vyhnuli jejich obč. podobám). Zajímavé je, že podoba s protetickým *v-* vůbec nebo skoro vůbec neexistuje u slov *ovoce, ovšem* (tam by asi bylo těch *v* trochu moc), ani u slova *otec*.

Protetické *v-* řadíme na stupeň (2); ve funkční stupnici mají, jak jsme viděli, jednotlivá slova zařazení různé.

Z hláskových jevů tak či onak okrajových, ale pro naše putování po krásné krajině obecné češtiny zajímavých, uveďme nejdříve obč. *ou-* na začátku slova. To bylo ještě v době národního obrození běžné i ve spisovném jazyce; nakonec se však ve sč. uplatnilo *ou* jen mimo začátek slova (*dlouho, strouhat* atd.) a v počáteční pozici bylo obnoveno starší *ú* (*úvoz, úhor, úřad*). Obč. *ou-* je už dlouho na ústupu; na začátku století bylo ještě běžně rozšířené, ale dnes už jsou podoby jako *ouřad* běžné většinou jen v pejorativním (hanlivém)

užití; např. *ouvoz, ouhor, ouroda, ouly* dnes podle všeho i ve venkovském prostředí pomalu ustupují před svými protějšky původně jen spisovnými. Vysvětlit se to patrně dá především tím, že tu jde o omezenou skupinu slov, většinou tvořených předponou *u/ú-*, která má krátkou podobu u sloves a dlouhou (ale ve starší době ne důsledně) u podstatných jmen, takže tu vliv spisovné normy posiluje analogie: např. *upsat:úpis* jako *připsat:přípis*. Podoby *ouško, oukrop, oukropek* jsou ovšem živé a užívají se i v sč. (všechny, nejen oficiálně uznaná první z nich). V některých dalších slovech se patrně *ou-* v obč. drží líp než jinde, např. *ouzko, Oujezd*). Celkově však jde dnes už jen o stupeň (3)(c).

Další více méně okrajové jevy typické pro obč. (a zčásti pro každodenní vyjadřování vůbec) se týkají d é l k y samohlásek. V porovnání se sč. jde někdy o jejich dloužení, jindy o krácení.

Začněme k r á c e n í m, které je častější, a tedy méně okrajové.

Krátí se především samohlásky v poslední slabice, a to zejména *í* a *ú* (často ovšem psané *ů*). Mluví se tu o tzv. polodélkách, které zpravidla nejsou dostatečně zvukově odlišeny od krátkých samohlásek, aby bylo možné jednoznačně je určit např. při diktování. V obč. a mnohdy i v hovoru spisovném tedy splývají tvary jako *jí* a *ji*, *naší* a *naši*, *domů* a *domu*, *stolů* a *stolu*, často i *jejích* a *jejich*. Podobně je délka nezřetelná v tvarech jako *tátuv*. Krátce se vyslovují tyto dvě samohlásky zvlášť před koncovým *-m*, např. *jejim, našim, nevim, prosim, vo starym vrátnym, domum*.

Podle zkráceného *tajemnik, řeznik* se v obč. (hlavně ve východních Čechách) často krátí i v ostatních pádech, kde už nejde o poslední slabiku: *tajemnikem, řeznika*. I v některých jiných slovech se krátí *í* ve vnitřní slabice: *říkat, upřimnej*, ale většina slov tu má *í* nezkrácené, jako *řízek, místo*. Jednotvárnosti brání i to, že některé jednoslabičné slova a tvary mají samohlásku nezkrácenou: *klíč, míst, svlík, tůň*; to ovšem zdaleka neplatí obecně; i tady se zkracuje zejména před *m* (*smim, tim, dum*), ale zčásti i jinde: *viš, muj, luj, stuj*.

Ve východních Čechách se zkracuje víc než jinde v obč.; podoby jako *néni, pani*, ale i *panima* jsou tu všeobecně rozšířené, a pokud jde o slabiky uvnitř slova, má východočeská varianta obč. i *ramínko, postylka, komurka* aj. Stopy staršího krácení tu jsou v infinitivech *chtět* a *mět*; druhý z nich je územně i funkčně v platnosti modálního slove-

sa rozšířen víc, než se dá vyčíst z českých mluvnic a příruček: např. *bude to mět udělat napřesrok* je snad možné i v sč. Něco jiného ovšem je *bude to mít napsaný* nebo *bude mít čas*, kde jde o jiné významy tohoto slovesa (můžeme tu mluvit o různých slovesech s homonymními tvary).

Samohlásky *á* a *é* se v obč. zkracují jen v jednotlivých slovech jako *pomahat, dešť, meno, lekárna*; ale i v obč. existuje taky nezkrácené *méno*.

Podobně d l o u ž e n í samohlásek má obč. (a zčásti běžný hovor vůbec) jen u některých slov, např. *prápor, vzádu, móře, dóle, hóři, pívo, tchýně, dvéře, céra*. Zase tu jde (hlavně u *ó*) především o východočeskou variantu; ani tam se ale nedlouží v řadě jiných slov, jako *doba, kolo, tělo*, na naprosté většině území je bez dloužení i *dozadu*. Mluví se někdy o tzv. emfatickém dloužení, ale není to přesné: *vzádu* atd. se běžně užívá i bez jakékoli emfaze, a např. *vole!* je bez dloužení i ve výrocích značně emfatických.

Poznamenejme ještě, že spisovnému *e* tu a tam (z různých příčin) odpovídá obč. *i*, zejm. ve slovech *řiditel* a *inžinýr*.

Ve shodě s tím, co jejich jméno naznačuje, byly samohlásky hlavním předmětem naší pozornosti, když jsme probírali rozdíly mezi sč. a obč. v užívání hlásek samostatných. Podíváme-li se na rozdíly v kombinacích hlásek, nepřekvapí nás, že půjde hlavně o souhlásky.

Jabkám a říbkum aneb
Skupiny hlásek

Skupiny s o u h l á s e k se v obč. často zjednodušují (to je tendence ve slovanských i jiných jazycích dost obvyklá):

Souhlásky *t, d, k* se vynechávají na začátku slova před jinou závěrovou souhláskou, např. *kanička, kadlec, dyž, dyby*, i před dvojicí souhlásek: *žbán* a často mezi dvěma souhláskami: *koska, tlouška, drška, šesnáct, prázniny, převčírem, zvihnout, zvlášní*.

Před skupinou souhlásek zaniklo *v*: *spomenout si, stek, stávat*, a to se často ztratilo i mezi souhláskami: *slíkat*, ve východních Čechách

i *zlášní, sjetlo.* Před *ř* na začátku slova často mizí *h*: *řmí, řbitov, řeben, řebik, říbek.*

Taky *j, l* se nevyslovují před souhláskou na začátku slova: *du, sem, sme,..., méno, žíce* (výslovnost s *j-* se nevyžaduje ani v sč., není-li na konci předcházejícího slova samohláska); *j* se ztratilo (popř. se zdloužením předcházející samohlásky) taky ve slovech a tvarech *přímeni, přídu, pudu.*

Další příklady zjednodušení souhláskových skupin jsou: *kerej, vemu, vemeš, vem,..., dycky, dyť, muskej, měskej* a konec konců (i beze ztráty hlásky) taky asimilace "měkkosti" v *hežčí, rožčílit*, popř. východoč. *rožčilit*; můžeme tu ovšem psát *šč*, ale to už je jen věc pravopisu, ne mluvené řeči. Sem patří i *štvrtej, štvrtek.* Pokud jde o asimilaci znělosti, je jistě známo, že se rozdíly jako *schoda, naschledanou* proti *zhoda, nazhledanou* týkají i sč., kde má moravská znělá výslovnost odedávna své domovské právo.

Některé skupiny souhlásek se v obč. liší od sč. v jednotlivých slovech, např. *šlupka, šmytec* (ačkoli je i v obč. *sláva, vosmej* atd.) nebo *kapca, žencká, lepčí, menčí, počta* (to znal už J. Jungmann, který ve svém slovníku uvádí doklad z 18. století), v jihozápadních Čechách i *vect, plect.* Vedle spisovného *s* má obč. v některých slovech *š* i mimo skupiny souhlásek: *šahat, vošahávat.*

Mimo skupiny souhlásek jsou taky problémy se sousedstvím hlásky *j* a (staršího, spisovného) *i, y, í, e.* Můžeme tu jen upozornit na tvary *sázej, dělaj, častěj* apod., *kreju, kreješ, krej,..., meju,...* i na východočeské *krajc, zajc.* U slova *ňákej* (tj. *nějakej*) se *j* často ztrácí i s celou slabikou. Na začátku slova před *e* máme v obč. někdy tvary bez *j-* jako *eště, es(l)i*, ale jinde se *j-* neztrácí: *jeden, jeho, jen* atd.

Taky krácení koncového *-ím, -ům*, o kterém jsme mluvili v oddílu o hláskách, patří k jevům kombinatorickým, vázaným na skupiny hlásek.

Zvláštní postavení má slabičné *l*, které se (v souvislosti s jemnými rozdíly v tom, z čeho kdysi vzniklo) i v obč. vyslovuje např. ve slovech *vlk, vlna, bavlna*, ale ne v *jabko, řemesnik*, ani v koncovce minulého času: *sed si, přines, ved.* Posledně uvedené tvary sice nejsou běžné na Moravě, ale v Čechách nejsou vzácné ani v hovoru jinak spisovném, podle našich stupnic jim můžeme dát hodnotu (3)(a).

V některých kombinacích hlásek má obč. své zvláštnosti ve slovech p ř e v z a t ý c h. To se týká zejména výslovnosti původního *s* jako *z* mezi samohláskami, např. *diskuze, rezort, renezance*, která porůznu proniká (zčásti v důsledku starších komplikací v pravopisných pravidlech) i do spisovného hovoru a někdy taky do kodifikačních příruček. Podobně se v obč. *k* mezi samohláskami a v sousedství *r, l, n* někdy vyslovuje jako *g*, častěji např. ve slovech jako *plagát, agát, ingoust* než v takových slovech jako *demogracie, cyglista, grém*, kde působí opravdu jako substandardní (přítomnost určitého kolísání mezi těmito stupni se dá doložit nejspíš u slova *cirgus*). Pod vlivem němčiny máme v obč. výslovnost *študent, Štokholm*, i *špiritus, škandál*; jinak zaznamenejme ještě *Škot*, a jako zajímavou jednotlivost taky *regma*.

Za povšimnutí stojí i to, že v obč. spíš než v sč. najdeme slova, která nemají p ř í z v u k na první slabice, jak je v našich krajích jinak zvykem. Týká se to zase slov převzatých: *cugrunt, dnoj, akorát* - u posledního z nich ovšem je běžná i výslovnost s přízvukem na začátku, zejména jde-li o význam 'jen'. Jinak je ovšem (jako v sč.) přízvuk na konci u zkratek typu *ČSD, OPBH*.

Náš výlet do oblasti hlásek a jejich skupin (do hláskosloví, tj. fonetiky a fonologie) tedy ukázal, že se tu najde řada pěkných zákoutí, poutavých i z hlediska stylistiky. A to jsme se vůbec nepouštěli do takových fonetických lučin a hájů, jako je všelijaké "zpívání" (krajové typy intonace) na Plzeňsku nebo jinde, šířící se pražské široké *é*, nebo zase úzké *é* moravské apod. Spíš jsme se drželi jevů spojených s fonologickou platností hlásek.

Teď už je načase území hlásek opustit a podívat se do kraje slovních tvarů, tedy tvarosloví neboli morfologie. Budeme přitom postupovat podle slovních druhů.

S děvčatama vo klukách aneb Podstatná jména

Ať už *děvčatama* nebo *lidma, pánama, pekařema, domama, strojema, tetama, nůšema, písněma, kostma, městama, mořema, kuřatama, staveníma* - u všech vzorů končí v obecné češtině 7. pád množného čísla na *-ma*,

a to nejen u podstatných jmen čili substantiv, ale u všech skloňovaných slov (*velkejma, náma, třema* aj.). Není proč se za to stydět; v jiných slovanských jazycích byla koncovka s *-m-* zevšeobecněna a spisovná čeština je dost osamocena v tom, že zůstala u staroslovanské různosti koncovek se svými *pány, stroji* ap. Obecná čeština (a podobně i většina Moravy) přešla ovšem od dříve rozšířeného *-mi* k *-ma*, které proniklo od starých tvarů tzv. dvojného čísla, duálu: *rukama, nohama, očima, ušima* je od počátku doma i v sč.

K o n c o v k a *- m a* je tedy všeobecným znakem obč., týkajícím se celého skloňování a rozšířeným, jak jsme už poznamenali, i na Moravě. Určitým problémem je ovšem samohláska před touto koncovkou, popř. nepřítomnost samohlásky: máme trochu špatné svědomí, že jsme v minulém odstavci napsali jen *kostma*, ačkoli se ovšem tu a tam říká i *kostima* a tento tvar by vlastně měl mít podporu i ve spisovném *očima*. Nezapomeňme, ačkoli donedávna se na to občas zapomínalo i v oficiálních gramatikách, že množné číslo *oči, uši* je rodu ženského stejně jako *kosti*, i když se jejich koncovky v některých pádech liší; ať už by to byly oči černé nebo modré, žádný Brus jazyka českého snad nikdy nevyžadoval mluvit o *očích, která byla* té či oné barvy, jak by se slušelo na řádné příslušníky rodu středního; jistě smíme prozradit, že tato anomálie je taky způsobena tím, že původně šlo o tvary dvojného čísla, které se zařadily do systému čísla množného trochu nepravidelně, zvlášť v sč. Podobně jako v tvarech *kostma* a *kostima*, je postavení samohlásky nepevné i v tvarech *koněma, koňma*.

Hlavní problémy se samohláskou před *-ma* se ale týkají Moravy, kde se tvary jako *pekařema, strojema, nůšema, mořema* neuplatňují tolik jako v Čechách, protože jim tu konkurují tvary s nářečním *-ama*, a užívá se tu pak i v běžném hovoru víc tvarů spisovných než v Čechách.

Z hlediska našich stupnic můžeme tvary na *-ma* klasifikovat jako (1)(a) až (1)(b); je zřejmé, že je tu několik různých úrovní: tvary jako *lidma, tetama*, kde obč. tvar nemá víc slabik než sč., jsou pravděpodobně ve střídání kódů relativně častější než tvary s "přidanou" slabikou, např. *pánama, strojema, městama*; ještě méně (ale naprosto ne vzácně) se uplatňují spojení těchto tvarů podstatných jmen s odpovídajícími formami jmen přídavných: *starejma stolama* apod. je sice běžné, ale vedle toho (a vedle sč. *starými stoly*) se tu a tam vyskytují

i spojení *starýma stoly, starejma stoly*, zkrátka kompromisy; všimněme si, že nejsou libovolné: je možné říct *starýma stolama*, a ne *starými stolama* (nemluvě už o výše připomenuté neexistenci tvaru *starejmi*).

Přejděme teď k těm tvarům typickým pro obč., které se týkají jednotlivých rodů a v z o r ů skloňování podstatných jmen.

Jak jsme v nadpisu naznačili tvarem *klukách*, je v obč. u podstatných jmen m u ž s k ý c h, životných i neživotných, v 6. pádu množ. č. u slov s kmenem zakončeným na *k, h, ch* všeobecně rozšířena koncovka *-ách*, před kterou se neměkčí, tedy *vojákách, rohách* i *rampouchách*. Do spisovného vyjadřování proniká toto zakončení jak u kmenů na *-čk* (*domečkách*), kde ho můžeme u neživotných považovat za stylově neutrální (jak uvádějí některé mluvnice), tak i u těch životných jmen, která mají sama o sobě stylový příznak hovorovosti; např. *o klukách* se najde často i v tištěných textech spisovné povahy (v krásné literatuře, ve vyprávění aj.).

Pro podstatná jména mužská ž i v o t n á jsou v obč. charakteristické některé další rysy:

Jednak je to vokativ (pátý pád) typu *pane Bouček, pane řiditel* (na rozdíl od sč. *pane Boučku, pane řediteli*), nebo. i bez *pane*, např. jen *Bouček, budeš to muset přepakovat* (s nádechem nadřazenosti, typickým třeba pro vojenské prostředí) nebo *Slyšel si to, Alois?* apod. U některých jmen je takové užití nominativu "místo" vokativu při nejmenším vzácné (např. *Milan, Vašek*), popř. snad vůbec nemožné (např. *Zdenek*). Poznamenejme jen mimochodem, že vokativní tvary typu *správče* bývají jako obč. označovány neprávem; vznikají spíš podle mylné analogie se slovy jako *otec - otče*; v obč. se však běžněji říká např. *pane správec*. Vokativy na *-če* má obč. např. v tvarech *člověče* (*čéče*), *pitomče*.

Kromě toho má v obč. 1. a 5. pád množ. č. životných substantiv koncovku *-ové* se zkrácenou koncovou samohláskou (popř. s polodélkou), tedy *pánove, strejdove, chirurgove*, ve východočeské variantě je tato koncovka vzácná, daleko častější je tu např. *páni, Švédi*. Dále je v obč. koncovka *-é* (většinou zase se zkrácenou samohláskou) jen tam, kde předchází přípona *-tel*, např. *přátelé, spisovatelé*, ale jinak (s výjimkou jmen jako *Španělé*) je tu jen *-i*, tedy např. *tenisti, vobčani, sousedi, lidi*.

Jen omezené užití má tvar 1. pádu množ. č. místo 4. pádu, tedy např. *Fretka je nejlepší na králíci do nor* nebo *Měli malý tuňáci za dvě*

koruny; Pozdravuj kluci. Klasifikujeme takové užití jako (4)(c), protože je omezené místně (patrně na některé části východních a středních Čech) i funkčně (na familiární způsob vyjadřování).

Tvary podstatných jmen jako *vrátnej, pokojská, recepční* se nebudeme zvlášť zabývat; skloňují se jako přídavná jména, a k těm se dostaneme v dalších odstavcích. Tady jen ještě musíme připomenout, že u cizích vlastních jmen zakončených na *-e* pronikají obč. koncovky převzaté od přídavných jmen a zájmen i do sč.: *Goetheho, Heinemu, Dantem.*

Substantiva rodu ž e n s k é h o mívají *v sč.* typické krácení kmenové samohlásky v tvarech jako *travou, trav, kravám, krav.* V obč. je s výjimkou jednoslabičných tvarů takové střídání samohlásek hodně omezené, a tento stav v mnoha případech také proniká do sč., jak je známo z akademické Mluvnice češtiny. To se týká tvarů jako *krávám, plících,* kde krácení zní knižně, nebo *ránou,* kde najdeme krátkou samohlásku např. v idiomatickém spojení (úsloví) *jednou ranou,* ovšem taky v jednoslabičném tvaru *ran.* Slovo *dcera* (vyslovované v obou útvarech *cera,* v obč. popř. i *céra*) nemá v obč. tvar pro 3. a 6. pád jedn. č. (jinak řečeno, tvar *dceři* je knižní, v běžném hovoru se ho neužívá), musí se opisovat - *holce* nebo *pro ceru* aj.

Známým problémem je kolísání mezi vzory *k o s t* a *p í s e ň.* V obč. je vzor *kost* na ústupu, a ostatně taky stav v sč. a v její kodifikaci se v tomto směru krok za krokem mění: tak je např. v obč. asi už jen tvar *lodě,* tzn. *lodi* existuje jako varianta už jen v sč., *sole* a *soli, mastě* a *masti* najdeme vedle sebe i v obč. (zdá se, že východočeská varianta je tu konzervativnější než jiné, ale výzkum zatím nebyl proveden dost podrobně, abychom to mohli bezpečně tvrdit). Tvary vzoru *kost* se drží nejpevněji u slov zakončených na *-ost* (*maličkostem, pitomostech, zlosti* apod.), ale taky např. u *věc;* u slova *řeč* už je běžné např. *v cizích řečích;* slovo *moc* má v množ. čísle ještě tvar *moci,* ale i v sč. se už šíří např. *pravomoce.* I tam, kde je vzor *kost* nejpevnější, objevují se už v obč. tvary podle vzoru *píseň,* např. *kostim* vedle *kostem.*

Jinak nám zbývá u ženských substantiv jen několik maličkostí: u vzoru *duše* (*nůše*) patrně ustupují tvary bez koncovky v 2. pádu množ. č. (*chvil*) a šíří se koncovka *-í.*

Tvary *pracech, pracem* nejsou obč.; jsou to sice formy staré, ale dnes působí chybně, je možné je pociťovat jako hyperkorektní, utvořené podle ustupujícího vzoru *kost*, ačkoli tato analogie sem vůbec nepatří: podle kdysi hlásaného "*nemocích* je špatně, správně je *nemocech*" apod. se i *pracech* může zdát správnější než *pracích*. Ale *práce* patří ke vzoru *duše*, a ne *píseň*, natož *kost*. Nechceme přece dospět k těm *ojenským odoodům*, které jsme jako odstrašující příklad připomenuli v první kapitole. K otázkám hyperkorektních chyb a pověr nebo mýtů s nimi souvisejících nás naše cestování po zákoutích mateřštiny přivede ještě několikrát.

Tvary jako *rukouch*, které navazují na staré dvojné číslo, ale liší se od spisovného *rukou*, zřejmě ustupují a místo nich se šíří pravidelné tvary množného čísla jako *rukách*.

Vzor *pani* má v obč. koncovou samohlásku zkrácenou, snad jen v 7. pádu může někdy jít o polodélku (o krácení samohlásek byla řeč na začátku této kapitoly): např. spojení *s jednou paní* mívá *í* nezcela zkrácené, ale např. *s pani Malou* má v obč. zpravidla krátké *i*.

U substantiv rodu středního má obč. nejen tvary jako *kolečkách* (kde to jinak nejde ani při nejusilovnější snaze po spisovnosti), ale i takové jako *na střediskách, po pravítkách, v sedátkách*, které mají stupeň (1)(a). Ve spisovném jazyce se změkčené tvary (*střediscích* apod.) chápou jako variantní (tj. ne jedině správné). Podobně bývá taky *jabkám, střediskám* apod. vedle *-um*.

U vzoru *stavení* (často ovšem se zkráceným *-í*) se někdy sejdeme s koncovkami podle přídavných jmen, např. *Zelího je v Praze móře* nebo *To je uhlího*. Není to typické pro obč. jako celek, jde spíš o specifické užití omezené stylově a frazeologicky, o funkční stupeň (c).

Podobně omezené je užívání tvarů podle vzoru *kuře* u slov patřících ke vzoru *moře*, např. *vejcete, strništěte*. Jako *kuře* se skloňují i slova převzatá kdysi z vídeňského prostředí: *šuple, paraple, kanape* aj.

Ano, *byli udivený* a *zdravej*, nikoli *byli udiveni* a *zdráv*. Obecná čeština nezná tzv. j m e n n é neboli krátké tvary přídavných jmen (adjektiv), snad s jedinou výjimkou slova *bos* (a ovšem u adjektiv přivlastňovacích, u kterých se zastavíme na konci oddílu). Jen zdánlivými výjimkami jsou formy *bit, bita, biti* v opisných konstrukcích pasíva, trpného rodu: *byl bit, byli byste biti;* to jsou spíš tvary slovesa než adjektiva, podobně jako je to u složených tvarů tzv. perfekta jako *mám uklizeno, je to napsaný*, ke kterým se vrátíme, až na naší pouti dospějeme k větné skladbě. Slovo *rád, ráda, rádi* taky neplní základní syntaktické funkce adjektiva (nemůže být přívlastkem) a ve významu "rád jíst" funguje v základě jako sloveso (*Já rád játra*). Tvary jako *sucho, smutno* jsou příslovce odvozená od přídavných jmen a ve spojeních *látka do modra, octnout se na suchu, roštěná po kaplicku* apod. mají tyto tvary dnes už spíš povahu příslovečných sousloví než přídavných jmen.

I v postavení přísudku a doplňku má tedy obč. např. *byl nemocnej, vrátil se veselej, našli to sklo rozbitý;* podle našich stupnic jde o zařazení (1)(a). Výjimečné je, jak jsme uvedli, *chodí bos* (méně často *bosa, bosí*), ale i tady má obč. jmenné tvary jen v 1. pádu; v jiných pádech jsou jen tvary dlouhé (*přivedli ji bosou, našli je bosý* aj.), a ty konkurují krátkým tvarům i v 1. pádu: *běžel bosej, šla bosá;* docela běžné je např. *šli bosý* (nebo *bosí*, to je ovšem jen věc pravopisu, a na ten není v obč. taková přísnost; už u poznámek o hlásce *í* jsme se zmínili o způsobu jejího psaní v tvarech přídavných jmen). Připomeňme, že i v sč. jsou jmenné tvary z různých stran hodně omezeny.

Ve skloňování vzoru *j a r n í* se obč. liší od sč. jen tvary typu *jarníma*, které jsou typické (v 7. pádu množ. č.) pro celé obč. skloňování, jak jsme registrovali už v oddílu o substantivech, a krácením samohlásky v poslední slabice, což je zase dáno obecnými vlastnostmi hlásek (mluvili jsme u nich o polodélkách). U adjektiva *cizí* má obč. i tvary podle tzv. vzoru tvrdého, tedy *cizej, cizejch* atd.

U tvrdého vzoru d o b r ý, tedy obč. *dobrej*, najdeme mezi oběma centrálními útvary češtiny daleko víc rozdílů, především proto, že se

tu ve většině tvarů projevují rozdíly mezi *ý* a *ej* i mezi *é* a *í*, kterých jsme si už všimli při našem pohledu na obč. hlásky. Stojí zato uvést tu celý vzor, kromě rodu ženského, který si jako vždy zasluhuje zvláštní pozornost (i když v gramatice přednost nemá, což se ostatně v obč. projevuje jen zcela okrajově):

	jedn. č.		množ. č.
	muž. r.	stř. r.	
pád:			
1.	*dobrej*	*dobrý*	*dobrý*
2.	*dobrýho*		*dobrejch*
3.	*dobrýmu*		*dobrejm*
4.	= 1. n. 2.	= 1.	= 1.
5.	= 1.	= 1.	
6.	*dobrým*		*dobrejch*
7.	*dobrým*		*dobrejma*

Nebylo zapotřebí rozlišovat tu u mužského rodu tvary životné a neživotné (liší se jen ve 4. pádu jedn. č.), a v množném čísle rody vůbec rozlišeny nejsou. Za poznámku stojí, že v 7. pádu jedn. č. se obč. tvar neliší od sč., protože *y* se tu prosadilo pod vlivem jiných pádů tohoto čísla. O krácení samohlásky v koncové slabice (před *-m* silnějším než jinde) už jsme mluvili, týká se hlásek obecně, nejen skloňování adjektiv. Připomeňme, že tvary s obč. *ý*, *y* a s koncovým *-ej* řadíme na stupeň (1)(a), ale *ej* před souhláskou v koncovce není tolik rozšířeno ani na Moravě, ani při kolísání mezi sč. a obč. v hovoru, hodnotíme ho jako (3)(b).

U tvarů ž e n s k é h o rodu se uvedený hláskový rozdíl sč. *é* - obč. *í* projevuje v jednotném čísle jen v 2., 3. a 6. pádu, kde má obč. tvary *dobrý, mladý* (*ženský*), s běžným krácením koncové samohlásky a se stupněm (1)(a). Vedle toho jsou tu i formy *dobrej, mladej* (*ženskej*), které se v jižních a západních Čechách užívají ve 3. a 6. pádu a v některých částech východních a severovýchodních Čech (v omezenější míře) i v 2. pádu; těm můžeme přiřadit stupeň (4)(c).

Už jsme poznamenali, že se v množném čísle obč. adjektiv nerozlišuje rod. To se týká i tvarů mužských životných, kde máme v 1. pádu tvar stejný jako ve 4. p., tedy nejen *byli udivený*, ale taky *hodný kluci, dobrý hráči, hluchý lidi* atd., bez tzv. měkčení koncových kmenových hlásek *d, t, n, h, ch, k, r*, známého ze sč. (Měkčení bylo naopak zevšeobecněno na všechny rody u krátkého tvaru *rádi*, i u zájmena *voni*, vyslovovaných s *ď, ň*.) Neměkčí se ovšem ani skupiny souhlásek, např. *německý sedláci, venkovský kluci*. Tvary bez takového měkčení jsou v Čechách zcela běžné, často i v hovoru jinak spisovném, ale na Moravě se jich ve velké míře neužívá, jde o stupeň (2)(a).

Zvláštní tvary v množném čísle adjektiv nejsou v obč. ani u rodu středního, takže se v obč. nesetkáme s takovými jemnostmi, jako je v sč. rozdíl mezi *Štěňata jsou milá* a *Kůzle a štěňata jsou milé*, ani s pikantními spojeními typu *Tehdy Kladno, Znojmo a jiná města dnes velká velké ještě nebyly*. Ale nic ve zlém, to jen abychom připomněli, že takové pochoutky v jazyce máme (může se nám to hodit v úvaze o pravopise; ta se však hlavního námětu knížky přímo netýká) a že rozdíly rodu při mluvnické shodě jsou do určité míry oslabeny i v sč. V obč. máme *dobrý rajčata, malý města, drahý auta* na stupni (1)(a), i když na Moravě je daleko víc rozšířeno koncové *-é*.

U adjektiv přivlastňovacích jako *bratrův* (*bratruv*), *tetin*, zachovává obč. tvary shodné se spisovnými v 1., 4. a popř. i 5. pádu, tedy s nulovou koncovkou (*bratrův klobouk*) a s koncovkami *-a* (*bratrova čepice*), *-u* (*bratrovu čepici*), *-i* (*bratrovi rodiče*), ovšem se značnými omezeními, jinak je skloňuje jako vzor *dobrej*: *bratrovýho, bratrovýmu,...* Časté krácení koncového *-í* a zčásti i *-a* do určité míry stírá rozdíl mezi spisovnými a obč. podobami. I když např. v Praze denně chodíme Kaprovou ulicí, nejsme si jisti, jestli byla kdysi pojmenována po panu Kaprovi (*Kaprova*) nebo podle kaprů (*Kaprová*).

O tom, že i ve spisovné češtině nebyl rozdíl mezi oběma řadami tvarů vždycky zřetelný, svědčí ostatně i podoba českých ženských příjmení. Jejich zakončení je vývojově spjato s přivlastňovací příponou, podobně jako je tomu u ruských nebo bulharských příjmení na *-ov*, odvozených původně od otcova jména. Stálo by za zamyšlení, proč právě české a slovenské ženy se (zatím?) v širším měřítku nesnaží o odstranění tohoto rozdílu v podobách příjmení, který by

mohl být chápán jako pozůstatek nerovnoprávného postavení. Snad jsou povzneseny nad takové nepodstatné vnější aspekty a váží si toho, že podoba jejich jména má vyšší sdělnou hodnotu (není třeba mít ve formulářích rubriku "pohlaví"). V polštině i v jihoslovanských jazycích se za několik posledních desetiletí podstatně rozšířilo užívání jmen jako *Kristyna Pisarek* nebo *Breda Pogorelec*, ačkoli potíže se skloňováním jsou v tamních jazycích obdobné, jako by byly v češtině. Zajímavé by mohlo být i srovnání se situací v litevštině, maďarštině nebo řečtině.

Ale vraťme se k přídavným jménům přivlastňovacím. Středočeské, územně omezené tvary prvního pádu jako *tátovej klobouk, tetiný místo* jsou patrně na ústupu, podobně jako jihozápadní *tátovo kabát, tátovo sklenice*. Ve spisovném vyjadřování tu a tam najdeme vedle spojení jako *Martinovu stolu* taky např. *o Martinově stolu*, což je v 6. pádu tvar knižní a v 3. pádu, např. *k Martinově stolu*, tvar v podstatě nesprávný. Do 3. pádu snad pronikl zčásti pod vlivem forem ženského rodu (*k Martinově ženě*), ale hlavním faktorem bude asi něco jiného. Tvary jako *bratrovu, Martinovu, tetinu, Janinu* v běžném hovoru, v obč. ve 4. pádu přece jen existují, kdežto tvary *bratrově, Martinově* atd. jsou výlučně spisovné, knižní, a tak je možné, že i tady máme co činit s jevem hyperkorektním: co se v běžném hovoru neužívá, vzbuzuje u málo informovaných uživatelů dojem zaručené správnosti, a tak jsme zase u *ojenského odoodu*. Ať už tu působí jakékoli faktory, bylo by těžké přesvědčovat ty uživatele sč., kteří ji dobře znají, že taková spojení jako *k sousedově domu* je vhodné užívat.

U přídavných jmen je nutné se zmínit taky o s t u p ň o v á n í, i když se v něm obč. liší od sč. snad jen tím, že se v ní patrně rychleji šíří přípona *-ej-*, např. *sprostější* je patrně v běžném hovoru dost rozšířeno, ale za spisovné se dosud oficiálně nepovažuje, což jistě není pouhé přehlédnutí. Stupňování se týká taky p ř í s l o v c í, která tedy nejsou tak docela neohebná; obč. má u nich jako protějšek sč. *-eji* zkrácené zakončení *-ej* na stupni (1)(a), kdežto tvary jako *rychlejc* jsou územně více nebo méně omezené a *rychlejš* apod. je jen okrajové. Častější než *raději* je v obč. patrně *radši* (vyslovované ovšem *rači*); tento tvar je dnes považován i za spisovný, podobně jako *líp, míň*; do spisovného vyjadřování už zčásti proniká i *dýl*, ačkoli

oficiálně se stále považuje jen za obč. (o jeho užívání jsme mluvili ve výkladu o samohlásce *í*).

Než se s přídavnými jmény rozloučíme, vzdejme jim hold, který jim náleží: právě podle nich, podle jejich tvarů se nejvýrazněji odlišuje a nejsnadněji pozná projev spisovný a projev v obecné češtině. Mezi odborníky v sociolingvistice v západních zemích koluje rčení o jazycích, ve kterých se temperament a politické názory člověka poznají podle toho, jak skloňuje substantiva. V češtině se něco takového pozná podle skloňování adjektiv; co vlastně se pozná, o tom bude řeč v kapitole třetí (není to jednoduché). Ale pamatujte: nechcete-li se dotknout ani posluchačů a čtenářů, kterým obecná čeština vadí, ani těch, kteří ji mají rádi, tedy nechcete-li dát najevo, jestli ji užíváte nebo ne, pak nesmíte užívat adjektiva, nebo jen takové jejich tvary jako *jarní, pěkná* a *mladou, mladší, nejmladší*. Jinak se prozradíte hned první větou, ale ruku na srdce: stává se často, že by vám to prozrazení opravdu vadilo?

Jich - z nich, jí - z ní, ale *ho - z něj* aneb Zájmena (a číslovky)

Začneme zájmenem t ř e t í osoby, zájmenem *on*, které, jak nadpis naznačuje, slibuje zajímavou podívanou. Má ostatně své zajímavé vlastnosti i ve spisovné češtině: v jedn. č. neživotného mužského rodu se jeho tvary 4. pádu liší od 1. pádu: *On ten stůl už je starý, musíme ho (jej) vyměnit*. To je u neživotných maskulin naprosto výjimečné, pravidlem u nich je, že 1. a 4. pád mají stejný tvar; platí to u všech slovních druhů (u kterých se pády vyskytují) a v obou číslech, ale jak je vidět, výjimka se najde i u tak obecného pravidla. (Něco jiného ovšem je, že se někdy slova v základě neživotná skloňují jako životná, např. *najít kozáka, dát si špekáčka* nebo *tancovat rejdováka*; že tu jde o tvary životné, je vidět např. ze spojení *zelení hájové*.) Nevyplácí se, že se o této výjimce málo mluví, protože pak často dochází k chybě u vztažného zájmena *jenž*, které má podobný rozdíl tvarů, jenže je silně knižní a nemá tedy pevnou oporu v běžném vyjadřování. Proto u autorů o spisovné normě ne dost důkladně informovaných bývá zdrojem chyb, na které jiní v tisku občas upozorňují;

takové vyjadřování jako *stůl, jenž jsme vyměnili* právem vyvolává odpor.

Tvary 1. pádu, se základem *on-*, obč. *von-* (*von, vona, vono, voni*), pocházejí etymologicky od jiného slova než formy ostatních pádů, které mají základ *je-* (*jeho,...*), *j-* (*jim,...*) nebo nulový (tzn. mají jen podobu koncovky: *ho, mu*). Nulovou podobu ostatně mívá i 1. pád, tzv. nulový (nevyjádřený) podmět ve větách jako *Přišel pozdě* nebo *Dočkal se* (které ovšem nejsou bezpodměté, jako třeba *Prší*).

V obč. se v množném čísle liší tvary 1. a 4. pádu tohoto zájmena pro všechny rody. Tvar *voni* tu ve všech rodech má změkčené *ň* (o kterém jsme už psali v souvislosti s tzv. jmennými tvary adjektiv, srov. *rádi*); obč. nemá rozlišení rodů obdobné spisovnému *oni - ony - ona*. Ve 4. pádu je ovšem tvar *je*, společný se sč. Tyto dva pády se jinak v obč. liší jen u substantiv, a i tam jen u mužského životného rodu (máme tvary *kluci - kluky*, ale v jiných rodech jen *stoly, sousedky, města* apod. pro 1. i 4. pád), kdežto u našeho zájmena máme rozdíl např. i u feminina: *Voni ty vidličky spadly, seber je.*

Další zajímavostí tohoto tvarově tak pestrého zájmena je, že po předložkách má na začátku *ň-* místo *j-*; zvídavým můžeme prozradit či snad spíš připomenout, že k tomu došlo rozšířením prastarého *-n*, které bývalo na konci předložek jako *v-n, s-n* (kde spojovník naznačuje starou samohlásku zvanou jer, podobnou zvuku, který vyslovujeme třeba při vyjmenovávání souhlásek *d, k*). Toto *n* se změnilo na *ň* tím, že splynulo s *j-* na začátku zájmenného tvaru (podobně je vznik podoby *ňadra* spojen se slovem *jádra*).

Proto máme dvojice jako ty, které jsme uvedli v nadpisu: *jich - z nich, jim - k nim, jí - z ní, jemu - kvůli němu* atd. Pro sč. se v soupisech těchto dvojic uvádí taky *jej - z něj*, ale to je malér, protože tvary této dvojice se podstatně liší tím, že si vůbec neodpovídají stylovým zařazením ani svým postavením v základních a periferních vrstvách jazyka. Každý dobrý stylista to ovšem ví i bez nás, ale snad i pro něj bude trochu zajímavé důkladněji projít toto zcela zvláštní zákoutí naší mateřštiny, i s trochou historie (která nikoho nezabije, i když v dnešní lingvistice není příliš v módě).

Tvary spojované s předložkami se u tohoto zájmena v některých pádech liší od krátkých, enklitických forem (příklonek), takže máme trojice *mu - jemu - němu* a *ho - jeho - něho*. Až do Běličova osvobozujícího zásahu v r. 1961 však normativní mluvnice, školní výuka

atd. vyžadovaly, aby se v sč. tvar *ho* užíval ve 4. pádu jen pro mužský rod životný; v rodu neživotném a středním se směl uplatňovat jen v 2. pádě (což odpovídalo jeho daleko staršímu rozsahu), takže příklady (i), (ii) a (iii) se považovaly za správné, ale místo (iv) a (v) se vyžadovalo jako jedině správné (vi) a (vii), ačkoli tam šlo o tvary znějící už dávno knižně (aspoň v Čechách):

(i) Přišel dědeček, šli ho uvítat. (4. pád muž. živ.)
(ii) Natřeli stůl, nedotkni se ho. (2. pád muž. neživ.)
(iii) To je jen štěně, neboj se ho. (2. pád stř.)
(iv) Tady je nůž, podej mi ho. (4. pád muž neživ.)
(vi) Tady je nůž, podej mi jej.
(v) Došlo máslo, kup ho. (4. pád stř.)
(vii) Došlo máslo, kup je.

Za tohoto staršího stavu pochopitelně u mluvčích ne dost pozorných (a taky u ne dost informovaných) působilo vědomí, že v některých pozicích je "správný" tvar *jej* a nesmí se užívat tvar *ho*. Které pozice (kontexty, funkce) to byly, to už tak bezprostředně jasné nebylo, protože situace byla, jak naše příklady ukazují, dost složitá. Bylo tedy nasnadě "pro jistotu" užívat tvar *jej* vždycky, když člověku přišlo na jazyk odsuzované a omezované *ho* (vždyť konec konců šlo jen o nepřízvučné zájmeno, žádné nedorozumění nehrozilo, tak kdo by se o takové hlouposti tolik staral, že). Proč k takovému hyperkorektnímu rozšíření podle principu *ojenského odoodu* nedošlo taky u tvaru *je*, to je jiná otázka; snad tu působilo to, že tento tvar má své pevné postavení v sč. i v obč. v množném čísle (*Jen ať tam jsou, nech je*) a jeho rozšíření tedy zabránila mnohoznačnost. Dodejme ještě, že určitou podvědomou oporou pro užívání tvaru *jej* může být i to, že má vedle sebe ve všech svých funkcích popředložkový tvar *něj*, v běžném hovoru odedávna zcela pevně zakotvený.

V padesátých letech Ústav pro jazyk český ČSAV průzkumem zjistil, že značné procento lidí pravidelně píšících česky pociťuje tvary *ho* i *jej* jako dost běžné ve všech uváděných pozicích a prof. J. Bělič i redakce Naší řeči a další kompetentní instituce z toho vyvodili liberální závěr, podle kterého se od počátku šedesátých let považují za správné všechny příklady výše uvedené jako (i) až (vii), ale i jejich varianty s *jej* místo *ho* a navíc ještě taky užití tvaru *jej* tam, kde

předtím soupeřilo hlavně *ho* a *je*, tedy ve 4. pádu středního rodu. Knižnímu tvaru, rozšířenému na základě hyperkorektní chyby, se tak dostalo přijetí nadměrně širokého.

Pro cíle prof. Běliče, ke kterým především patřilo obohatit spisovné vyjadřování o možnost neužívat knižních tvarů tam, kde byly předpisovány jako povinné, byl důležitý druhý krok, z r. 1977, kterým bylo ve spisovném jazyce přiznáno domovské právo tvaru *něj* v těch pozicích, kde byl odedávna doma v obč. Tím se dosáhlo stavu, který jsme charakterizovali už v nadpisu: zatímco ostatní dvojice s předložkou a bez ní se liší právě jen rozdílem mezi *ň* a *j*, tady je dnes základní a stylově neutrální dvojice *ho - něj*, resp. trojice *ho - jeho - něj*; tvary *jej, něho, je, ně* (pro jednotné číslo) se pociťují na většině území češtiny jako knižní (popř. "téměř knižní", jak říká akademická Mluvnice češtiny). Kdo nechce, aby jeho projev šustil papírem, může se jim vyhnout; ústup nepatřičné obliby tvaru *jej* by přispěl ke čtivosti našeho tisku i k přirozenosti rozhlasových a televizních rozhovorů a řeči hlasatelů.

Než opustíme zájmeno 3. osoby, ještě dodejme, že u jeho ostatních tvarů je situace jednodušší, rozdíly mezi sč. a obč. tu nejsou a ani před desetiletími nebyly nijak výrazné. Krátí se tu ovšem *í* v poslední slabice před *-m*, jak jsme o tom mluvili v oddílu o samohláskách (např. *s nim*). Kde je *-í* na konci slova, vyslovuje se ve východních Čechách taky krátce, ale v základní variantě obč. patrně převládá polodélka, která tu pronikla i do tvarů *ji, ni* ve 4. pádu, tedy s původní krátkou samohláskou. Tvar *ňom*, občas užívaný po předložkách *v, na* aj., je místně i funkčně hodně omezen, má stupeň (4)(c).

U zájmena d r u h é osoby bychom marně hledali takové zajímavosti, ukazující různé aspekty vývojových vztahů mezi sč. a obč., jako jsme viděli u 3. osoby. Zájmeno *ty* rozlišuje v obč. podobně jako v sč. tvary krátké, příklonkové a dlouhé (užívané při důrazu a po předložkách): *tě - tebe, ti - tobě*. V obč. se v některých částech území (hlavně v západních Čechách) užívá tvar *tě* i pro 3. pád, ale jde jen o zeměpisně dost úzce vymezenou variantu.

Zajímavější je situace u zájmena p r v n í osoby, kde se tvar vyslovovaný *mňe* rozšířil na úkor dnes už (odkdy asi?) knižního *mne*,

takže i v sč. je dnes (když byl s určitou pravopisnou obměnou přijat Sgallův návrh z r. 1961) tvar *mě* stylově neutrální jako příklonka (*Neviděl mě*), jako tvar důrazný (*Mě neviděl*) i po předložce (*Přese mě neviděl*, což se ovšem vyslovuje i v sč. *přeze mňe*, protože v této předložce se píše *s* jen na základě jakéhosi starého nedopatření, jehož důsledky nám jaksi nestojí za opravu, ačkoli se výslovnost chybně napodobující pravopis bohužel vyskytuje taky u profesionálních mluvčích sč.; ale to sem nepatří...). Stejný tvar, jen v jiném pravopisném rouše, pronikl na velké části obč. území a po uvedeném návrhu i v sč. taky do příklonkového postavení ve 3. pádu (*To se mně nelíbí* má pak stejný tvar zájmena jako v důrazovém postavení *Mně se to nelíbí*). Zejména v jižních a západních Čechách je i v obč. rozšířen příklonkový tvar *mi*, který má na menší části území i platnost 2. a 4. pádu.

Všechna osobní zájmena mají ovšem v obč. v 7. pádu množ. č. jen tvary na *-ma*: *náma, váma, s nima*. Bezpředložkový důrazný tvar *jima* se v obč. zpravidla nahrazuje tvarem ukazovacího zájmena *těma* (*Těma se to tu jen hemží*). Ostatně ukazovací zájmeno *ten* podobně zpravidla "zastupuje" tvary *jeho, je*, zčásti i *ji* taky v sč., pokud neodkazují k živým bytostem: dá se říct např. *Nejspolehlivější z tvých kamarádů je Lojza, jeho* (nebo *toho*) *si vážím*, ale u neživotných je mnohem běžnější *toho*: *Nejlepší jejich stavba je ten pseudobarokní zámek, toho* (spíš než *jeho*) *si vážím*.

Zájmeno zvratné nám látku k dalším výkladům neposkytuje, chová se odedávna stejně v obč. jako v sč.: *se - sebe, si - sobě*; 7. pád *sebou* je v obč. bez předložky vzácný, jenže předložka *s* se před ním v určitých spojeních přestala vyslovovat, takže rozdíl mezi *vzal to s sebou* a *praštil sebou* není zřetelný; ale i to se do značné míry týká taky sč.

U k a z o v a c í zájmeno *ten* se v obč. liší od sč. několika obecnějšími rysy, o kterých jsme už mluvili při jiných příležitostech: 7. pád jedn. č. je ovšem zkrácen na *tim* (*klukem*), v množ. č. je *těma*, rozdíly rodu v množ. č. nejsou, takže pro 1. a 4. pád je tu ve všech rodech jen tvar *ty*. Spisovnému *té* odpovídá obč. *tý* (s polodélkou), popř. *tej*, obdobně jako je u adjektiv *mladý*, popř. *mladej* (*holce*). Místně i funkčně značně omezené jsou tvary *tem, tech, tema*, ještě víc *teho*.

Naproti tomu na stupeň (1)(a) můžeme zařadit tvary jako *ten(d)le, ten(d)le(nc)ten, tám(d)leten, tohodletoho, tudletomu*. Spisovné protějšky s *h* (zejména mezi souhláskami) jsou asi vzácnější.

Skloňování přivlastňovacích zájmen *můj, tvůj, svůj* (zase s krácením) má tu zvláštnost, že vedle tvarů adjektivních (podle *dobrej*, tedy v obč. *mýho, tvejch* apod.) jsou tu i formy s *oj*, které byly zčásti uznávány za spisovné už odedávna (*moje* jako *má* apod.), zčásti došly této cti až v osmdesátých letech (*mojí* jako *mé* apod.) a zčásti jsou i dnes aspoň oficiálně považovány jen za obč. To je patrně oprávněnější u tvarů jako *mojeho, mojemu* než např. u *mojim, mojích*; obč. má taky *mojema, mojima* apod. Vesměs tu jde o tvary funkčně i místně omezené, ale podrobnější průzkum, pokud víme, dosud ani tady proveden nebyl. Za dnešního stavu má své výhody užívat tvary *mojí, tvojí, svojí* ve 3. a 6. pádu, protože nejsou knižní (jako *mé, tvé, své*) a jsou uznány jako spisovné, což ovšem neplatí o tvarech *mý, tvý, svý*.

Ostatní přivlastňovací zájmena, tedy *náš, váš, její, čí* i nesklonné *jeho* a *jejich* se v obč. nevyznačují ničím specifickým. V 1. pádu množ. č. převládají formy *naše, vaše* pro všechny rody; tvary *naši, vaši* se v obč. užívají jako tvary substantivní (např. *naši ještě nepřišli*, zejména ve významu "moji rodiče" nebo "naše rodina" apod.); při kolísání mezi obč. a sč. je ovšem i jejich adjektivní užití poměrně časté.

Ani u ostatních zájmen (*kdo, co, kerej* aj.) ve skloňování mnoho zajímavého z hlediska obč. nenajdeme. Jen o těchto bodech je třeba se zmínit: Spojení jako *vo čom, na čom* jsou omezená podobně jako *našom, vašom*, můžeme je zařadit do stupně (4)(c). Podrobnější zjištění úzu bude na místě zejména u otázky, jaké postavení dnes má tvar *všichni* (snad je na postupu, ale obč. *všechny* i *všecky* pro rod mužský životný je dosud velmi rozšířené). Za upozornění stojí časté chyby v užívání knižního zájmena *jenž*; už jsme poznamenali, že ve 4. pádu je tvar *jejž*; v množném čísle má muž. živ. rod 1. pád *již*, takže např. *Muži, jež přišli* je chybné. Je tedy proč dávat přednost zájmenu *který* - to umíme všichni skloňovat od malička poměrně dobře.

I tak jsme při procházce územím zájmen našli dost věcí pozoruhodných, zejména jsme se tu mohli přesvědčit, že vztahy mezi tvaroslovím spisovné a obecné češtiny zdaleka nejsou jednoduché,

že vzájemné ovlivňování obou útvarů je velmi rozmanité a že můžeme jen získat, jestli mu porozumíme, i když to v některých bodech vyžaduje trochu úsilí.

Vzájemný vliv spisovné a obecné češtiny je velmi výrazný i v oblasti č í s l o v e k. Specifické obč. tvary *dvouch, dvoum, dvouma* ustupují před tvary spisovnými a jsou dnes stylově omezeny, řadíme je na stupeň (c), jen posledně uvedený se snad drží pevněji. Podobná je situace u tvarů *vobouch, voboum, vobouma,* kde jsou koncovky výrazněji nespisovné než počáteční *v-*; jinak řečeno, tvary jako *vobou, voběma* jsou dost běžné, ale zato podoby *obouch, oboum, obouma* jsou přinejmenším velmi vzácné, pokud vůbec existují. Jak uvidíme ve čtvrté kapitole, taková asymetrie existuje i u dalších tvarů a projevuje se v celkových vztazích mezi oběma útvary dost výrazně, aby stála za podrobnější rozbor.

Tvary *třech, čtyřech* už se považují za spisovné i v 2. pádu, kde se dřív předpisovalo jen *bez tří, bez čtyř.* Pozice tvaru *čtyřech* však není tak pevná, jak by se mohlo zdát, protože obč. tu má i tvary jiné, jejichž postavení zatím nebylo podrobněji zjištěno: *štyř, štyr, štyřech, štyrech, čtyrech;* zejména první z nich by si možná zasloužil pozornost kodifikátorů stejně nebo víc než *čtyřech.* Na stupeň (1)(a) patří spolu s nimi i nespisovné *třema, čtyřma,* snad i *štyřma* a *štyři;* nižší stylové zařazení má *štyrma,* podobně jako *štyry.*

Číslovky *pět, šest* a vyšší se v obč. skloňují stejně jako v sč.; u slova *sto* se dává přednost nesklonným tvarům, které ovšem jsou přítomné i v sč. (např. *po sto letech, se sto knihama*), a podobně je rozšířen tvar *tisíci* např. i v 7. pádu (*s tisíci korunama*).

Číslovky typu *dvojí, trojí* v obč. nemáme, zastupují je tu tvary jako *dvoje, troje, štvery, ..., desatery;* tzv. d r u ň o v ý tvar ve spojení *dvoje brambory* je tedy stejný jako pomnožné *dvoje nůžky.* Skloňování podle vzoru *dobrej* (např. *čtverejch, paterejma*) tu zčásti ustupuje tvarům základních číslovek (*bez štyr hodinek*) i nesklonným tvarům na *-o*: *se štvero hodinkama.*

Dosud nebyly soustavně popsány některé otázky vývoje číslovek ř a d o v ý c h. Typ *jednadvacátej* (*-ý*), obdobný německému *einundzwanzigste* (což nemusí znamenat, že by byl z němčiny převzatý), se, jak se zdá, pevně držel v obou centrálních útvarech češtiny ještě kolem r. 1960, ale dnes mladší generace (ačkoli u základních

číslovek užívá tvary jako *jednadvacet, šestaštyrycet* ap. snad stejně běžně jako *dvacet jedna* ap.) dává přednost tvarům *štyrycátej šestej* apod., zejména u číslovek nad stovkou: *stodvacátej třetí*. Tento vývoj se ovšem týká i postupného přechodu od *stojednadvacítka* ke *stodvacet jednička*, zčásti i dvojciferných čísel, beze stovek, kde např. vedle *pětašedesátka, šestadvacítka* dnes máme *šedesát pětka, dvacet šestka*. Oslabení kdysi tak silného vlivu němčiny na češtinu tu jistě sehrálo svou roli, protože tvary jako *jednadvacátej* tím ztratily silnou oporu.

K dalším číslovkám jen poznamenejme, že tvar *mnoho* zůstává v běžném hovoru často nesklonný, zejména v 7. pádu (*s mnoho dětma* vedle *s mnoha*). Důležité je uvědomit si, že obč. slovo *moc*, kterému v sč. odpovídá jednak *mnoho* a jednak *příliš*, se přímo spojuje s přídavnými jmény (*moc pěknej*) i s podstatnými (*moc peněz* apod.), ale v sč. máme jen *příliš pěkný*, nikoli *příliš peněz*; místo toho říkáme a píšeme (aspoň bychom měli, nechceme-li spisovné vyjadřování znetvařovat) *příliš mnoho peněz*.

Viděli jsme, že v celé oblasti s k l o ň o v á n í (a stupňování) si spisovná čeština do značné míry zachovává archaický charakter (jak dalece je to vina nebo zásluha našich obrozenců, o tom budeme mluvit na konci příští kapitoly). Některé hláskové změny, ke kterým došlo ve středočeském nářečí, později rozšířeném na většinu národního území, způsobily značné rozdíly mezi spisovnou a obecnou češtinou zejména ve skloňování přídavných jmen. Jiné rozdíly jsou původu čistě tvaroslovného a v několika případech přitom obecná čeština ztratila mluvnické hodnoty, které se ve spisovné češtině zachovaly. Jde o rozdíly rodu v množném čísle při tzv. mluvnické shodě (které se v obč. pevně udržely jen u číslovek *dva - dvě, voba - vobě*), o rozšíření koncovek *-ama, -ách* k podstatným jménům různých rodů a o ztrátu opozice krátkých (jmenných) a dlouhých tvarů adjektiv.

V žádném z těchto případů se neztratily systémové hodnoty významové, nedochází bezprostředně k dvojznačnosti, která by ve spisovné češtině nebyla; v obč. totiž zanikly jen rozdíly s platností syntaktickou: např. obč. věta *Děti sou nemocný* sice nedává tvarem adjektiva najevo jeho rod a jeho přísudkovou (nebo doplňkovou) platnost, ale je významově stejně jednoznačná jako spisovné *Děti jsou nemocné*. Jen tam, kde má víceznačnost jiný pramen a mluvnickou

shodou je v sč. odstraněna, může se v obč. projevit "navíc", např. ve větě s tzv. nevyjádřeným podmětem odpovídá obč. *Sou nemocný* jak sč. *Jsou nemocní*, tak i *Jsou nemocné*, které rozlišují, že v prvním případě je mezi nemocnými aspoň jeden člověk pohlaví mužského, kdežto v druhém případě by mohl mezi nimi být, jen pokud by šla řeč o dětech.

Na druhé straně ale má obecná čeština ve svém skloňování tvary, které odstraňují víceznačnost tvarů spisovných: obč. *hradama* sice znamená splynutí tvarů různých rodů (protože je i *tetama, městama*), ale zato se tu vyjadřuje, řečeno s Fr.Kopečným (vlastně už s J. Dobrovským), rozdíl mezi *trhat zubama* a *trhat zuby*. Nelze tedy obhájit názor, podle kterého je obč. ve svém tvarosloví sémanticky chudší než sč., rozdíly tu jsou v obou směrech. Ostatně v oblasti, kterou ještě v českém tvarosloví máme navštívit, totiž v časování sloves, došlo ve spisovné stejně jako v obecné češtině ke ztrátě některých mluvnických kategorií (zejména starých časů, imperfekta a aoristu, a také rozdílu mezi infinitivem a supinem). Je tedy specifickou záležitostí skloňování spisovné češtiny, že zachovává různé syntaktické rozdíly, které zanikly nebo byly oslabeny nejen v obecné češtině, ale taky v jiných nespisovných útvarech češtiny, ve slovenštině a v dalších slovanských jazycích i (jak to dokládá právě časování) v jiných podsystémech spisovné češtiny samotné.

Prosej, abysme připomenuli, žes to přines aneb Slovesa

Jak jsme právě poznamenali, v časování sloves ztratila čeština už ve starší době některé kategorie nebo jejich hodnoty, zejména v systému slovesných časů. V obč. tento proces pokračoval: nejsou tu přechodníky (které byly v sč. ve své tvaroslovné složitosti obnoveny v době obrozenské), složené tvary trpného rodu (pasíva) jsou krajně omezené (*byl bit* se vyskytuje, ale u jiných sloves zná tyto tvary jen sč.; u dokonavého vidu mají konstrukce jako *je to postavený ze dřeva* často spíš povahu spojení přídavných jmen se sponou). Vzácný je taky minulý způsob podmiňovací typu *byl by to udělal*, ačkoli existuje *bejval by to udělal*; často se ovšem v jeho významu užívá podmiňovací způsob přítomný. V rozkazovacím způsobu se v obč. poměrně

zřídka užívá 1. osoba množ. č.; zdá se, že jen u několika málo sloves jsou v každodenním hovoru běžné tvary jako *pojďme* (vyslovované *pojďme, poďme*); v obč. se v této funkci často užívá budoucí tvar (*pudeme*), popř. i přítomný (*dem*). K některým otázkám slovesných kategorií (tzv. významosloví) se ještě vrátíme později, v souvislosti s větnou stavbou; teď se podíváme na tvaroslovnou soustavu časování.

Oba centrální útvary češtiny se mezi sebou v tvarech časování liší v několika bodech společných různým třídám sloves:

Podobně jako u přídavných jmen, taky u tzv. příčestí minulého i u omezeně užívaného příčestí trpného nemá obč. rozdíly r o d u v množ. č.: např. *města se rozrostly, vobě kola se rozbily*. Jde tu o stupeň (1)(a), o jev pronikající i do spisovného hovoru.

U sloves, která v 1. osobě jedn. č. mají koncovku *-u*, popř. spis. *-i*, je v 1. os. množ. č. vedle koncovky *-me* taky kratší koncovka *-m*, např. *vedem, tisknem, kupujem*. Obě koncovky existují odedávna vedle sebe v sč. i v obč., ale kratší z nich se málokdy užívá v psaném (a oficiálním) vyjadřování; má tedy charakter hovorový, patří ovšem na stupeň (1)(a).

Podíváme se teď nejdřív na sloveso a sponu *b ý t* a potom přejdeme ke slovesům jednotlivých časovacích tříd.

V p o d m i ň o v a c í m způsobu pomocného slovesa *být* má obč. v 1. os. množ. č. tvar *bysme* (i v kombinaci se spojkami: *kdybysme, abysme*), který patří na stupeň (1)(a) a je dost běžný i v hovoru celkově spisovném. Ani na Moravě není zcela cizí, i když se tu na jednotlivých územích užívají jiné tvary, zejména *byzme* a *bychme*. Tvar *bysem* v jedn. č. je daleko omezenější (mimo Prahu a některé části středních Čech je docela vzácný); tvar *bych* je i v obč. základní, nemá takový knižní nádech jako *bychom*.

Ve funkci pomocného slovesa m i n u l é h o času má sloveso *být* v sč. i v obč. dva tvary pro 2. osobu jedn. č.: *(j)si* (*přišel*) a (*přišel*)*s*: první z nich se v obč. vyslovuje bez *j*, které se v sč. vyžaduje, předchází-li samohláska; druhá podoba se píše, jako by šlo o příponu a ne o příklonku (o nepřízvučné slovo vázané na pevnou pozici ve větě). V obč. a do značné míry i v sč. jsou tyto dvě formy rozděleny teritoriálně: *s* se užívá především ve východních Čechách (a na Moravě), kde je běžné nejen *to bys nedokázal, kdys tam byl, tys přijel, přineslas to*

apod., ale taky *ten obrázeks nenašel, letoss tam byl dlouho, přiness to*; zdvojené *ss* se nevyslovuje tak zřetelně, aby byla zajištěna srozumitelnost pro obyvatele jiných částí Čech, takže tento bod je jedním z těch, ve kterých se aspoň někteří mluvčí z východních Čech např. po přestěhování do Prahy přeučují, zvykají si říkat *letos si tam byl* apod., i když si to snad vždycky zřetelně neuvědomují. V Čechách je *s* v typickém příklonkovém postavení za prvním větným členem (tj. za slovesem nebo za prvním členem na něm závislým). Naproti tomu na Moravě často bývá *s* až za slovesem, např. *ten obrázek nenašels.*

V západních a jižních Čechách převládá varianta *si*, takže se tu říká nejen *letos si tam nebyl, tu knížku si přines* apod. (což je běžné i v základní variantě obč.), ale taky např. *ty si přišel, přišel si* (což je patrně v základní variantě zhruba na stejné úrovni jako odpovídající spojení se *s*, ačkoli bez podrobnějších zjištění zatím nic jistého tvrdit nemůžeme). Běžné je tu taky *přišel by si, to by si se splet*; i v těchto spojeních *si* zčásti do základní varianty, a tedy i do pražské mluvy proniká, jak o tom svědčí historka o dvou maďarských občanech naší federace, kteří sice byli zvyklí na rodném jižním Slovensku kolem sebe slovanský jazyk (nejen na úřadech) slyšet, ale právě proto jim připadalo málo slovanské, když na Václavském náměstí zaslechli několikrát za sebou otázku *Šim si si?*; když se pak večer svého pražského hostitele ptali, jestli to opravdu je česky a co to znamená, dověděli se, že to je *Esi si si šim*. Přesto pochopili, že to s jejich rodnou maďarštinou nemá nic společného.

Vynechávání pomocného slovesa v 1. osobě (*já přišel, my přišli*) není charakteristické pro rozdíl mezi spisovnou a obecnou češtinou, ale spíš pro rozdíl mezi psaným a mluveným vyjadřováním a pro stylistický příznak v rámci mluvené řeči. Podobně je tomu u řady dalších jevů z oblasti časování a slovesných kategorií, jak o tom psal zejména M. Dokulil. Nověji probírají mnoho takových prvků z různých oblastí M. Grepl s P. Karlíkem. Některé z nich ještě připomeneme v oddílu o větné skladbě, ale podrobně se u nich v naší knížce zastavovat nebudeme, protože jsou to jevy ze struktury jazyka spisovného; i když je obecná čeština sdílí, nejsou pro vztah mezi oběma útvary typické.

Zbývají nám ještě tři funkce, ve kterých se sloveso *být* (v sč. i v obč.) chová trochu jinak než v těch, o kterých jsme zatím mluvili. Je to jednak funkce spony (např. *Jirka je Pavlův synovec; Jsem první*), dál tzv. sloveso existence (*Bílé vrány nejsou*, ale taky *Karel je na zahradě*), a konečně pomocné sloveso u složeného pasíva (např. *Budeš bit*). V těchto funkcích se tvary slovesa *být* nevynechávají. Obecná čeština tu má tvar *seš* ve 2. osobě jednotného čísla, např. *Jak seš tu dlouho?* nebo *Už seš bit dneska potřetí.* Jen v jižních a západních Čechách se i v těchto funkcích užívá tvaru *si*.

Budoucí čas tohoto slovesa má i v obč. tvary *budu, budeš* atd., ale ve slovesech odvozených předponou máme např. *zbyde, přibydou, vodbydem*. Kmenové *-y-* je v těchto slovech doma i v sč. a jejich protějšky jako *zbude* jsou knižní.

Slovesa p r v n í třídy mají v obč. tvary jako *nes, pek, moh, sed si*, tedy v tzv. příčestí minulém, pokud jeho kmen končí souhláskou, mají jen tvary bez koncového slabičného *-l* pro jedn. č. muž. rodu. Tyto tvary mají stupeň (3)(a), protože na Moravě se v širší míře neužívají, ale přitom v Čechách jsou odedávna běžné i v hovoru celkově spisovném, a taky např. v poezii; už ve třicátých letech je B. Havránek označoval za typické prostředky hovorové vrstvy spisovného jazyka.

Do spisovného jazyka už z obč. pronikly tvary jako *peču, děkuju, pečou, děkujou*, i *můžu, můžou, moct, pomož*, i když některé z nich jsou v oficiálních příručkách označovány jako hovorové. Mají v každém případě stupeň (1)(a). Pozice infinitivů *píct, týct* apod. je poněkud slabší, protože zkrácené tvary jako *pect, tect*, které jsou běžné v některých částech Čech, se často pociťují jako bližší spisovným tvarům s *é*, a tedy jako vhodný kompromis. Ještě složitější je situace u tvarů jako *plíst, víst*, vedle kterých existují územně omezené formy *plest, vest*, ale taky *plect, vect*. Na druhé straně snad už ani není potřeba připomínat, že *pláči, pláčí, češi, češí* a podobné tvary jsou knižní, protože jejich protějšky jako *pláču, pláčou* už pronikly na celé čáře, jsou tedy v sč. stylově neutrální.

Do sč. se rozšířily některé obč. tvary taky v d r u h é třídě sloves; v běžném hovoru tu převažují např. tvary jako *tisknul, uštknul* nejen

nad svými protějšky *tiskl, uštkl* (v Čechách výlučně spisovnými), ale i nad podobami *tisk, uštk* apod.; tam, kde kmen nekončí skupinou souhlásek, je to asi spíš naopak: *přiběh, spad* mají poměrně dobrou pozici ve srovnání s *přiběhnul, spadnul*. Taky např. *tiskla, tiskli* je i v obč. běžnější než *tisknula, tiskli*; vedle *začala* je i *začla*, vzácnější (ale snad ne vyhraněně nespisovné) je např. *pohla*. I tvary jako *najmul, napnul, obejmul, přetnul* se už označují jako spisovné (viz akademickou Mluvnici češtiny, sv. 2, str. 453); mají stupeň (1)(a). Vývoj tu probíhá paralelně v obč. i v sč., zejména pokud tomu v minulosti nebránila nepružná kodifikace spisovné normy. To se týká taky mnoha dalších jevů v přechodech mezi slovesnými vzory a třídami i jinde.

U sloves třetí třídy pronikly do sč. tvary jako *žiju, žijou, kupuju, kupujou*, které mají stupeň (1)(a), zejména u sloves užívaných v každodenním hovoru. U sloves, která se vyskytují spíš jen v psaném nebo oficiálním vyjadřování, jsou ovšem v sč. spíš nasnadě tvary jako *usilují*; taky pozice tvaru *děkuju* je poněkud omezená vzhledem k jeho zdvořilostnímu významu, ale např. ve spojení se slovem *moc* je tvar *děkuju* v naprosté převaze proti *děkuji*. Jak ještě uvidíme ve čtvrté kapitole, pronikají snadněji tvary 1. osoby jedn. č. (*kupuju*) než odpovídající tvary 3. os. množ. č. (*kupujou*).

U sloves *krejt, mejt, rejt* mají tvary s *ej*, včetně *kreju, meješ* apod. v obč. patrně stupeň (3)(a). Někdy uváděné tvary jako *kryju* nejsou nijak zvlášť rozšířené.

Na stupeň (1)(a) můžeme řadit příklady jako *napí se, nebí ho* v rozkazovacím způsobu (s polodélkou, ve východních Čechách s krátkým *-i*); spisovné tvary na *-ij* jsou běžné spíš jen v písemné podobě, ne v mluvené řeči.

Ve čtvrté třídě mají na většině obč. území všechna slovesa tvary jako *prosejí, trpějí* v 3. os. množ. č., stejně jako *sázejí* (ovšem zase s krácením a ve východní i v centrální variantě většinou úplně bez koncového *-í*). Na Moravě se dnes naopak šíří tvary jako *oni sází*, které jsou odedávna obvyklé jen v části západních a jihozápadních Čech, jinak pro mnohé mluvčí znějí jako hyperkorektní. Někteří odborníci naznačují, že by snad bylo možné tvary jako *oni sází* uznat za spisovné; jde však o složitou otázku, ke které se podrobněji vrátíme

ve čtvrté kapitole, až budeme mít probráno víc o různých postojích mluvčích k výběru vyjadřovacích prostředků a o neshodách v nich.

Do určité míry mají podobné postavení jako *oni sází* taky vzácnější tvary *oni ví, jí*; v obč. jsou nejobvyklejší tvary shodné se spisovnými, *vědí, jedí* (s tím či oním stupněm krácení koncové samohlásky). Nově se šíří i tvar *věděj*, ale zatím je to spíš záležitost mladší generace.

U vzoru *prosit* je v obč. a do značné míry i v sč. tendence k vyrovnání tzv. měkčení souhlásek na konci kmenu před příponami *-ova-* a *-en-*, takže např. vedle *zařazovat* je i *zařaďovat* a podobně *zařadění*, vedle *vočištěnej* máme *vočistěnej* a podobně *vočistění*, vedle *mražené kávy* taky *mrazení v zádech*. Naopak zase někde dochází, stručně řečeno, k vyššímu stupni měkčení, takže vedle *nahrazovat* máme *nahražovat* apod. (v obč. i např. *přinešenej*). Spolu s některými z těchto tvarů pronikly do sč. v rozkazovacím způsobu např. obč. formy *proš, pověš, nekaž*, které mají stupeň (1)(a).

Kde má sč. takové dvojice jako *myslet - myslit*, má obč. jen tvary s *e*: *myslet, muset, bydlet*.

P á t á třída sloves (vzor *dělá*) má časování velmi pravidelné, které nedává mnoho příležitosti pro střídání hlásek a stylistické varianty, takže ani rozdíly mezi oběma centrálními jazykovými útvary tu nejsou výrazné. Nemusíme už dlouho mluvit o zkracování, popř. nepřítomnosti koncového *-í* v tvarech jako *dělají*. Kolísání mezi tvary 1. a 5. třídy jako *dřímu - dřímám, zobu - zobám* se u mnoha sloves týká sč. stejně jako obč. Tvary na *-u* jsou u některých takových sloves jen v sč.

Než v našem putování po soustavě obecné češtiny opustíme její t v a r o s l o v í, ohlédněme se jen docela krátce po tom, co jsme tu našli. Viděli jsme, že ve skloňování přídavných jmen se rozdíly mezi spisovnou a obecnou češtinou projevují nejzřetelněji. Na opačném pólu je časování sloves, ve kterém naopak většinou obč. tvary do spisovné normy už pronikly nebo pronikají, popř. jde o paralelní vývoj více méně současný v obou útvarech (i přes brzdící vliv starší kodifikace sč.). Rozdíl mezi různými tvaroslovnými podsystémy je ovšem jen věc stupně, ne nějaká černobílá záležitost. Skloňování podstatných jmen je mezi oběma těmito krajnostmi, najdeme v něm jak typicky obč., zřetelně nespisovné *domama* apod., tak např. kolísání

mezi vzory *píseň* a *kost*, kde je dnes rozdíl mezi spisovnou a obecnou češtinou v běžném hovoru jen malý. Zároveň jsme taky viděli, že obě naše stupnice, tedy rozšíření místní a funkční, nejsou vždycky v souladu. Spojení jako *přived sem* nebo *velký kluci* jsou v Čechách docela běžná, často i v hovoru vcelku spisovném, kdežto na Moravě obvyklá nejsou, popř. se pociťují jako prvky útvaru, který tam nemá domovské právo.

Větná skladba

Rozdíly mezi funkčními variantami ve větné skladbě (syntaxi) se zpravidla netýkají přímo vztahu mezi obecnou a spisovnou češtinou. Daleko spíš tu jde o výběr prostředků podle povahy projevu, totiž o rozdíl mezi oficiálním a písemným vyjadřováním na jedné straně a běžným každodenním hovorem na straně druhé. Jde tedy v základě o rozdíly stylistické a různé varianty tu obvykle existují i v sč., takže není možné hodnotit vyjadřování na jejich základě jako nespisovné, "nesprávné", i když ovšem může být pro danou situaci a typ projevu více nebo méně vhodné. Výběr mezi nimi závisí na nejrůznějších faktorech, o kterých budeme podrobněji mluvit v příští kapitole; jde tu jednak o různost situací a jejich typů, včetně přítomnosti jednoho nebo víc posluchačů (o stupeň veřejné povahy projevu) a o vztah mluvčího k posluchačům, dál o rozdíl mezi dialogem a monologem (při kterém zase může jít o promluvu spontánní nebo více či méně připravenou, o vypravování nebo o přednášku aj.), o přítomnost nebo absenci faktorů emocionálních (a obecněji o postoj mluvčího k obsahu sdělení) atd. atd. Rozdíl mezi projevem mluveným a psaným je ovšem důležitý, ale (i když odhlédneme od projevu čteného nebo od zapsaného hovoru) jsou tu na obou stranách důležitá okrajová pásma - jednak mluvený projev veřejný, oficiální, a jednak psaný projev soukromý (např. osobní dopis); v obou těchto případech je důležitý rozdíl mezi neuvědomělým užitím výrazových prostředků, které mohou být stylisticky příznakové, a jejich užitím úmyslným; může tu jít o neumělost projevu (z obou stran, tj. o směšně působící projev nevzdělaného "státníka" i o rušivé knižní prvky v promluvě soukromé, osobní) a na druhé straně o vědomé

vybočení, naznačení nekonvenčnosti, popř. ironické užití stylisticky příznakových prvků aj.

Nechceme tedy procházet celým rozsáhlým a rozmanitým územím větné skladby tak, jako jsme to (ovšem ve zkratce) dělali v daleko jednodušší oblasti tvarosloví. Zastavíme se jen u některých jednotlivých bodů pro nás specificky zajímavých.

Ještě jen úvodem poznamenáme, že v nepřipraveném každodenním hovoru se ovšem snadněji než v oficiálním projevu sejdeme s různými vyšinutími z vazby, nedokončenými výpověďmi, ale taky s různými prostředky zaměřenými na kontakt s posluchačem, včetně gestikulace a výrazu obličeje. Bezprostřední styk s posluchači zase umožňuje vyjadřování zvlášť stručné, s vynecháním prvků známých ze situace atd. Sdělovací funkci českých výpovědí z takových i jiných hledisek podrobně probírají ve své knížce z r. 1986 M. Grepl a P. Karlík.

Všimneme si nejdřív několika bodů, ve kterých se každodenní hovor zpravidla neliší od oficiálního vyjadřování v oblasti významů (funkcí), ale jen ve výběru prostředků pro jejich vyjádření.

Prvním takovým bodem je vyjádření podřadnosti, tedy soubor podřadicích spojek užívaných v souvětích různého druhu. (Poznamenejme, že podřadicí spojka uvozuje vedlejší větu, která je členem své věty řídící; na rozdíl od spojky souřadicí může stát i na začátku souvětí.) V sč. ovšem existuje řada spojek knižních, synonymních s jinými, které se pravidelně užívají i v běžném hovoru. Tak třeba pro spojení příčinné je běžná spojka *protože*, v určité oblasti taky *poněvadž* (často ve zkrácené podobě *prže*, popř. *páč*); naproti tomu spojky *jelikož* a *ježto* jsou knižní (i když ironické užití první z nich je dost časté a dá se očekávat, že se jeho ironičnost časem otupí a že se jednou třeba bude vyskytovat i v každodenním hovoru bez vyhraněné stylistické příznakovosti). Pro spojení podmínkové máme knižní *-li* a hovorové *jestli*, v obč. i *esli* a *esi* (s tzv. nedbalou výslovností, která ve skutečnosti odpovídá pravidelnému vývoji skupin hlásek v tomto jazykovém útvaru).

V každodenním hovoru se souvětí s podřadnými spojkami nevyskytují tak často a v tak bohatém složení jako v oficiálním vyjadřování, ale některé podřadné spojky jsou tu velmi běžné (zejména *že*, *když*, popř. s obč. výslovností *dyž*, a taky *jak*). Ty se užívají nejen

"místo" výlučně spisovných spojek s nimi synonymních, souznačných (jak jsme právě viděli na příkladu spojek příčinných a podmínkových), ale taky ve významech, které jsou v oficiálním a psaném vyjadřování vyhrazeny spojkám jiným. Tak např. *jak* se užívá jako spojka časová (se stejným nebo podobným významem jako knižní *jakmile*: *Jak začne mluvit ten, tak du pryč*) i podmínková (např. *Jak bude pršet, nepřídu*), *(k)dyž* má v běžném hovoru vedle své základní funkce časové taky funkci podmínkovou a příčinnou (třeba ve větě *Když bydlí na druhým konci vesnice, nemůžu ho celej den hlídat*), i spojka *že* se v podobné funkci vyskytuje (např. *Nechtěl tam jít, že už bylo pozdě*).

Zásoba podřadicích spojek je tedy v každodenním hovoru, a proto taky v obč., omezenější než v oficiálním vyjadřování a v sč., ale to neznamená, že by tu byl nějak podstatněji omezený repertoár významových druhů podřadných spojení, jak je vidět z následujícího přehledu (kam už nezahrnujeme příčinu a tzv. skutečnou podmínku, o kterých jsme se zmínili výš):

Ve vedlejších větách o b s a h o v ý c h jsou v hovoru běžné spojky *že, aby, ať, jestli*, ovšem s různým významem, např. *Poděli mu, že je pozdě; Radili mu, aby tam nechodil; Radili mu, ať tam nechodí; To sem zvědavej, jestli nám něco dají.*

Spojky z p ů s o b o v é: *jak, jako.*

Spojky uvádějící určení m í r y: *co, jak* (*např. Na ty děti si vymejšlel, co moh nejhorší věci*).

Určení ú č i n k u: *že, až* (např. *Spal by, až by brečel*).

Určení ú č e l u: *aby.*

P r o s t ř e d e k (nástroj): *že; tak, že.*

Podmínka n e s k u t e č n á: *kdyby* nebo infinitiv: *Vědět já, že tam budeš, tak bych to přines.*

P ř í p u s t k a: *jak, i (k)dyž, i (k)dyby*: *Jak umí hledat, tak za celej den nic nenašel.*

Jako tak často ve stavbě přirozeného jazyka, jsou ovšem i tady hranice nejasné; bylo by možné např. diskutovat o tom, jestli jsou vedlejší věty účinkové v obč. (i v hovorové vrstvě sč.) zvláštní kategorie, odlišná od jiných. V každém případě má běžný hovor možnost tam, kde by snad některý typ podřadného spojení chyběl, uplatnit spojení souřadné, jak o tom ještě budeme mluvit.

U vět v z t a ž n ý c h chybí v běžném hovoru slova *jenž* a *kdož*; neživotné *což* se v minulých desetiletích rozšířilo, patrně nejdřív s ironickým zabarvením, které dnes už často přítomné není, např. *Přišel pozdě, což mě rozčílilo.* Vzácnější je ovšem *nacož* a jen knižní je *pročež*. V závěru tohoto oddílu ještě budeme mluvit o užití nesklonného *co* ve funkci vztažného zájmena, např. *stroj, co mu nikdo nerozumí.* Podobně máme mezi t á z a c í m i zájmeny nesklonné *co za*: *Co si to zas říkal za blbosti?, Co si mám vzít za košili?*. Někdy se i ve významu *proč* užívá nesklonného *co*: *Co brečíš?* Dnes už nám tolik nevadí, že jedním z faktorů při vzniku a rozšíření těchto užití nesklonného *co* byl vliv němčiny.

Přivlastňovací z v r a t n é zájmeno *svůj* má v běžném hovoru o něco slabší pozici proti svým konkurentům *můj, jeho, náš* atd. než ve školsky vymezeném vyjadřování spisovném, např. nejen *Máme rádi naše město* (kde se podmět nemusí obsahově úplně shodovat s tím, co označuje zájmeno), ale taky *Seber si tu tvou tašku a vypadni.*

Pokud jde o další zájmena, uveďme ještě, že se i ve spisovném hovoru uplatňuje *ten samý*, např. *Diváci na Slovensku v tom samém čase uvidí televizní reportáž*; podobně je možné taky *ve stejnym čase.*

P o d m ě t o v é užití zájmena *on, von* (a taky zájmen 1. a 2. osoby) je v běžném hovoru častější než jinde; zčásti je podmíněno rytmicky, tzn. zájmeno se neužívá, jestli je jeho rytmická pozice na začátku věty obsazena jiným slovem, např. *Já nevim*, ale *To nevim*; ovšem je taky běžné *To já nevim, Včera já sem tam nebyl.*

K syntaktickým zvláštnostem s l o v e s v běžném hovoru patří opisný rozkazovací z p ů s o b (imperativ) typu *pojď to udělat* a *koukej zmizet*. Někdy se místo tvarů rozkazovacích užívá 1. osoba oznamovací: *Tak nečumim a dělám!*, jindy se zase imperativ užívá ve funkci podmiňovacího způsobu: *Tak se zblázni, stejně ti to nepomůže.* Užití počátkového *tak* je samo charakteristické pro běžný, spontánní hovor (popř. pro neškoleného mluvčího).

Trpný r o d (pasívum) má v běžném hovoru zpravidla tvary zvratné (*V Praze se vypije hodně piva*), které mají (vedle svých jiných, nepasívních funkcí) především význam tzv. v š e o b e c n é h o konatele (nebo podmětu). V obdobném významu se užívají i jiné konstrukce, ovšem např. *V Praze člověk* (nebo: *jeden*) *vypije hodně piva* může říct jen ten, kdo ho sám taky pije. Na druhé straně pasívum opisné je v běžném hovoru vzácné; vedle běžného *byl bit* se najdou

jednotlivé příklady jako *ten dum byl postavenej loni*. Většinou mají taková spojení význam výsledkový, rezultativní, a jsou to spíš spojení přídavného jména se sponou než složené slovesné tvary: *je postavenej ze dřeva*; podobný význam mají někdy i přídavná jména tvořená od sloves nedokonavých, např. *je stavěnej ze dřeva* nebo *malovaná truhla*.

Své specifické prostředky má jazyk běžného hovoru taky v oblasti vyjadřování v ě t n ý c h č l e n ů. Především je tu 4. pád ve funkci přímého předmětu ještě víc rozšířený než v jazyce psaném a oficiálním; v obč. i v sč. hovoru se běžně říká *používat všechny prostředky, dosáhnout svůj účel, dobýt (dobejt) další město, učit děti fyziku*, v obou útvarech se více méně paralelně šíří např. i vazba *diskutovat něco*. Hodně ustoupil 2. pád i ve staré funkci tzv. partitivního genitivu; spojení typu *nalejt vody* snad ještě úplně nezanikla a významově se liší od *nalejt vodu*, ale ve spojeních jako *sníst chleba a sejra* už staré tvary 2. pádu mají platnost pádu 4.

Omezené je v běžném hovoru užití bezpředložkového 7. pádu jako určení nástroje i směru (užívají se tu předložky: *krájel chleba s tupým nožem, šel skrz les, přešel přes most, byl bit vod mámy*); konatel u trpného rodu je v 2. pádu s předložkou (*v*)*od*: *byl bit vod táty*.

Pro a k t u á l n í č l e n ě n í věty je v běžném hovoru typické, že jádro (ohnisko, réma) věty čili tzv. nová informace nebývá pravidelně na konci věty, jako je to ve vyjadřování psaném, protože může být vyznačena d ů r a z e m, a může tedy předcházet před základem (východiskem, tématem) věty, tzv. informací danou, např. *JIRKA přišel* nebo *TETA ti to vzkazuje*. Základ nebo jeho část se může vynechat, zejména v odpovědi na otázku: *Kdo volá? - MARIE*. Jindy se neslovesné výpovědi uplatňují jako příznakově emotivní; Grepl a Karlík uvádějí příklad *Pidimužík ješitnej*.

Pro volnější skladbu spontánního mluveného vyjadřování je charakteristické i předsouvání tzv. samostatného větného členu (zpravidla součásti základu věty): (*Šel bys tam?*) - *Jít tam, to bych nemoh*. (*Co dělá brácha?*) - *Jo, brácha, ten se má*, popř. s celou vztažnou konstrukcí: *Co dovede, to je kecat. Kdo mě teda štve, to je synovec*.

Šíří se kladení příklonek na začátek věty (tím se z nich stávají p ř e d k l o n k y, zůstávají bez přízvuku) ve výpovědích jako *Se ti*

divim; Sem tam přece byl; Ste neviděli? Pro některé (hlavně starší) mluvčí mají tyto výpovědi na začátku vypuštěné podmětové zájmeno (*já, vy*) nebo jiné slovo, např. *vždyť, to*, ale jiní už je patrně pociťují jako slovosledné varianty vět s normálním postavením příklonky (*Divim se ti* apod.).

Dost častá jsou v každodenním hovoru i v y š i n u t í z vazby (daná převážně atrakcí, tj. připodobněním tvaru k tvaru sousednímu), např. *ve většině případech, v půli cestě, k Palackému mostu*, které by ovšem v projevu oficiálního rázu byly hodnoceny jako přeřeknutí apod., tedy jako chyby.

Přejděme teď od rozdílů v tvarech (odpovídajících stejným významům) k těm bodům, ve kterých se skladba a popř. mluvnické významosloví běžného hovoru liší od syntaxe přísně spisovné i ve funkcích, ve v ý z n a m o v ý c h hodnotách. Jak jsme se už o tom zmiňovali, hranice ovšem ani tady není úplně jasná.

Především se to týká vztahu mezi podřadností a souřadností. Už jsme mluvili o tom, že některé podřadicí spojky se v běžném hovoru vůbec nebo téměř vůbec nevyskytují. Buď se pro jejich funkce užívá jiných, které mají stejný význam (*protože*, a ne *jelikož, jak*, a ne *jakmile*), nebo se užívá spojení souřadných, v běžném hovoru vůbec častějších. Vedle čistě spisovných spojek *takže* a *pročež* je hovorové spojení souřadné, např. *Přišel pozdě a tak neslyšel začátek*. Podobně je v běžném hovoru časté i spojení beze spojky, prostá juxtapozice: *Vystihnul, co má říct, měl úspěch*, nebo *Byl nemocnej, tak nemoh přijít* (pokud ovšem nemáme *tak* už považovat za spojku).

V některých takových bodech je možné konstatovat, že obč. (a běžný hovor vůbec) je v jistém smyslu chudší než sč., že prostředky pro některé funkce tu chybějí. Vedle příslovečných vět účinkových, o kterých jsme právě mluvili, se to týká i platnosti spojky *zatímco* (v její funkci se užívá významově širšího odporovacího *a*), popř. i spojky *kdykoli* (ale tady má obč. a běžný hovor k dispozici ekvivalentní spojení *pokaždý, když*).

Z morfologických kategorií s l o v e s a chybějí přechodníky (tedy určitý typ tzv. kondenzace čili nominalizace, zhuštění vedlejší věty do nevětné konstrukce), ačkoli v hovoru mezi intelektuály se občas vyskytnou (většinou s ironickým nádechem). Jak jsme v oddí-

lu o slovesu poznamenali, taky minulý podmiňovací způsob je v běžném hovoru vzácný.

V soustavě větných členů v běžném hovoru téměř chybí, jak jsme už připomněli, partitivní genitiv (*Přilej mu čaj* je asi o dost častější než *Přilej mu čaje*). Ve významu tzv. dočasné funkce se jen v omezené míře užívá 7. pád; často se tento specifický význam stírá a v přísudku je 1. pád: *Strejček je pekař.* U přídavných jmen 1. pád naprosto převládl: *Karel je z nich nejpřednější.* Taky u podstatných jmen je někdy 7. pád pociťován jako hyperkorektní chyba, zejm. není proč normální lidské *To je pravda* nahrazovat nepatřičným *To je pravdou.*

Jsou ale taky body, ve kterých má právě obč. a běžný hovor bohatší soustavu vyjadřovacích prostředků, než jakou má k dispozici styl knižní a vyjadřování výlučně spisovné.

To se týká především tzv. přídatných větných prvků (tzv. přívětných výrazů, vsuvek, kontaktových slov aj.), vyjadřujících různé modální funkce jako udržení kontaktu s posluchačem (*podívej se,...*), přibližnost (*abych tak řek*), vysvětlování, navazování, rozvažování, omluvy, pochybnosti. Často nejsou přímo skladebně začleněné do věty, charakteristicky do ní vstupují jen zvukově, někdy s poklesem hlasu. K nejběžnějším slovům a spojením tohoto druhu patří: *no, notak, no a, no né, teda, žejo; možná, jistě, určitě, (v)opravdu, nabeton, snad, bůhví* (i se zkrácením samohlásek), *prej; hele, víš, víte, víme, to víš; řekněme, tak říkajíc, jak se říká, abych tak řek, já ti řeknu, řek bych; bohužel, zaplať pámbu; mimochodem; na mou duši, dejme tomu, jak vidíš.*

Podobně to platí o tzv. nadměrném užívání zájmen (a částic), protože i tady jde o specifické funkce, např. u zájmena *ten* jde o odkazování (i u vlastních jmen, např. *Ta Marie příde zejtra* připomíná, že se o jejím příchodu mluvilo nebo že jeho možnost či pravděpodobnost je dána situací hovoru), popř. o emocionální zdůraznění (*To je ten nejkrásnější film, co sem viděl*). Jistě tu působil vliv němčiny, proč to popírat; ale proč kvůli tomu takové obohacení odmítat, když existence naší mateřštiny už němčinou dávno ohrožena není. České zájmeno nemá stejnou funkci jako v němčině člen (i když zčásti taky vyjadřuje určitost), protože jednak není v žádné pozici gramaticky závazné, obligatorní (obejdem se bez něj), jednak nemá užití gene-

rické (ve větách jako *Kočka je šelma* je podmět, který tu znamená celou třídu individuí, skoro vždycky bez zájmena).

Ve středním rodu tvar *to*, a podobně taky zájmeno *(v)on* tam, kde není samo podmětem, ale jen podmět "dubluje", má tzv. funkci náladovou (zdůrazňovací, popř. navazovací, srov. *teda, totiž*, aj.): *To sis zase dal. To mrzne. To ho neznáš. Von Pavel nepřišel. Von byl dřív vchod z druhý strany. Vono pršelo.*

V oblasti slovesných kategorií je důležité, že obč. i spisovný běžný hovor mají (zase pod vlivem němčiny, ale zase nejde o prostou nápodobu) celou soustavu tzv. p e r f e k t n í c h časů, které jsou vzácné v oficiálním spisovném vyjadřování. Jsou to složené ("opisné") tvary vyjadřující výsledek děje, jako *mám (měl sem, budu mít, měl bych) uklizeno* (v obč. i *uklizíno*, zejména v jihozápadní variantě, a *uklízený* ve východních Čechách), nebo *máme vyhráno*, s předmětem např. *maj přečtenejch dvacet stránek, podšívku měl utrženou.* První i poslední z našich příkladů ukazují, že původce děje nemusí vždycky být totožný s podmětem slovesa (uklidil jsem já, nebo mi uklidili), srov. i *mám sako dobře ušitý* nebo *mám zatopeno (zatopíno, zatopený)*. V zásadě můžeme mluvit o dvojznačnosti těchto složených tvarů, např. *mám sako ušitý* má jednak význam podobný jako *sako sem ušil*, a jednak význam blízký doplňkovému spojení, které je obvyklé i ve vyjadřování přísně spisovném, tedy *mám sako dobře ušité* podobně jako např. *měli pračku rozbitou, přivezli pračku rozbitou.*

Existují i idiomatická spojení se specifickým významem, jako *mám pro strach uděláno, maj vodtroubíno, máte dohráno, má na něco políčíno.*

Protějšky v trpném rodu (pasívu) jsou např.: *je ustláno, je uklizíno, je to dodělaný.*

Nové významy má v běžném hovoru (tedy zase ne jen v obč.) i b u d o u c í čas. Jednak je to tzv. bezprostřední futurum, vyjadřované v některých kontextech (hlavně s časovým příslovečným určením) tvary přítomného času, např. *Já tam zejtra jedu.* Je typické u sloves vyjadřujících pohyb, ale taky u některých jiných, např. *hrát, mít službu.*

Na druhé straně tvary budoucího času někdy vyjadřují nejistotu spíš než futurum: *To nebude Mirek; Až tam to bude deset metru.* Oba tyto

významy jsou podobné jako v němčině, ale znovu připomínáme, že to už dnes nemůže být argumentem proti jejich uplatňování.

Podobné je to s modální konstrukcí typu *to je k mání* (*k dostání*), *to bylo k uzoufání, to by bylo k nevydržení*. Spíš než o složený slovesný tvar tu však patrně jde o nový druh rozvití slovesa (spony).

Větším právem se za nové typy modality (slovesných způsobů) považují některé druhy vedlejších vět v postavení vět hlavních (píšou o nich Grepl a Karlík): např. *Aby neprodal chalupu v Krkonoších!?* Taky věty začínající důrazným *že* (*Že neprodá tu chalupu?*) vyjadřují různé stupně jistoty.

V oblasti rodu má běžný hovor typický prostředek expresívního zdůraznění právě v nedodržení shody v rodu u typu *kluk pitomá, ty dědku ješitná* (jde jen o 1. a 5. pád muž. životného rodu, přídavné jméno je vždycky za podstatným).

Ještě k jednomu obohacení češtiny došlo v její běžně mluvené podobě, zase trochu podle vzoru (jižní) němčiny: vedle skloňovaného vztažného zájmena se tu (jak jsme se už zmínili) často užívá nesklonného *co*, popř. i *jak*, např. *ten stůl, co* (*jak*) *tu byl včera* nebo *vojáci, co postavili most*; ve čtvrtém pádu může být *co* (*jak*) spojeno s odkazovacím zájmenem: *ten pán, co sme* (*ho*) *včera potkali*, v jiných pádech (včetně 4. pádu s předložkou) je odkazovací zájmeno nutné: *ty svátky, co se na ně těšíme, ty ulice, co sme po nich chodili, ty strašidla, co se jich bojíš, tomu klukovi, jaks mu včera pučoval to čteni*. Podobně máme *co, jak* u vztažných vět příslovečných, např. *ten dum, co sem tam bydlel*. O obohacení tu mluvíme proto, že tento způsob vyjádření umožňuje některé kombinace, které se zájmenem *který* ap. možné nejsou, např. *ten kluk, co si Marie myslí, že ho učil Milan*; tady by snad šlo namítnout, že v přísně spisovném vyjadřování máme protějšek *ten kluk, o kterém si Marie myslí, že ho učil Milan*, ale není to přesně totéž a sotva bychom našli takový protějšek pro některé jiné příklady, jako *ten kluk, co Marie chtěla, aby ho učil Milan*, nebo zejména *ten kluk, co Marie chtěla, aby jeho a Honzu učil Milan* apod. Ostatně stačí i jednodušší příklady, jako *ta paní, co jsme jí a jejímu manželovi gratulovali* nebo *knížky, co za ně a za jejich posílání tolik platíme*.

Snad naše analýza zacházela až do přílišných podrobností; byl to poslední bod české gramatiky, který jsme chtěli probrat, a doufáme, že se nám podařilo doložit, že obecná čeština a běžné každodenní vyjadřování si svou existenci zaslouží. Nejsou ovšem bohatší než přísně spisovná norma; spisovná čeština má mnoho slov, a jak jsme viděli, i mluvnických vazeb a hodnot, které bychom v obč. marně hledali. Ale je dobře si uvědomit, že to není vztah jednosměrný, že se najdou i body, ve kterých má každodenní hovor své hodnoty vlastní, specifické.

Než opustíme oddíl o větné skladbě (ke které jsme přiřadili i jevy z významosloví slovesa), připomeňme, že právě tady, v syntaxi, je vidět, jak mají oba centrální jazykové útvary češtiny k sobě blízko. Ve škole a v poradenské a podobné činnosti se syntaktické jevy nikdy neprobíraly s takovým jednostranným důrazem na otázku spisovnosti, "správnosti", jako jevy tvaroslovné. Tam, kde k něčemu podobnému dřív docházelo, bylo poměrně snadné s tím přestat (např. předpisování vazeb jako *učit někoho něčemu, užívat něčeho*). To, co se v obč. větné skladbě vymyká z normy přísně spisovné, z oficiálního vyjadřování, není většinou pociťováno jako vysloveně nespisovné. Daleko spíš tady jde o rozdíly stylu, rozdíly ve vhodnosti vyjádření pro danou situaci. Jasně se tu projevuje, že situace jsou různé a že např. v psaném vyjadřování nemusí být vhodné pro osobní dopis to, co je vhodné pro text zákona. Vědomí této různosti může být užitečné i pro posuzování jevů tvaroslovných, jak o tom bude řeč v příštích dvou kapitolách. Teď nám ale ještě zbývá dokončit naše cestování po stavbě obecné češtiny aspoň krátkým nahlédnutím do té její oblasti, kam jsme se ještě nedostali, ačkoli je to oblast nejrozsáhlejší a stále rychle rostoucí.

Slovní zásoba

V oblasti slovníku, podobně jako ve větné stavbě, často nejde tolik o rozdíl mezi sč. a obč., jako spíš o rozvrstvení stylistické. Naprostá většina základní slovní zásoby (ponecháme-li stranou odborné termíny) je oběma centrálním útvarům češtiny společná. Velké bohatství termínů i některých dalších slov je ovšem vlastní jen sč., ale je celkem běžné, jak jsme se o tom už zmiňovali, spojovat odborné

termíny s hláskovými podobami a koncovkami obč. (např. *s těma lexémama*). Kromě toho poměr v b o h a t s t v í výrazových prostředků není ani ve slovníku docela jednoznačný. Obč. má totiž i slova a slovní spojení, které v sč. nenajdeme; především jde o výrazy se silnějším emocionálním zabarvením, jako např. *zdejchnout se, zvorat něco* (najdeme-li v tištěném textu pospisovněný tvar *zdýchnout* nebo *zorat*, napadne nás nejspíš, že jde o užití ironické). Emocionální a expresívní užití slov je doma právě v běžném hovoru; pro češtinu je tu poučná kniha J. Zimy i publikace Greplovy. Z podobných příčin mají především obč., ne spisovnou p o d o b u např. pejorativní *ouřada* a slova jako *vohoz, ouchcapek, bejvák, vejrat, vejšplecht, vejtaha, nalejvárna, slejvák, bejkárna, strejda, brejlit*. Připomeňme, že některá ze slov, kde *ej* nepochází ze starého *ý*, např. *prej* a *zejtra*, nebyla z kodifikace sč. vylučována, dokud se za hlavní hledisko považoval zřetel k původu a historii slov.

Hláskovou podobu typicky obč. mají i slova jako *merunka, jabko*, vedle kterých ovšem existují i podoby spisovné, *meruňka, jablko* atd., i když některé z nich mají knižní nádech.

Taková slova, která jsou svou hláskovou podobou charakterizována jako obč., pronikají v některých případech i do sč., jako se to už dávno stalo se slovy *ouško, upejpat se, plamínek* aj. Přijímání dalších takových slov nejdříve do užití hovorového a pak i do neutrální slohové vrstvy sč. považuje za typické např. M. Jelínek; často se obč. slovo nejdřív užívá v hovorové vrstvě spisovného jazyka a pak postupně proniká i do jeho vrstvy stylisticky neutrální.

Převážně v obč. podobě se vyskytují i slova jako *vokecat, vejšlap* (více nebo méně emocionální), *rejžák, vozembouch* (u kterých je typičnost užití ve všedním hovoru dána jejich významem). U dalších slov se spisovné podoby vyskytují v jejich základních významech, ale existují i významy přenesené, ve kterých je obvyklá jen podoba obč.: *cejcha, vejmaz, zvorat*. Mnoho typicky obč. úsloví jako *řvát jako bejk, sem v rejži* nebo *nemá ani vorla* je zpracováno ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky.

Nemůžeme se tu podrobněji zabývat slovy slangovými, a odkazujeme čtenáře jednak na publikace Hubáčkovy a na sborníky z konferencí pořádaných plzeňskou pedagogickou fakultou, jednak na příspěvky ke studiu slangu a hantýrky, které v osmdesátých letech vznikly díky českým exulantům; jmenujme jen P. Ouředníka.

Stylistické r o z v r s t v e n í a variabilita slov jsou ovšem velmi rozmanité. Můžeme tu jen se značným zjednodušením naznačit některé možnosti třídění českých slov podle jejich slohové platnosti (uvádíme jen několik příkladů každé skupiny; podrobnější třídění obč. slov obsahuje příloha A):

(1) silně knižní slova, která mají synonymní protějšek ve vrstvě slohově neutrální, viz (4): *hvozd, chorý, skonat...*

(2) slova se slabším knižním nádechem, která mají spisovný synonymní ekvivalent jen ve vrstvě (5): *obuvník, šeřík, prostořeký, stále...*

(3) odborné termíny, které pro neodborníka znějí více méně knižně, ale nemají spisovný synonymní protějšek (ten existuje nanejvýš v nespisovném slangu): *obrtlík, posuvné měřítko, nulový vodič, kotoučová pila...*

(4) stylisticky neutrální slova, běžná v sč. i v obč.: *les, nemocný, umřít, pohřeb, obličej, zvracet, stůl, židle, dělat...*

(5) slova patřící do obč. i do hovorové vrstvy spisovné: *švec, bez, hubatý, pořád, marodit, lajdačit, popleta, fabrika...*

(6) ty slangové termíny, které můžeme označit jako "vyšší", protože se užívají nejen v obč., ale taky v hovorové vrstvě sč.: *srdcař, trychtýř, prašan*; sem je možné zařadit jako zvláštní podskupinu slova, která jsou podle některých lingvistů charakteristická pro hovorovou vrstvu, a ne pro obč., jako *avansovat, monděna* aj.

(7) slangové výrazy "nižší", zřetelně nespisovné; sem patří protějšky našich příkladů ze skupiny (3): *lígr, šuplera, nulák, cirkulárka*, i další, jako *sajtna, lanařit...*

(8) slova typická pro obč. a v její normě stylisticky neutrální: *šuple, šnytlík, honit se...*

(9) obč. slova s platností výrazně nespisovnou (substandardní), zejména ta, která mají synonymní protějšek buď ve vrstvě (4), nebo (5): *funus, ksicht, blít* nebo *blejt...*

(10) slova tabuová, obscénní: *hovno, prdel...*

Taková stupnice ovšem zdaleka nevystihuje všechny aspekty stylistické rozmanitosti českých slov. Jednak je potřeba při podrobnějším zpracování počítat s tím, že nejde jen o jednorozměrnou stupnici (jiného rozměru se vlastně týká např. už specifická povaha odborných termínů, spisovných i slangových), a jednak existují souznačná slova na nejrůznějších stupních naší škály: např.

skonat (1), *zemřít* (2), *umřít* (4), *zhebnout* (9), nebo *vrhnout* (1), *zvracet* (4), *blít* (9).

Naše stupnice i při tomto zjednodušení dokládá, že ve slovní zásobě nejde o jednoduchý rozdíl mezi sč. a obč. Podobně jako v jazycích, které nemají takovou dvojici centrálních útvarů, jde tu do značné míry o stylistické rozvrstvení, situace je tedy bližší větné stavbě než tvarosloví, ve kterém se opozice obou útvarů projevuje zcela bezprostředně. Ale zároveň můžeme říct, že do určité míry se tato opozice podílí i na stylistickém bohatství českého slovníku; stupně (1) až (3) patří do útvaru spisovného, (4) až (6) jsou stupně oběma útvarům společné, (7) až (10) jsou typické pro obč.

Stupeň (9), obsahující slova výrazně nespisovná, zahrnuje mnoho slov převzatých z němčiny (nebo jejím prostřednictvím z jiných jazyků), která dnes většinou mají pejorativní nebo obhroublý nádech a pro mladší generace zčásti už jsou zastaralá, jako *frajle, rynek, vinšovat, kvelb*... Ještě nezačala zastarávat slova jako *gruntovat, fasovat, trefit, trucovat, ksicht, šichta* aj. V minulém století se užívání takových slov postupně omezovalo v důsledku vlivu obrozenců a jejich následovníků, kteří dosáhli úspěchu ve svém úsilí o to, aby se čeština jako národní jazyk zachovala, aby nebyla udušena němčinou. Po vytvoření Československé republiky vedlo posílené vlastenectví spolu se ztrátou přednostního postavení němčiny k dalšímu ústupu takových slov. Třetí vlna tohoto ústupu byla spojena s novým odporem proti němčině, který byl důsledkem nacistické okupace a projevil se zejména po roce 1945, kdy se pro celou generaci našeho národa téměř vytratila i pouhá znalost němčiny, předtím do značné míry samozřejmá (jak říká Švejk, německy přece každý Čech umí sám od sebe; Pražáka nebylo proč se ptát, kde se aspoň trochu německy naučil).

Spisovné protějšky obč. slov převzatých z němčiny (často uměle vytvořené) tedy už sto padesát let postupně pronikají i do každodenního hovoru, od stupně (2) ke stupni (4) v uvedené stupnici. Naproti tomu zase mnoho slov původně nespisovných proniká ze stupňů (6) a (8) na stupně (4) a (5). Oba tyto procesy znamenají značné sbližování obou útvarů.

Rozdíl mezi slovy společnými sč. a obč. (i když mají někdy různé hláskové podoby, jako *okno - vokno, strýc - strejc* apod.) a těmi, která jsou typická pro obč., je možné charakterizovat čtyřmi body:

(a) Často jde, jak jsme se už o tom zmiňovali při vymezování jednotlivých stupňů, o s y n o n y m n í protějšky, z nichž některé jsou slohově nebo emocionálně příznakové (řada z nich pochází z němčiny). Jde tu o dvojice jako např.:

jistý - tutovej	*vodník - hastrman*
spát - chrnět	*hodit se - šiknout se*
lék - medicína	*čepovat - šenkovat*
pomlouvat - drbat	*lesník - fořt*
zhroutit se - sesypat se	*místnost - cimra*

Jiné takové dvojice jsme už uvedli v rámci stupnice lexikálního rozvrstvení.

(b) Jindy je rozdíl dán tím, že spisovné slovo má obč. protějšek stejného znění, ale s p ř e n e s e n ý m významem: o lidech se říká např. *dřevo, bačkora, bažant, kočka, prase*; o neživých předmětech: *cibule, špaček* aj., o činnostech nebo stavech: *klopit, mazat, bručet, letět na něco, pást po někom...*

(c) O tzv. u n i v e r b i z a c i mluvíme tam, kde jde o jednoslovný protějšek víceslovného spojení, např.:

rohový dům - rohák ,oční lékař - vočař
státní zkouška - státnice, hokejová hůl - hokejka
tlustý člověk - tlusťoch, náměstí I.P.Pavlova - Pavlák

U sloves můžeme jako příklady univerbizace uvést *marodit, škodovat, potatit se.*

Vedle takových jednoslovných protějšků tvořených příponami máme i jiné, vzniklé s k l á d á n í m slov, např. *hadimrška, jakbysmet, jakživ(o), mermomocí*, s emocionálním nádechem i *jánabráchismus, (vlez)doprdelismus.*

(d) B e z p r o t ě j š k u významově ekvivalentního jsou v obč. např. slova *lajdák, hauzírovat, makačka, ksichtit se, fortelnej.*

Ještě se zastavíme u nejčastějších typů t v o ř e n í obč. slov, totiž u přípon. Většina z nich má své zastoupení v obč. stejně jako v sč. Uvádíme tu i některé příklady, u kterých bylo slovo i s příponou převzato z jiného jazyka, a taky slova, o kterých rozhodně nechceme tvrdit, že jsou plně nespisovná. Některé přípony mají několik

různých funkcí a počítáme s tím, že se nám bude vytýkat, že mezi nimi nerozlišujeme; ale můžeme se snad spolehnout na to, že čtenář dovede rozlišit např. univerbizační funkci přípony *-ka* v *asfaltka* od funkce přechylovací (odvozující substantivum ženské od mužského) ve slově *štrekařka* a že si právě nad prostými soupisy slov tvořených stejně znějící příponou uvědomí, o jakou funkční rozmanitost tu jde. Přípony (jednoduché i složené apod.) uvádíme beze snahy po lingvisticky přesném členění. Naše příklady slov obč. (včetně slangů) mají z velké části domovské právo i v hovorové vrstvě sč.

U p o d s t a t n ý c h jmen zná obč. stejně jako sč. zejména tyto typy zakončení:

-a: coura, fouňa, fláma, negramota, nemrava, popleta, protiva, trajda, votrapa;
-ace: trachtace, buzerace;
-ač: práskač, flákač;
-áč: hlaváč, kafáč, pracháč, ramenáč, smrkáč, zelenáč;
-ačka: bramboračka, ventilačka, zelňačka;
-ák: blonďák (bloňďák), bourák, cesťák, courák, cvičák, cucák, dvoukolák, funebrák, gestapák, hajdalák, hasák, křivák, lajdák, lampasák, mazák, měšťák, naklaďák, panelák, parťák, smrťák, spacák, sviňák, šupák, štramák, Václavák, vekslák;
-ál: futrál, kravál, kumbál, penál, špitál, virvál;
-álista: kopálista, kraválista;
-an: dacan, fakan, prašan;
-án: Amerikán, galán, habán;
-anda: ješanda, šeptanda, štramanda, vojanda;
-ánek: drobánek, krapánek;
-ant: mudrlant, muzikant, pracant, trulant;
-ar: grejcar, chachar;
-árna: blbárna, chlebárna, Křemencárna, nalejvárna, sprosťárna;
-ař: broučkař, dálkař, hloubkař, hnojař, kšeftař, lanař, pivař, stavař, šífař;
-ář: andělíčkář, bordelář, flašinetář, kolečkář, melouchář, vejtahář;
-as: dělňas, kraťas, kruťas, mamlas, volňas;
-át; privát, špagát;
-atec: břichatec;
-átko: kanapátko, štokrlátko;

-avka: brňavka, třesavka;
-áž: blamáž, pakáž, skrumáž;
-čík: půlčík, svinčík;
-čka: bouračka, couračka, čvachtačka, handlovačka, páračka, piplačka, rejžovačka, skovávačka, sračka, tancovačka, zasedačka;
-da: fanda, strejda;
-dlo: motovidlo, vdávadlo, ženidlo;
-ě: mrně, smrádě;
-ec: krachec, mazec, sekec, usmrkanec;
-ek: chlápek, kejválek, meloušek, mrňousek, ouchcapek, prcek, špagátek, štráfek;
-el: cumel;
-enda: čumenda, merenda;
-enice: honěnice, chumelenice;
-er: frajer, hever;
-ér: frizér, tuzér;
-era: flanděra;
-éř: fukéř;
-es: pinčes, ťukes;
-et: krapet;
-ián: grobián;
-ice: dračice, motanice, prkenice;
-ičina: nádeničina, skopičina;
-ička: cihlička, houžvička, kudlička, prvnička;
-íčko: elpíčko, kafíčko, kanapíčko, paraplíčko;
-idlo: motovidlo;
-ie: fúrie, kumpanie, mizérie;
-ík: culík, čuník, gáblík, paklík, profík, šuplík, tajtrlík;
-il: čumil, brebentil;
-ina: blivanina, cukrařina, cvokařina, doktořina, havířina, kšeftařina, psina, rošťačina, řezničina, spojařina, strojařina, zahradničina, zubařina;
-inec: babinec, blbinec, kravinec;
-ínek: drobínek, krapínek;
-ír: kasír, tapecír; viz též -ýr, -ýrka, -ýř;
-írna: raubírna, šlejfírna;
-íř: fixlíř, handlíř, raubíř, šejdíř, šlejfíř, šmajchlíř;
-isko: bičisko, psisko;

-ista: kopálista, recesista, srandista;
-ště: pivište;
-ka: asfaltka, čubka, dlážka, generálka, handlířka, hláška, hokejka, houbovka, hučka, jednokolejka, normálka, nouzovka, sanitka, světovka, špacírka, špajzka, športka, štrekařka, tutovka, ťafka;
-kář: vodbíjenkář;
-ko: cukrlátko, vopáčko;
-l: babral, brebentil, kecal, kejval, plácal, rejpal, šťáral;
-le: cukrle, frajle, pukrle, štamprle, štokrle, vimrle;
-lo: pometlo;
-n: křupan, trhan;
-na: drbna, ratejna, šlajsna;
-náč: jikrnáč;
-nec: cákanec, dlabanec, rejpanec, usmrkanec;
-nek: usmrkánek;
-ní: kecání, kibicování, klackování, šmrdolení, ulejvání;
-ník: aparátník, hadrník, jarník, kriminálník, mariášník;
-nina: motanina, patlanina;
-o: cigáro, drámo, fáro, kvádro;
-och: tlusťoch;
-ola: škrhola, prďola;
-ost: blbost, férovost, fikanost, pitomost, šikovnost, ukecanost;
-oš: cigoš, kámoš;
-ot: škrabot;
-ota: černota, flákota;
-otina: chcíplotina, křehotina, prkotina;
-ouch: melouch;
-oun: blboun, čahoun, drzoun, hamoun, chrapoun, krkoun, vazoun;
-our: hubeňour, kaňour, paďour;
-ous: mrňous;
-ouš: fanouš, teplouš, trafouš;
-oušek: fanoušek, meloušek;
-ov: blbákov, vyhazov;
-ová: doktorová, řidičelová;
-ovák: baťovák, laťovák, tatrovák;
-ovina: machrovina, rasovina, švejkovina, volovina;
-ovisko: mrchovisko;

-ovka: bramborovka, citronovka, dělovka, gumovka, kvaltovka, nouzovka, škodovka, špuntovka;
-ovna: fořtovna, kapslovna;
-ská: kvartýrská, ženská;
-skej: hospodskej, kvartýrskej, muskej;
-ství: paďourství, špiclovství;
-stvo: neřádstvo, svinstvo;
-tér: špeditér;
-tí: blití;
-tko: fidlátko, potítko;
-tor: direktor, kantor;
-ula: hejhula, šikula;
-ule: bakule, bambule;
-uňk: fasuňk, stěhuňk, šacuňk, šizuňk, truňk;
-uňka: špeluňka;
-úra: frizúra;
-us: šampus;
-vka: křupavka, mazavka, padavka;
-ýr: kanonýr, lakýr;
-ýrka: lakýrka, paginýrka;
-ýř: koštýř, kumštýř, šenkýř, trychtýř;
nulová přípona: *brek, flák, chmat, kec, mus, nátřesk, šťouch, vykuk.*

Jak jsme už naznačili, v těchto slovech jsou jak slovotvorné přípony ve vlastním slova smyslu, tak i zakončení jiné povahy, ale jejich hlubší rozbor je záležitostí čistě odbornou. Některá zakončení známá ze sč. jsme v nespisovných obč. slovech nenašli, ačkoli se většinou vyskytují ve slovech oběma útvarům společných; zejména to jsou:
-ačník, -aj, -áň, -ebna, -ejec, -ictvo, -íž, -oví, -seň, -tba, -tebna, -tev.

Naproti tomu obč. má některá zakončení specifická, která v sč. najdeme patrně jen ve slovech se stylistickým nebo emocionálním příznakem:
-ábr: školábr;
-áce: štrapáce;
-ajz: blivajz, hovnajz, Hurvajz;
-ajzl: chromajzl;
-ajzna: drbajzna, šťabajzna;

-áro: žváro;
-átor: synátor;
-atyka: pijatyka;
-čko: áčko, déčko, embéčko;
-iáš: dvaciáš;
-nda: bžunda, treperenda;
-nosta: vašnosta;
-olín: tvrdolín;
-oula: sroula;
-outka: poseroutka;
-ulda: taťulda.

U p ř í d a v n ý c h jmen se odvozovací přípony obč. vcelku shodují se spisovnými (neshodují se tu ovšem mluvnické koncovky); častá jsou tu zejména tato zakončení, společná se sč.:
-anej: práskanej, udělanej;
-atej: drškatej, prachatej, prdelatej;
-lej: máklej, natvrdlej, přiblblej, přitroublej;
-nej: fortelnej, fešnej, fikanej, nacamranej, našprtanej, namydlenej, rozlítanej, špásovnej, usmrkanej, zkárovanej;
-ovej: aušusovej, fajnovej, férovej, fórovej, švorcovej;
-ovnej: festovnej;
-tej: našvihnutej, šáhnutej.

Podobně najdeme sč. přípony taky u obč. s l o v e s:
-at: blafat, blekotat, bloumat, chcípat, makat, ulejvat se;
-ět: civět, čubrnět, čumět;
-it: baletit, fandit, keťasit, ksichtit se, lanařit, marodit, šmelinařit, šmrdolit se, šrotit, zesrabit;
-nout: klofnout, pumpnout, střihnout si, vyfásnout, zgustnout si;
-ovat: biflovat, debužírovat, dekovat se, drezírovat, fušovat, hauzírovat, kibicovat, klackovat se, potentovat se, škodovat.

Tvoření slov p ř e d p o n a m i se v obč. nijak výrazně neliší od situace v sč.; podrobnější výzkum by tu ovšem byl na místě, protože jistě stojí za to si všimnout rozmanitosti odvozování sloves, kterou tu můžeme namátkou ilustrovat příkladem jediného lexikálního hnízda: *kecat, dokecat, pokecat (si), rozkecat* (i *rozkecávat* a *rozkecat se*),

vokecávat něco, vodkecat někoho, zakecat se, ukecnout se, ukecat někoho, vykecat (se), prokecat celej den aj. Významová pestrost předpon (a zvratných slov) dokládá, jak bohatou vyjadřovací soustavou obecná čeština je (na tom nic nemění ani ta skutečnost, že některá z uvedených slov nejsou vyloučena z mluvy spisovné).

Z jiných způsobů tvoření slov v obč. jsme se už (v odstavci o univerbizaci) stručně zmínili o skládání, kterého tu ve srovnání se sč. není nijak mnoho. Pokud jde o p ř e j í m á n í, zatím jsme mluvili o slovech, která obč. kdysi převzala z němčiny (ovšem s různými hláskovými a tvarovými úpravami). Zbývá dodat, že řada slov přišla (zčásti přes němčinu) i z francouzštiny (*blamáž, kuráž, paraple*), z italštiny (např. *Pepa*) aj. V nové době má obč. své výpůjčky z angličtiny a jiných jazyků přinášejících takové atributy moderní civilizace, jako jsou *džíny, džús* a *kompjútry*, nemluvě o *týšertkách* (ačkoli Škvoreckého jazyková charakteristika Blbečky a řady jiných svérázných postav by si zasloužila podrobný rozbor, který jsme jeho bohatému a výstižnému vyjadřování vůbec už dávno dlužni; aspoň krátce se u něj zastavíme v 5. kapitole). Díky federálnímu soužití má ovšem svůj vliv i slovenština, např. *horko ťažko, namyšlenost, rozlučka*; nechceme tu rozbírat, jak dalece některá z těchto slov pronikají i do sč.

Z á v ě r e m jen připomeneme, že ta část slovní zásoby, která je vlastní obč. (a popř. i hovorové vrstvě sč., ale ne tzv. vlastnímu spisovnému jazyku), může být rozdělena do těchto hlavních složek:

(1) slova typická pro každodenní hovor, zčásti (ale ne vždycky) charakterizovaná svým obč. hláskovým složením nebo koncovkami, zčásti kdysi převzatá z němčiny;

(2) slova slangová, často přejímaná dřív především z němčiny, nověji z angličtiny aj.;

(3) slova emocionálně příznaková, od prostě expresívních přes hanlivá (pejorativní) a obhroublá až k obscénním.

Procestovali jsme tu krásnou krajinu, ve které většinu z nás naše mámy a naši kamarádi seznamovali se životem. Ne každému se líbí všechna její pohoří a údolí, a proti gustu žádný dišputát. Nikomu ji nebudeme vnucovat. Ale podíváme se v dalších kapitolách, jak dale-

ce bývá pohled na ni zkreslován vlivem různých iluzí a mýtů; a pak se rozhlédneme, co se dá dělat pro obohacení spisovné češtiny o prostředky nenásilného hovoru v těch bodech, kde jí chybějí.

3. Co se smí, nebo co se hodí?

Od zákazů a nařízení k informování

Postoje k tzv. jazykové správnosti (lépe řečeno, ke spisovnosti) a obecněji k jazykové kultuře, tj. k péči o způsoby (spisovného) vyjadřování, jsou u různých národů různé. S určitým zjednodušením se často říká, jaký je tu rozdíl mezi tradicí anglickou a francouzskou: Spisovná podoba angličtiny (a ještě vyhraněnější je to v její americké variantě) není chráněna žádnou oficiální autoritou, platí tu zvyklost, že se velké slovníky a další příručky řídí podle způsobu vyjadřování dobrých spisovatelů, a škola i redakce a nakladatelství se pak řídí příručkami majícími přirozenou autoritu. Naproti tomu ve Francii o tom, co se v rámci spisovné normy objevovat smí a co nesmí, rozhodovala odedávna Akademie. Dnes jistě ten rozdíl už není tak vyhraněný, jako býval, ale zůstává poučný.

Pro nás je poučný zejména proto, že se něco podobného projevilo v nedávné historii jazykové kultury češtiny. Starší generace pamatují změnu, ke které u nás v tomto ohledu došlo a která ještě ani dnes nebyla provedena do všech důsledků. Obrozenské úsilí o to, aby čeština jako národní jazyk přežila období útlaku a znovu se uplatnila ve všech funkcích národního jazyka, si vyžádalo svou daň. Ještě dlouho po tom, kdy už postavení češtiny bylo v základě zajištěno, měli mezi našimi lingvisty i v české veřejnosti velkou autoritu puristé a brusiči, kteří využívali přirozené a později i oficiálně dané autority k ochraně češtiny před přemírou slov a vazeb převzatých z němčiny a hájili čistotu spisovné normy i v jiných bodech, kde spatřovali nebezpečí destabilizujících novot.

Tato situace trvala až do třicátých let; začala se měnit v r. 1932, kdy se ke slovu přihlásil nedlouho předtím vzniklý Pražský lingvistický kroužek. K jeho programu funkčně strukturní lingvistiky patřil i nový postoj k péči o spisovný jazyk, kde šlo právě o to, aby se od zákazů a nařízení daných diktátem oficiální autority přešlo k funkčnímu pohledu na vhodnost vyjadřovacích prostředků se zřetelem na povahu projevu. V. Mathesius, R. Jakobson, a zejména B. Havránek tehdy vystoupili s ostrou polemikou v přednáškách, v rozhlase i v tisku a ukazovali, že staré hodnocení jednotlivých slov a tvarů podle jejich původu už se přežilo, že není účelné bránit se

přejímání slov z jiných jazyků ani dalším vývojovým tendencím a že lingvisti mají veřejnost především informovat o stavu jazyka, s přihlédnutím k tomu, že slova a tvary mají různou stylistickou hodnotu, že tedy není na místě požadovat, aby se za všech okolností vyžadovalo uplatňování týchž prvků.

V. Mathesius výslovně porovnával obrozenskou obnovu spisovné češtiny s obtížnou situací, se kterou se kdysi, po normanském vpádu, musela vyrovnat angličtina. Kolem roku 1200 se podařilo pozvednout běžně mluvenou angličtinu do funkcí spisovného jazyka, které po víc než sto let předtím postupně přebíral jazyk francouzsky mluvících dobyvatelů. Naproti tomu tvůrci nové spisovné češtiny se bohužel neodhodlali podobně pozvednout běžně mluvený jazyk a vyřadit ze spisovné normy mluvnické archaismy, jako to ostatně už čtyři sta let před nimi usiloval Jan Hus. Tím vznikla příliš velká propast mezi spisovnou a každodenní češtinou a jen s velkými obtížemi se podařilo vytvořit nové jazykové povědomí pro takto uměle vzniklou spisovnou normu; podařilo se to, jak říká Mathesius v článku z r. 1933, nejdříve v poezii a pak i v próze, a byla naděje na sblížení obou norem i v běžné řeči, jenže tomu právě zabránila činnost puristů, kteří ze své diktátorské pozice prosazovali jako jedině správné některé tvary, které už se dávno přežily.

Šlo tenkrát o takové tvary jako *tluku, oří, nocech, švižný, mištička;* Mathesius upozorňoval i na to, že zastaralá pravidla pravopisu, která vyžadovala psaní slov *vypinač* nebo *zvířátko* s krátkým *i*, vedla ke zbytečnému rozkolísání výslovnosti.

Na nepatřičném vymáhání těchto a dalších zastaralých tvarů ukázal B. Havránek, v čem je rozdíl mezi n o r m o u jazyka (nebo útvaru) a k o d i f i k a c í této normy: norma existuje v každém jazyce a jazykovém útvaru i bez zásahu lingvistů, jednotliví mluvčí se podle ní řídí více méně vědomě a důsledně; norma útvaru spisovného je nadto zpravidla kodifikována příručkami apod., kodifikace je předmětem školní výuky, poradenské činnosti, práce korektorů atd. Kodifikace ale neodráží normu vždycky docela přesně, a to právě Havránek spolu s Mathesiem a Jakobsonem dokládal výše uvedenými příklady tvarů jako *tluču, nocích, mistička, zvířátko,* které ve spisovné normě nesporně měly své místo; že je kodifikační předpisy za spisovné, "správné", neuznávaly, to právě bylo nedostatkem kodifikace.

Mathesius zdůrazňoval hlavně nepatřičnost oficiální diktátorské autority jako základny pro uplatňování kodifikace, kdežto Havránkovi šlo zejména o to, aby kodifikace živé normě co nejpřesněji odpovídala. Funkční a strukturní lingvisté společně vysvětlovali, že jsou uvnitř spisovného jazyka různé vrstvy a že v hovorovém vyjadřování, v zásadě spisovném, se uplatňují i prvky "jazyka lidového", typické pro běžně mluvenou řeč. K těm tehdy počítali nejen tvary jako *mlíko* nebo *ved sem*, které mají na většině území podobné postavení i dnes, ale taky např. *umřou* a *upeč*, tzn. tvary, které mezitím už zatlačily své protějšky (*umrou*, *upec* ap.) do pozic prvků knižních nebo zastaralých.

Havránkova teorie normy a kodifikace byla opřena o jeho rozbor funkcí spisovného jazyka. Bylo s ní spojeno i zjištění, že kodifikace ovšem ovlivňuje stav normy, protože autoři mluvených i psaných (a zejména tištěných) projevů předpisy a doporučení o "správnosti" nebo vhodnosti vyjadřovacích prostředků aspoň do určité míry respektují. Na lingvistech přitom záleží, zda bude tento vliv kodifikace negativní (jako při vymáhání tvarů ve skutečnosti už zastaralých, kdy škola vštěpuje žákům nedůvěru k vlastní znalosti mateřského jazyka), nebo zda půjde o vliv pozitivní. Kodifikace může kladně sloužit vývoji spisovného jazyka zejména tehdy, jsou-li lingvisté schopni předvídat vývoj spisovné normy a napomáhat mu tam, kde je to možné; takový postoj byl proklamován v prvním čísle časopisu Slovo a slovesnost, založeného Pražským lingvistickým kroužkem v r. 1935.

Prostředkem působení lingvistů na vývoj jazyka ovšem není jen kodifikace, ale také osvěta, i n f o r m o v á n í veřejnosti o tom, jaké jsou problémy v současném stavu normy i jednotlivých stylů a jak je možné obtíže zmírňovat nebo odstraňovat, co nejplněji využívat výrazového bohatství všech jejich stylů a volit vyjadřovací prostředky vhodné pro situaci toho kterého projevu. Později byl vedle takto chápaného pojmu jazykové kultury vytvořen (v návaznosti na slovenskou lingvistiku) i pojem kultury řeči, který se netýká přímo stavu a vývoje jazykových norem, ale především jejich užívání ze strany mluvčích. Mezitím upozornil P. Novák, jak jsme se o tom už zmiňovali, že je zapotřebí věnovat pozornost hlubší kultuře sdělování a myšlení, na které záleží srozumitelnost a přesnost zvolených formulací víc než na čistě jazykové "správnosti". Kultivovanost

projevu se neměří tím, jak mluvčí ve vnější podobě projevu respektuje předpisy, formulované někdy bez hlubšího opodstatnění. Ostatně už P. Eisner psal o tom, že jazyková kultura v pravém slova smyslu je pouhé "jazykové správnosti" vysoko nadřaděná.

Bohatství stylů, nebo zdroj nedorozumění?

Naši spisovatelé a překladatelé často vidí v rozpětí mezi spisovnou a obecnou češtinou mimořádné stylové b o h a t s t v í a právem upozorňují, že rozvrstvení češtiny s sebou nese možnost velmi jemně odstínit nejen řeč postav v dialogu a dramatu, ale taky úseky různé povahy v autorské řeči, nehledě na to, že dovoluje např. místo vulgárních slov užívat k zvýraznění určitých kontur prostě nespisovné hlásky a tvary (což zřejmě líp vyhovuje naší mírné "národní povaze", šokuje nás to samo dost). Ostatně i M. Joos, na jehož knížku jsme už upozornili, připomíná, jak kdosi našel na zapadlém nádražíčku dvoje hodiny ukazující různý čas, a když na to upozornil nádražáka ("ajznboňáka" bychom dnes už sotva řekli), dověděl se, že jinak by přece nebylo proč mít dvoje hodiny, což musel uznat; ta příhoda se stala jedním z inspiračních zdrojů pro Joosův pohled na stylové rozvrstvení angličtiny, k jehož pramenům ovšem nepatří existence dvou centrálních útvarů, jaké známe z češtiny. Jak čeští mistři slovesného umění tuto specifickou stránku stylového bohatství našeho jazyka využívají a jak se i v tom zvyklosti mění, na to se aspoň zkratkovitě podíváme v páté kapitole (stálo by to rozhodně za pohled daleko podrobnější a soustavnější - můžeme jen doufat, že se takového vnějškově nevděčného, ale snad lákavého tématu brzo někdo z mladších češtinářů ujme).

Jiná otázka je, jestli takové stylistické bohatství je výhodné taky pro běžného uživatele češtiny, pro obyčejného mluvčího, kterým ostatně je po velkou část týdne i básník.

Na povážení je tu především to, že p o s t o j e českých mluvčích k rozvrstvení vyjadřovacích prostředků češtiny se dost liší, že si často navzájem kazíme dojem o sobě buď tím, že pro druhého mluvíme příliš nespisovně, nebo příliš spisovně, nebo zase tím, že se z jakýchsi vnějších ohledů násilně (a třeba i neobratně a mylně) jeho

postojům a zvyklostem přizpůsobujeme. Liší se i postoje a názory lingvistů, a to jak v čase (v padesátých letech se hlásalo, že kladný hrdina budovatelského dramatu má mluvit spisovně), tak i zeměpisně (někteří moravští lingvisté spíš než kolegové z Čech někdy vidí obecnou češtinu prostě jako jeden z oblastních interdialektů - ale o tom víc v příštím oddílu). Tehdy měl mezi lingvisty převahu názor, podle kterého se mělo o stylovém rozvrstvení mluvit jen uvnitř jednotlivých útvarů, tzn. lidé píšící se měli omezovat na styly jazyka spisovného, s malými přesahy v rámci hovorovosti. Byl to podle všeho jeden z pozůstatků starého brusičství, které právě brzdilo a omezovalo možnosti stylistického využití rozvrstvení češtiny.

Různé postoje k jednotlivým stylům, vrstvám apod. mají i mluvčí takových jazyků, kde neexistují dva navzájem si konkurující centrální útvary. V lingvistice se o postojích široce diskutuje a hledají se postupy k jejich objektivnímu studiu; upozorňuje se přitom právem, že je nutné, aby lingvista při hodnocení způsobů vyjadřování jasně rozlišoval mezi vědeckými tvrzeními a svými osobními hledisky a ideály.

Faktory, které ovlivňují výběr výrazových prostředků, můžeme zhruba rozdělit na individuální a situační.

I n d i v i d u á l n í činitele je možné dělit dál podle toho, jestli se týkají věku mluvčího, jeho pohlaví, povahy, místního a popř. i sociálního původu, nebo vzdělání a povolání.

Ale žádný z těchto faktorů nepůsobí jednoznačně, je tu ve hře mnoho jemnějších zřetelů. Starší lidé dnes ještě pamatují časy gáblíků, vikslajvantu a štrozoků, jenže většinou už nemají mnoho příležitostí taková slova užívat. Pro mladé lidi sice není zvlášť obtížné naučit se mluvit spisovně česky, ale i u většiny vysokoškoláků trvá dlouho, než se z toho stane trvalý návyk i pro neoficiální projevy; k tomu spíš dochází teprv ve specifických podmínkách těch povolání, která jsou na spisovnou řeč vázána; není jich právě málo, protože k nim patří nejen činnosti vyžadující vyšší vzdělání, jako učit češtinu, ale i třeba prodavačství, aspoň v "lepším" městském obchodě. Návyk spisovného vyjadřování se pak někdy může projevit i v hovoru zcela neoficiálním, osobním a rodinném. Ale vzpomínáme si, oč snadněji před padesáti lety navazovali bezprostřední kontakt se středoškolskými studenty a získávali si jejich důvěru ti

učitelé, kteří se o přestávce povinné spisovnosti zřekli. Jak to asi v tomto ohledu vypadá dnes?

Vztah mezi povoláním či vzděláním a řečí se všelijak mění. O jednom aspektu takového vývoje svědčí to, že francouzský lingvista M. Vey ve dvacátých letech dospěl při svém zkoumání běžně mluvené řeči v Praze k přesvědčení, že užívání spisovného tvarosloví v běžném hovoru je typické pro polovzdělance, kteří se snaží budit dojem něčeho víc, než jsou. Naproti tomu výzkum prováděný na různých místech od let šedesátých po osmdesátá ukázal, že dnes je zejména mezi intelektuály běžné střídání kódů, přecházení od tvarů spisovných k obecné češtině a zpátky i uvnitř jedné věty, jak to uvidíme ve čtvrté kapitole.

Mezi autory této knížky není žádná žena, takže si netroufáme posuzovat tu motivy jejich řečového chování. Jen připomeneme, že vystupování žen je vcelku (i ve společnostech, kde jsou hodně rovnoprávné) víc zaměřeno na to, jakým dojmem působí, asi proto, že na něm u nich i mužům víc záleží; je pochopitelné, že se taky v řeči snadněji vzdávají přirozenosti a spontánnosti než muži, ale zase to platí jen zhruba. Impulzívnost povahy, ale stejně taky introvertní nízká adaptabilita ztěžují a omezují orientaci na spisovné vyjadřování. V Čechách má mnoho mužů i dost žen příliš mnoho spontánnosti a otevřenosti, nebo zase plachosti, než aby užívali spisovné tvary tam, kde to není vysloveně nutné; to by si připadali nesví, nebo by jim bylo trapně. Jiní mluvčí jsou natolik uvážliví (a důvěřiví), že respektují nabádání k péči o spisovnou řeč, snaží se vystupovat kultivovaně, nechtějí vypadat nevzdělaně, některé matky nechtějí "kazit" budoucí životní dráhu svých dětí nespisovným vyjadřováním (jenže ty se mezi svými vrstevníky stejně brzo "nakazí"). Užívání spisovných tvarů v běžném hovoru trochu připomíná užívání make-upu (ačkoli to obojí jistě zdaleka nejde ruku v ruce, specifické motivy se dost liší). Jenže pokud jde o make-up, má žena možnost vlastního rozhodování, výběru a iniciativy, kdežto při spisovnosti běžného hovoru se žena i muž spíš jen přizpůsobují předpisům nebo jimi ovlivněným společenským konvencím.

Jak už řečeno, jsou tu různé faktory, které nám nepřísluší posuzovat; chceme jen upozornit na jejich existenci. Důležité je, že je vyjadřování rozmanité, a k tomu patří, že se jednotliví mluvčí

s různými situacemi vyrovnávají různě, můžou přecházet od jednoho postoje k druhému a často to dělají.

K dovršení složitosti je tu ten místní původ, ale ten si necháme do příštího oddílu, protože vztah k Moravě a Slezsku stojí za samostatnou úvahu.

Faktory dané s i t u a c í hovoru je možné vidět ve třech dimenzích. Především jde o rozdíl mezi hovorem soukromým a veřejným, s různými mezistupni, při kterých se právě nejvíc uplatňují činitelé individuální; někdy má projev charakter jak veřejný, tak i docela neoficiální (např. různé rozhovory v rozhlasu a v televizi), a tam potom je obtížné, jak uvidíme ve čtvrté kapitole, zachovat dojem spontánnosti a přitom příliš nevybočovat ze zvyklostí typických pro veřejný projev.

Za druhé jde o vztah mezi mluvčím a posluchačem nebo posluchači; spisovnější bude hovor mezi lidmi, kteří se setkali poprvé, nebo kteří patří do výrazně odlišných skupin podle individuálních faktorů. Často se mluvčí chce chovat tak, aby se posluchače nedotkl, ale může to mít dvojí výsledek: spisovné tvary v řeči s někým, kdo je sám užívá, a nespisovné tam, kde nám jde o důvěru toho druhého a kde se nechceme nad něj vyvyšovat.

A konečně záleží na obsahu projevu, i když mluvčí zvyklí hovořit spolu obecnou češtinou se zpravidla jejích hláskových a tvaroslovných prvků nevzdají, dostane-li se jejich konverzace na odborné pole.

Pro ilustraci současného nebo nedávného stavu v Čechách můžeme uvést, že při p r ů z k u m u, který provedla L. Kubů na plzeňských středních školách a jehož výsledky přednesla na konferenci o kodifikaci jazyka pořádané pedagogickou fakultou v Ústí n. L. v r. 1980, jen tři z 35 dotazovaných studentů dali jasně zápornou odpověď na otázku "Připadá ti divné, když máš v určitých situacích mluvit spisovně?"; typičtější odpovědi (taky na doprovodnou otázku "Proč?") říkaly, že mezi vrstevníky by to bylo nevhodné nebo afektované, přehnané, nepřirozené, předpojaté, popř. i směšné, že tak mluví jen studenti nebo děti z lepších rodin a že se to pro mladé lidi hodí jen při vyučování, nebo když mluví s dospělými a ve společnosti. Můžeme jen dodat, že situace v Táboře, v Děčíně,

v Pardubicích a jinde v Čechách se, pokud víme, nijak výrazně od plzeňské neliší a že podobné postoje jsou obvyklé i mezi dospělými.

Důležité je uvědomit si, že postoje mluvčích k rozvrstvení češtiny jsou různé a že v některých situacích vede tato různost k obtížím pro mluvčí; vede je někdy k tomu, že věnují nadměrnou pozornost formě svého projevu, považují za nutné kvůli ohledu na posluchače se upoutávat na způsob mluvení, i když pak třeba nedovedou dost pozornosti věnovat obsahu, upadají do rozpaků a ne vždy se dovedou vyhnout tomu, aby působili nepřirozeně, nuceně.

Pro postoje mluvčích ke způsobům vyjadřování má svůj význam i p o č e t mluvčích daného jazyka. Když si P. Garvin (který po padesáti letech univerzitního života na Západě mluví krásnou obecnou češtinou třicátých let, příležitostně i ve svých lingvistických přednáškách) klade otázku, jestli Američani vůbec mají rádi svůj jazyk, naráží zřejmě na důsledky toho, že velký národ, jehož mnozí členové se málokdy octnou v prostředí jazykově úplně cizím, si tolik neuvědomuje specifičnost vlastního jazyka jako národ, který své obklopení cizinou pociťuje do značné míry i v každodenním životě. U malého národa, který má nebo měl proč cítit se ohrožen, se láska k mateřštině může zvrhnout v lásku opičí, když vede k přehnanému brusičství a purismu, k tendenci brzdit a omezovat jakékoli novoty.

Vracíme se tedy k odpovědnosti lingvistů: na nich - a na tom, jak učitelé, redaktoři a jiní jejich přístupy uplatňují, - do velké míry záleží, převažuje-li v tak složité situaci, jakou je koexistence spisovné a obecné češtiny, radost z velkého slohového bohatství, nebo spíš obtíže plynoucí z toho, že příliš často musíme myslet víc na to, jaké tvary máme a smíme používat, než na potřebný výběr a uspořádání toho, co chceme říct. Rozvrstvení češtiny by mohlo, budeme-li s ním rozumně zacházet, postupně přestávat být zdrojem nedorozumění a mohlo by se stávat stále víc bohatstvím stylů.

Čížkové a Moraváci

Moravané a Slezané se pravidelně setkávají s obecnou češtinou, ale škola a česká lingvistika jim zatím dost nepomáhají k tomu, aby si plně uvědomovali, že jazyková situace v Čechách je jiná než na Moravě a v československé části historického Slezska. Pro ně je

spisovné vyjadřování užitečné k tomu, aby se nevystavovali kritice a vtípkům, že se z jejich řeči pozná, odkud pocházejí.

To "odkud" ovšem může být širší nebo užší: Je poměrně široké u jevů rozšířených po celé nebo téměř celé Moravě (znovu se omlouváme, že tento termín většinou užíváme jako zkratku pro historickou Moravskoslezskou zemi), tj. např. u tvarů jako *já su, ulica, ulicu, předsedem* nebo u fonetické znělostní asimilace typu *tag vidíš*. Užších zeměpisných oblastí se týká užívání tvarů jednotlivých interdialektů nebo nářečí, např. *vodú* na jihovýchodě nebo krátké výslovnosti českých dlouhých samohlásek na severovýchodě.

Pod vlivem školy, psaných textů, televize a rozhlasu i jiných faktorů pak někdy dochází i k ústupu takových tvarů, které byly ve starých místních nářečích shodné s obecnou češtinou, pokud se liší od češtiny spisovné, např. *vokno, vod* na západní části hanáckého území. Ale jsou i nespisovné jevy, které se pod vlivem obecné češtiny šíří (např. tvary jako *velkej*, aspoň v některých moravských městech). Nářečí a interdialekty ovšem ustupují velmi pomalu, nejde tu o žádné náhlé změny. I když můžeme říct, že si mluvčí do určité míry uvědomují konflikt mezi zděděnou jazykovou situací a podmínkami dnešního civilizačního tlaku, neznamená to vůbec, že by stará nářečí přestávala existovat; krůček za krůčkem ustupují, hlavně ve městech, ale přitom žijí dál na venkově i ve folklorně zaměřené umělecké činnosti.

Jak jsme už poznamenali na začátku knihy, nechceme a nemůžeme se tu pouštět do popisu situace na Moravě. Chceme jen upozornit na rozdíl mezi ní a stavem jazykového rozvrstvení v Čechách, kde Čížkové mají míň pohnutek, proč přecházet od své obecné češtiny v každodenním hovoru k tvarům spisovné normy. Jistě se dá říct, že i u nich se podle toho, že užívají obecnou češtinu, pozná, odkud jsou. Ale u nich je to "odkud" dost široké, aby jim to nevadilo: pozná se, že jsou z Čech, a jen tu a tam nějaká jednotlivost prozradí, jestli jsou z Náchodska nebo z Klatovska. Jako oblast většinová, která zahrnuje hlavní centrum života národa, mají Čechy dostatečnou váhu, aby Čížkové nepociťovali nijak tíživě, že se na jejich řeči pozná, že nejsou Moraváci. Většinou se teprv ve škole dovědí, že by si to měli připouštět. Z tohoto hlediska je plně oprávněná Havránkova formulace z r. 1934 o tom, že obecná čeština je útvar "bez úzkého místního omezení".

Protože se na Moravě často chápe obecná čeština jen jako protějšek daleko menších a ne centrálních moravských interdialektů, stává se taky nebo stávalo, že se někteří moravští mluvčí i lingvisté podivují, proč Čížkové nemluví a nesnaží se mluvit tak kultivovaně, jak je to obvyklé na Moravě.

Ale odpověď je zřejmá právě z většinového a centrálního postavení obecné češtiny. Její mluvčí nejsou zdaleka tolik vystaveni možnosti ironických poznámek nad tím, odkud pocházejí (pokud ovšem neužívají tvary lokálně omezené na jednotlivé varianty obecné češtiny nebo na pozůstatky starých nářečí v Čechách). Spíš jim hrozí nebezpečí zesměšnění tím, že budou nevhodně užívat spisovné tvary nebo že ve snaze po spisovnosti budou mluvit nesprávně, hyperkorektně. Už Neruda (který ve své době vystupoval proti obecné češtině, tehdy plné *lajntuchů* a *pucování*) v Malostranských povídkách zachytil takové zesměšnění otcovou reakcí *On nemohe* na předcházející mladíkovo *Nemohu* místo (v rodině očekávaného) *Nemůžu*.

Za těchto okolností je typické, že moravští mluvčí žijící v Čechách v každodenním hovoru postupně přecházejí k obecné češtině. Podle Jančákova výzkumu je aspoň v Praze tento vývoj zpravidla dovršen v druhé generaci. Na druhé straně, když se mluvčí z Čech přestěhuje na Moravu, obvykle to znamená podporu vlivu obecné češtiny na Moravě, i když jen dílčí a ne dlouhodobou, protože často se i takový Čížek postupně přizpůsobí svému prostředí.

Ještě je třeba poznamenat, že rozšířený dojem o tom, že na Moravě se mluví spisovněji, není dán jen tím, že moravští mluvčí snadněji přecházejí od nářečí nebo interdialektu ke spisovné normě, ale taky tím, že v některých hlavních rysech se obecná čeština liší jak od češtiny spisovné, tak od většiny moravských útvarů; to se týká tvarů jako *vokno, velkejma,* zčásti i *velkej, velkýho,* ale zdaleka ne všech typických jevů. Moravské interdialekty a nářečí se sice v něčem shodují se spisovnou češtinou, ale v řadě bodů se od ní všechny liší, jak o tom svědčí příklady uvedené na začátku tohoto oddílu.

Mluvčí každého jazyka si váží jeho spisovné normy, mezi různými útvary národního jazyka má spisovný jazyk prestižní postavení, protože je nositelem vyšších kulturních funkcí a reprezentuje národ jako celek. Z tohoto vztahu ke spisovnému útvaru někdy vznikají i názory a více nebo méně uvědomované postoje, které jeho hodnoty a jeho postavení absolutizují a vztah k němu zjednodušujícím způsobem přehánějí; nemusí to být vždycky k jeho prospěchu. Jsou to m y l n é představy, kterými se postavení spisovného jazyka mezi jinými útvary někdy může - proti úmyslům jejich nositelů - spíš poškozovat než posilovat.

K takovým mylným představám často, a taky u mnoha mluvčích češtiny, patří přesvědčení, že spisovné tvary vděčí za své postavení mimo jiné i tomu, že jsou esteticky hodnotnější, k r á s n ě j š í než tvary nespisovné. Podle těchto postojů je např. obč. tvar *velkej* míň libozvučný než spisovné *velký*, *vokno* nezní tak pěkně jako *okno* a *ouzko* co do krásy nesnese srovnání s podobou *úzko*. Jenže i spisovná čeština má tvary a slova jako *dej*, *voda*, *ouško*, a nevyhýbáme se jim, nepociťujeme je jako ošklivější než jiné. Ostatně např. slovo *hlemejžď* znělo Janu Blahoslavovi, velkému českému humanistovi, libozvučně (jako spisovné se pociťovalo ještě v době obrozenské). Podobné pověry najdeme ovšem i u jiných jazyků, a nejen ve vztahu ke spisovné normě. České mámě se líbí, když dítě *papá* a loučí se výrazem *pápá*, rádi říkáme, že kuře *pípá*, k nejoblíbenějším domáckým podobám křestních jmen patří *Pepa*, ale Francouz (nebo snad hlavně Francouzka) se vyhýbá spojení (*je ne*) *peux pas* s odůvodněním, že prý takové hromadění hlásky *p* přece nezní pěkně (ačkoli jde asi spíš o to, že odmítnutí ve smyslu *nemůžu* by v některých situacích znělo nezdvořile, příčiny jeho malé obliby tedy mají kořeny spíš v oblasti významu).

Není odůvodněné ani přesvědčení, že spisovný útvar je vždycky z á k l a d n í m útvarem národního jazyka. Jistě to lze tvrdit tam, kde je spisovný jazyk jediným centrálním útvarem a má pevnou oporu ve velkém počtu svých vlastních rodilých mluvčích, pro jejichž způsob vyjadřování jsou už od útlého věku typické hláskové podoby, tvarosloví a slovník odpovídající spisovné normě. Taková situace se u některých národních jazyků historicky vytvořila, ale u jiných ne.

Pro češtinu platí, jak na to upozornil J. Vachek, že je tu spisovný útvar nadřazený funkčně, ale útvar, který nazýváme obecnou češtinou, je nadřazený z hlediska struktury, především proto, že se v něm v nejčistší podobě projevují vývojové tendence; ty jsou ve spisovném jazyce natolik brzděny kodifikací a jinými aspekty jazykové kultury, že se mezi lingvisty někdy ne zrovna lichotivě říká, že spisovný jazyk je muzeum. Jak píše O. Leška, spisovný jazyk se v jistém smyslu liší od jádra národního jazyka. Tím, že takové formulace připomínáme, nechceme vůbec uvádět v pochybnost prestižní, přednostní postavení spisovného jazyka. Jde naopak o to, že v takové situaci, jakou v češtině máme, je třeba spisovný jazyk posilovat v jeho soutěžení s druhým centrálním útvarem nejen slovy o jeho kráse, důležitosti a základních funkcích, ale taky (a účinněji) tím, že budeme podporovat přirozeně existující tendenci k jeho obohacování ze zdrojů běžně mluvené řeči.

Taky tvrzení o c e l o n á r o d n í platnosti spisovné normy a o její jednotě ve srovnání s místně rozrůzněnými, nejednotnými nespisovnými útvary neplatí nijak absolutně. V normě spisovné češtiny je řada bodů místně tak či onak omezených. Zdaleka nejde jen o známé rozdíly mezi Čechami a Moravou (se Slezskem) v bodech jako *k Máni* a *nazhledanou*; spisovná čeština má místně rozrůzněných variant ve své mluvnici (nemluvě o slovníku) víc, připomeňme rozdíly jako *To mně/mi neříkej, Klobouks/jsi nesundal, závisejí/závisí, ze Třebové/z Třebové* (před lomítkem uvádíme variantu východní, rozšířenou i v Čechách, nejen na větším nebo menším území moravskoslezském; v některých bodech zahrnuje tato varianta i typické vyjadřování Prahy a středních Čech, takže "menšinové" postavení má pak varianta za lomítkem). Regionální varianty ve slovníku i v mluvnické stavbě spisovné češtiny se setkávají s podporou některých vynikajících osobností mezi našimi spisovateli, takže tvrzení o jednotné spisovné normě ve srovnání s nejednotnou obecnou češtinou má platnost, jen pokud jde o otázku stupně jednotnosti; v absolutní podobě je pouhou legendou. Na tom nic nemění ani ta skutečnost, že např. moravští mluvčí si jsou vědomi toho, že tvary jako *jsi, mi* nebo výslovnost *naschledanou* jsou prvky spisovné normy.

K mylným představám o spisovnosti patří i dnes už zastaralé hledisko, podle kterého potřebuje spisovný jazyk ke své zdravé existenci ploty autoritativních zákazů a nařízení o jazykové "správnosti". Z přehnané snahy o spisovnost, spojené s necitlivostí vůči odstínům slohu, pramení toporné, nepřirozené vyjadřování a zplošťování stylistické rozmanitosti, dostatečně známé např. z našeho denního tisku i z úředního vyjadřování.

Kde znalost spisovné normy není úplná nebo kde se způsobu vyjadřování nevěnuje v daném okamžiku dost pozornosti (což se ovšem stane často i ve vědecké přednášce, kde mluvčí svou pozornost nutně soustřeďuje na obsah sdělení, pokud ovšem přednášku nečte), tam zřetel ke "správnosti" vede k hyperkorektním chybám, o kterých jsme se na několika místech knížky už zmiňovali pod heslem *ojáci pijí odu z ojenského odoodu*. Pokud se jako jedině správné předepisují tvary, které ve skutečnosti jsou knižní, nemluvné, pro každodenní hovor netypické, pak může lehko vzniknout nejistota o tom, v jakých podmínkách se mají užívat, kde jsou hranice jejich platnosti. Potom dochází k tomu, že se knižní tvary tu a tam uplatňují i v takových pozicích a kontextech, do kterých nepatří. Chce-li se mluvčí vyjadřovat spisovně, užívá je, ale může se stát, že je užije i tam, kde nejsou na místě.

To, že občas slýcháme takové tvary jako *oběmi dvěmi množinami*, není ještě tak zlé, protože snad nehrozí nebezpečí, že by se takové chyby šířily. Jindy ale je opravdu nebezpečí, že se hyperkorektní tvar rozšíří natolik, že to situaci spisovné češtiny ještě víc zkomplikuje a její pozici oslabí. Proti některým takto rozšířeným jevům naše škola a jazyková kultura už po řadu let bojují (např. *prodejna obuví, to není pravdou, o pracech*). Jindy jde spíš jen o jednotlivá "uřeknutí", jako když se tzv. genitiv (2. pád) záporový octne u slovesa kladného, např. vedle zastarávajícího, ale ne chybného *Nenašli sil k rychlému dokončení* někdy slyšíme nebo čteme i *Našli sil k rychlému dokončení*, a to už k normě češtiny nepatří; na takové jevy upozorňuje známý ironický příklad *Není ho tu, právě ho odešlo.*

Ale stává se taky, že lingvisti včas neupozorní, tvar vzniklý mylnou nápodobou tvarů spisovných se rozšíří a pak ho kodifikační příručky uznají za správný, ačkoli nemá oporu ani v běžně mluvené řeči, ani v povědomí těch mluvčích, kteří spisovnou normu dobře

znají, ani snad v historickém stavu a vývojových tendencích jazykové soustavy. Jak jsme se o tom už zmiňovali, k něčemu takovému došlo ve skloňování českých zájmen, když byly jako spisovné varianty (podle našeho názoru zbytečně a nepatřičně) kodifikovány tvary a spojení jako *bojím se jej* nebo *když jsi zavřel okno, tak jej zase otevři.* Podobný zdroj asi mají i spojení jako *k tátově klobouku,* jak jsme uvedli v oddílu o přídavných jménech, a taky např. *příliš peněz* nebo *hovořit, že* (protože slovo *říkat* snad je pro někoho příliš všední; ale přebírá se právě jeho vazba se 4. pádem místo obvyklého *hovořit o tom, že*). Hyperkorektní původ má ostatně i potlačování starého *ej* tam, kde nepocházelo z *ý*, ve slovech jako *zítra, prý, Platýz, Perštýn.*

Někdy přispívají k vytváření a šíření hyperkorektních chyb i komplikace v pravopisných pravidlech. Viděli jsme, že už V. Mathesius upozorňoval na to, že vymáhání psaní krátkých samohlásek tam, kde se vyslovovaly dlouhé, vedlo k rozkolísání výslovnosti. Přesto ale v psaní přejatých slov takové pravopisné předpisy ještě dlouho potom přežívaly, a ještě dnes prožíváme důsledky toho, že máme psát např. *pasívní,* ale *aktivní* (protože se někdo snad bál, že psaní s *í* by tu mohlo vést k výslovnosti s *ť*), nebo *literatura* a *struktura* (snad proto, že psaní s *ú* by mohlo vést k nebezpečí, že by někdo chybně psal *ů*, a dovolit psát *kultůra* jsme se neodhodlali asi kvůli obavám, že bychom vypadali nekulturně, ačkoli řada jiných evropských národů včetně Nizozemců, Italů a Finů si při podobných problémech takové obavy nepřipouští, jak ještě uvidíme v kapitole o pravopisu).

Velmi aktuální je dnes v tomto ohledu otázka tvarů jako *sázejí*; při snaze o spisovné vyjadřování se na jeho místo šíří tvar *sází*, který je na většině národního území svým původem hyperkorektní. Jde totiž o reakci na potlačování tvarů typu *trpějí, prosejí,* které užívá (se zkráceným nebo vypuštěným *-í*) většina mluvčích obecné češtiny; tvary zakončené na *-ejí* pak připadají jako "míň spisovné" mluvčím, kteří plně nezvládli pravidla, umožňující aspoň někdy se řídit podle rozkazovacího způsobu (např. *sázejí* podle *sázej, trpí* podle *trp*) a podle toho, jestli jde o odvozené nedokonavé (popř. násobené) sloveso, např. *vysázejí* vedle *vysadí* (podobně *vyházejí* vedle *vyhodí*). Uznat za spisovná taková spojení jako *když slepice málo snáší, tak se vejce špatně shání,* to odporuje funkčním zásadám jazykové kultury už proto, že se tu zastírá rozdíl mezi jednotným a množným číslem.

Mezi lingvisty se o této možnosti diskutuje; vhodnější by podle našeho názoru bylo veřejnosti vysvětlovat, že tvary zakončené na *-ejí* nejsou o nic horší a že tedy nevadí oboustranné kolísání mezi tvary obou vzorů, se kterým se v běžném hovoru setkáváme (o šíření tvarů na *-ejí* i v hovoru spisovném psal přesvědčivě zejména M. Dokulil). Postupně by se tak dalo dospět k možnosti, aby byly uznány za spisovné (jako dubletní varianty, zpočátku asi v hovorové vrstvě) i tvary jako *prosejí, trpějí*, které pro velkou část českých mluvčích znějí přirozeně, ovšem se zkrácením nebo vypuštěním koncového *í*.

Je třeba si uvědomit, že k c h y b á m v mateřštině dochází u dospělého mluvčího zpravidla ve dvou ohledech: jednak pod vlivem jeho "rodného" jazykového útvaru (ať už je to místně omezené nářečí, nebo norma územně širší), a jednak v jevech hyperkorektních. Ty se mohou některým mluvčím mylně zdát správné, protože je ze svého vlastního nespisovného útvaru neznají, a mohou se pak dál šířit. Proto se jim jazyková kultura má bránit hned v počátcích. Je třeba široce vysvětlovat jejich nepatřičnost těm, kteří je omylem považují za vhodné, spíš než přesvědčovat ty, kteří je právem odmítají, že jde o cosi "pokrokového", čemu se má dávat rovnoprávnost s tvary přirozenými, popř. snad i přednost před nimi.

Jinak by se totiž spisovná norma "obohacovala" o jevy knižní, v běžně mluvené řeči neznámé, a odstup mezi oběma útvary by se zvětšoval. Spisovná čeština má knižních tvarů hodně a jedním z úkolů, který tvůrci funkční koncepce jazykové kultury i jejich následovníci zdůrazňovali, je právě takových nemluvných prvků ji zbavovat, rozšiřovat možnost přirozeného spisovného vyjadřování a přibližovat vznik žádoucí hovorové normy bez mezer.

Naproti tomu chyby vznikající vlivem běžného nespisovného vyjadřování jsou projevem tendence, se kterou se ve vývoji každého jazyka musí počítat a o které z hlediska češtiny psal zejména M. Jelínek. Je přirozené, že do spisovného jazyka pronikají slova a tvary z centrálního útvaru běžně mluveného, většinou nejdřív jako stylisticky příznakové prostředky hovorové, z nichž některé se pak dostanou i do vrstvy stylově neutrální. (Jindy ovšem postupuje vývoj odlišnými cestami, např. i bez stadia hovorovosti.)

Ke k r i t é r i í m toho, zda se má určitý jev uznat za spisovný, tedy musí patřit ve smyslu klasické funkční lingvistiky jeho rozli-

šovací platnost a schopnost rozšíření; mělo by přitom jít o schopnost rozšíření i mimo rámec knižního (a administrativního, popř. odborného) stylu, tedy o mluvnost, u gramatických a hláskových jevů o jejich přítomnost v běžně mluvené řeči na co největší části území. Pokud bychom chtěli vyhlásit za jediné kritérium to, jestli někteří mluvčí daný tvar užívají ve snaze mluvit spisovně (a ne, nebo ne jen v běžném hovoru), pak bychom tím hyperkorektním jevům otvírali bránu dokořán a pro posílení pozice spisovného jazyka mezi útvary jazyka národního bychom tím přinesli danajský dar. Dávali bychom totiž za pravdu těm mluvčím, kteří spisovnou normu dobře neovládají a dost se nekontrolují. Místo toho je lepší snažit se možnosti spisovné češtiny rozšiřovat: bylo by užitečné veřejnost informovat o tom, že uživatelé spisovné normy by do ní mohli postupně přijmout i tvary dosud pociťované jako nespisovné, budou-li k tomu sami ve svém vyjadřování směřovat. U tvarů jako např. *prosejí, bysme* nebo *města byly* by takový vývoj krok za krokem mohl přinášet potřebné obohacování spisovného jazyka. Hovorová vrstva, sč. by tak byla liberálním posuzováním široce užívaných nespisovných prostředků vhodně posilována a podporována.

Dnes, šedesát let po tom, co Mathesius, Jakobson a Havránek přišli s programem funkčního hlediska v jazykové kultuře a vystoupili proti diktátorsky uplatňovanému vymáhání knižních tvarů, bychom se snad už neměli dostat do situace, kdy by do spisovné normy byly přijímány hyperkorektní tvary spíš než ty, které jsou většinou mluvčích v každodenním hovoru pociťovány jako nejpřirozenější. Nejde zkrátka jen o to, aby kodifikace co nejpřesněji odrážela skutečnou normu, ale taky o to, aby lingvisti o ní uživatele jazyka co nejúplněji informovali.

V lingvistice se diskutuje i o tzv. hyperkorektním užití spisovné normy v situacích, pro které se nehodí, tedy zejména o užívání knižních prvků v běžném hovoru. To souvisí s další iluzí, totiž s přesvědčením o existenci h o v o r o v é češtiny jako jednoho z útvarů našeho národního jazyka nebo jako souvislé, kompletní vrstvy uvnitř jazyka spisovného. Takový hovorový útvar je, jak jsme v první kapitole už viděli, chiméra. Patří bohužel právě k slabým místům rozvrstvení češtiny (a jak říká Mathesius, k důsledkům příliš dlouhé a příliš autoritativní činnosti jazykových brusičů), že takový

útvar nebo vrstvu dosud nemáme. Nelze se k ní propracovat jinak než tím, že přestaneme předpisovat, jak má vypadat, a budeme citlivěji pozorovat, jak se na většině národního území skutečně hovoří. Tam, kde pro určitou funkci má spisovná čeština jen prostředek nemluvný, knižní, nezbývá než sledovat, jestli není na obzoru možnost nalezení takového prostředku, třeba zatím nespisovného, u kterého by byla naděje na postupné pronikání do standardního hovoru, a tendenci k tomu pak informováním veřejnosti posilovat, jak jsme to právě řekli o tvarech jako *prosejí, bysme.*

Tím přicházíme k poslednímu mýtu, o kterém se tu chceme zmínit. Týká se souvislostí daleko širších než jen "správnosti" nějaké té koncovky. Je to mýtus našeho jazykového vlastenectví. V jednom ze samizdatově rozšiřovaných textů psal Jan Patočka, že my Češi jsme typický m a l ý n á r o d, což není otázka počtu, protože nikdo by tak nemluvil o národě nizozemském nebo zejména o židovském. Jenže, jak uvádí, po snaze Přemyslovců a Lucemburků o národní velikost přišly porážky a po nich cizí šlechta a malé češství, které nemohlo dost myslet na problémy Evropy, protože se celá staletí muselo především starat o udržení vlastní existence; tu ztotožňovalo čím dál víc s otázkou jazyka. Prvek velikosti byl v tom, že pro záchranu národní identity obětovali Češi zjevné výhody, které by jako jednotlivci mohli poněmčením získat. Ale po vytvoření vlastního státu náš národ přes Masarykův rozhled a úspěch a přes stanovisko E. Rádla nesáhl po historické roli, při které by potlačením nacionalismu dospěl k principiálně demokratickému pojetí politicky aktivního středoevropského státu.

Setrvačnost legendy o vlastenecké povinnosti pečovat o jazyk způsobila mnoho zlého právě i ve vztahu k vlastnímu jazyku. Purismus a brusičství přežily svou dobu a mají svůj podíl viny na tom, že se naše spisovná norma ještě dnes nezbavila povinně vyžadované nemluvnosti a že naše jazyková kultura ani po šedesátiletém úsilování ještě nedovedla mluvčím do důsledků vysvětlit, jak vlastně naše jazyková situace vypadá a jak mají vybírat vhodné prostředky svého vyjadřování.

Knižní a zastaralé zabarvení spisovné normy v češtině ve srovnání s jinými slovanskými jazyky má ovšem kořeny starší, a chceme-li si je trochu prohlídnout, musíme se podívat na dobu národního obrození.

Jak to všechno vzniklo, proč se učíme ve škole mluvit jinak, než jsme zvyklí z domova, proč se o tom neshodneme, proč nám chybí spisovná hovorová vrstva? Můžou za to samozřejmě Habsburci, ale konkrétněji se to dá charakterizovat asi takhle:

Po Bílé hoře byla čeština postupně z a t l a č o v á n a němčinou (nemluvě o roli latiny) z některých kulturních funkcí spisovného jazyka. Česká šlechta byla zdecimována, užívání češtiny ve veřejném životě se zredukovalo a pomalu končila velká epocha českého písemnictví, které dosáhlo v mnoha oborech svých vrcholů v období humanismu (na vzestupu je však česká poezie). Germanizaci dovršil centralistický absolutismus Josefa II. před koncem osmnáctého století.

J. Dobrovský, který zpracoval historii české literatury a publikoval i rozsáhlou mluvnici češtiny, nevěřil, že bude možné češtinu vzkřísit k plnému kulturnímu životu, a psal proto německy o klasické humanistické češtině. Před ním jiní uveřejnili mluvnice češtiny popisující spisovný jazyk tak, jak se mezitím vyvinul - i s takovými příklady jako *mladé knížata se sešly, velkejma, ouzkýho*; takové tvary, včetně *vokno* apod., se rozšířily po celých Čechách a do značné míry i na Moravě, a to i v tehdejším spisovném jazyce. Jenže jeho užívání bylo omezeno obsahově i funkčně. Nebýt Bílé hory a germanizačního útlaku, bylo by se pravděpodobně rozpětí mezi konzervativním jazykem Bible kralické a takto proměněnou normou vyvinulo a stabilizovalo jako stylistická diferenciace uvnitř spisovného jazyka.

Ale v situaci, jaká byla na začátku 19. století, převážilo v národním obrození historicky orientované hledisko zdůrazňující minulou velikost českého národa jako zdroj naděje do budoucna. Dobrovský ještě ve své mluvnici docela neutrálně konstatoval, že např. psané *ý* se v Čechách často vyslovuje jako *ej*. Ale jungmannovská generace už pociťovala takové jevy jako příliš omezené. Vždyť jim tenkrát nešlo jen o udržení jazykové jednoty českých zemí, ale taky ještě o jednotu spisovného jazyka mezi nimi a Slovenskem. Dnes se často zapomíná na to, že bez takového cíle bychom sotva vyslovovali psané *ý* jako *í*. Ke změně starého *ý* na *í*, která nastala ve slovenštině, nedošlo v českých nářečích jinde než na východní Moravě.

Osvícenec Dobrovský má nesmírné zásluhy o poznání vývoje české kultury i jazyka a o studium jeho příbuznosti s ostatními slovanskými jazyky. Ale živý jazyk jeho vlastní doby ho zdaleka tolik nezajímal; vystoupil taky např. proti přijetí nové mluvené srbštiny jako základu moderního spisovného jazyka. Svou velkou mluvnici češtiny nechápal jako normativní gramatiku, ale jako popis klasického jazyka, nositele nejvyšších hodnot české literatury, o kterých nevěřil, že by v budoucnu mohly být zase dosaženy.

Když pozdější generace, orientovaná už romanticky, přece jen získala reálnou naději na plné obnovení funkcí spisovné češtiny, došlo pochopitelně i na kodifikační p ř e d p i s y, na pravidla o její normě. Rychle se tehdy rozrůstalo bohatství české slovní zásoby a to potřebovalo pevnou základnu v mluvnické stavbě a v hláskosloví. Dobrovského mluvnice, která měla velkou autoritu, byla obecně přijata jako zdroj této nové kodifikace. V odmítání tvarů mluveného jazyka se pak šlo dál, než šel Dobrovský. Bylo postupně opuštěno nejen jeho tolerantní stanovisko vůči mluvené podobě tvarů jako *velkej mlejn*, ale i to, že považoval např. spojení *celé města byly zničeny* za spisovné a slohově neutrální, kdežto *celá města byla zničena* za knižní.

Ještě Božena Němcová psala *byly to koťata májové*, ale pozdější brusiči a ochránci češtiny se považovali za oprávněné to při vydávání jejího díla měnit, asi aby nám nekazila mládež. Ještě i Gebauer ve své mluvnici připouštěl (aspoň jako okrajové ve spisovné normě) tvary jako *kolám, kolách, kolami*, které pozdější kodifikace zavrhla.

Zbývá otázka, jestli bylo z hlediska jazykového vývoje n u t n é při obnovování spisovné češtiny vzít za základ starou normu ze 16. a 17. století, nebo jestli k tomu došlo působením vnějších činitelů. Jak nedávno ukázal A. Stich, obecně rozšířený názor o vnitřní nutnosti tohoto kroku se do značné míry opírá o názor, že v barokním období došlo k úpadku české kultury, ale není přesné rozšiřovat tento pohled, jako by skutečně šlo o úpadek jazyka. Přesvědčení o tom, že čeština tenkrát byla plná dialektismů, germanismů a neoprávněných novotvarů, neobstojí před podrobným zhodnocením tehdejšího uplatňování živé jazykové normy v písemných textech. Už B. Havránek upozornil, že pro vývoj spisovné češtiny bylo důležité působení vnějších faktorů spíš než její vlastní vnitřní slabost. Mnohé novotvary

v barokním období navržené zůstaly mrtvě narozenými dětmi, ale to platí i o mnohých návrzích jungmannovských. Jiné barokní neologismy se ujaly a slouží nám dodnes, i v lingvistické terminologii (např. *dvojhláska, pád, příslovce, spojka* z Rosovy mluvnice, psané v sedmnáctém století s velkým pochopením pro otázky jazykového systému a jeho vývoje a uvádějící mnohé tvary typické dnes pro obecnou češtinu jako prvky tehdejší spisovné normy). Havránek kladně oceňuje stylistickou úroveň české barokní poezie a konstatuje, že jazyk tehdejší literatury nebyl nadbytečnými lexikálními novotvary nijak zasažen.

Jak Stich dokládá, je tedy přesvědčení o úpadku jazyka do značné míry mylnou extrapolací toho, co platí o vývoji české literatury, a důsledkem převážně negativního hodnocení barokní kultury vůbec, jehož jednostrannost souvisí s upřílišněnými krajnostmi protihabsburského vlastenectví a hlavně jeho nemístně dlouhého pokračování. I výzkum publicistiky 18. století ukázal, že spisovná norma tehdy existovala, že nedošlo k její agónii a zániku. Lišila se ovšem od normy 16. století, a to bylo do značné míry (u kalendářů apod.) podmíněno snahou autorů přiblížit se "lidovému čtenáři"; ono totiž jiných čtenářů tenkrát bylo v českém národě opravdu málo. Do jazyka literatury nepronikaly (až na malé výjimky) nářeční prvky, ale prvky, které byly v mluveném jazyce rozšířeny na většině českého jazykového území. Obrozenci se ovšem ostře stavěli proti náboženské orientaci barokní literatury; pro Dobrovského byl příklon k období humanismu i otázkou ideologie: obracel se k době, kdy česky mluvili králové, šlechta a patriciové, místo k období, kdy šlo jen o jazyk protireformačním katolicismem ovládaných "podomků a služek", jak se na začátku obrození češtině posmívali někteří Němci. Ale přes odmítání náplně barokní literatury se mezi obrozenci našli autoři, kteří navazovali na její jazykové bohatství.

Závěrem můžeme jen znovu připomenout Mathesiova slova, a taky stanovisko A. Širokovové, o tom, že specifické rozvrstvení dnešní češtiny (s velkým rozdílem mezi spisovnou normou a běžně mluvenou řečí) vzniklo proto, že vůdčí osobnosti národního obrození se neodhodlaly (ano, tak, i když to byli většinou muži) vzít běžně mluvenou řeč své doby za základ nového spisovného jazyka. Na Dobrovského se sice někteří obrozenci dalších generací dívali jako na

staromilce, ale před autoritou jeho mluvnice se sklonili víc, než on sám předpokládal. Podařilo se pak spisovnou češtinu s uměle obnovenou tvaroslovnou normou uvést do poezie i do prózy a do odborného života (když bylo obnoveno české vyšší školství), ale dodneška nebylo možné ji plně prosadit v každodenním hovoru. Obecná čeština se v něm drží, i když se proměňuje ne bez vlivu spisovné normy, která zase do sebe řadu prvků obecné češtiny už přijala.

4. Co tomu říkají lingvisté

Střídání kódů

V mnoha typických situacích p ř e c h á z e j í mluvčí v Čechách v běžném hovoru od jednoho z centrálních útvarů k druhému, a to nejen uprostřed věty, ale třeba i uprostřed jediného slovního tvaru. Jde o takové věty jako: *Kde už bysme byli v té době* (s nespisovným *bysme*, ale čistě spisovným *tě*), *...to je celkem jednoduchý, ale jako znalost těch jednotlivých předmětů je...* (s obč. *jednoduchý*, ale sč. *jednotlivých*), ... *Ty reálie, který se tam vobjevujou, tak ty to - vlastně ten příběh pouze ozvláštňujú*. Rozsáhlejší ukázky uvádíme v příloze B. Prosíme čtenářky a čtenáře, aby si uvědomili, že nezvyklá je tu psaná podoba takových promluv, zatímco na jejich znění jsme v Čechách opravdu zvyklí.

Toto střídání kódů je velmi rozmanité, neboť při něm působí nejrůznější faktory, o kterých jsme mluvili v předchozích kapitolách. Jde tu jak o individuální a skupinové zvyklosti (podmíněné místem původu, povoláním, povahou atd.), tak o činitele dané situací hovoru, i o podmínky různých typů projevu od běžného rozhovoru po ústní projev veřejný nebo více méně oficiální; své zvláštnosti má psaný záznam mluvené řeči a docela specifická je problematika uměleckého vyjadřování (k tomu viz příští kapitolu). Lingvistický výzkum střídání kódů má velký význam jak pro poznání jazykové situace češtiny, o které mají lingvisté informovat všechny uživatele jazyka, tak i pro posouzení možností dalšího vývoje rozvrstvení našeho národního jazyka.

S konkrétním výzkumem střídání kódů v mluvené češtině, opřeným o statistická zjištění, začal v polovině padesátých let Henry Kučera v USA. Výsledkem byla tato s t u p n i c e nespisovných hláskoslovných prvků.

Kučera	
čerstvý mlíko, velkýho	84%
velkej, velkejch	83
mlejn, vejvrtka	60
vod vokna	42
ouřad, ouzko	22

Jde tu o procento ze všech možných výskytů, tzn. např. tvarů jako *čerstvý mlíko* nebo *mladýho, mladýmu* se v Kučerově materiálu vyskytlo 84%, kdežto odpovídajících spisovných hláskových podob jako *čerstvé mléko, mladého, mladému* jen 16%. Materiálem byly experimenty s reakcemi mluvčích češtiny na předložené možnosti kombinací sč. a obč. prvků. Později Kučera i další ověřovali tuto stupnici na souborech magnetofonových záznamů spontánních promluv.

Ukázalo se přitom, že mluvčí často spojují v jedné větě i v jejích částech, a dokonce i uvnitř jednotlivých slov ty spisovné tvary, které mají poměrně silnou pozici (jejich nespisovné protějšky jsou na výše uvedené stupnici níž), s nespisovnými jevy častějšími, stojícími na stupnici výš, tedy např. *velkýho okna, těžkej úkol*. Zároveň se ale zjistilo, že nejsou vzácné ani případy opačné, kdy mluvčí užije některý prvek obč., který má na stupnici "nižší" pozici, ale zároveň v téže větě před "vyšším" prvkem obč. dá přednost spisovnému protějšku. Není tedy možné spoléhat se na to, že stupnice ukazuje všechny běžné k o m b i n a c e. Tak např. zjistily Kravčišinová a Bednářová, že vedle kombinací "pravidelných", jako *velkýho okna*, popř. *každej oslavuje* nebo *výborný mlíko*, se dost často vyskytují i kombinace míň očekávané, jako *proč by tady nemoh bejt druhý, voni mezi sebou soužití na jedné provozovně mít nebudou* nebo *malé svědectví vo tom*, popř. i uvnitř jednoho slova nebo taktu: *vo ňáký rozhovor*. Materiálem autorek byl soubor víc než deseti tisíc vět z magnetofonových zápisů bezprostředních rozhovorů i neoficiálních rozhlasových besed; zahrnoval 79 mluvčích různého věku, vzdělání i povolání z různých částí Čech. Podrobnější členění hláskových jevů vedlo k této celkové stupnici:

Kravčišinová a Bednářová (celkem)

velkej	69%
velký (kolo)	61
vod vokna	59
velkýho	58
mlejn, vejhoda	45
mlíko	39
velkejch	36
ouřad, ouzko	3

Neuvádíme tu údaje týkající se nahrávek rozhlasových besed; tam je ovšem procento všech nespisovných prvků nižší než v každodenních rozhovorech. V těchto rozhovorech vypadá stupnice takhle:

Kravčišinová a Bednářová (běžný hovor)

velkej	95%
velkýho	93
velký (kolo)	87
vod vokna	81
velkejch	71
mlejn, vejhoda	58
mlíko	45
ouřad, ouzko	6

Stupnice samotné se tedy příliš neliší a ani členění souboru podle povolání mluvčích neukázalo nějaké podstatnější rozdíly mezi skupinami mluvčích: obč. tvary byly docela běžné v řeči zemědělské dělnice, ale divadelní osvětlovač mluvil spisovněji než většina herců, spisovatelů a novinářů; u těch zřejmě nejde obecně o neznalost nebo o nedostatek snahy po kultivovaném projevu, ale o to, že hlavní hodnoty kultivovanosti vidí v něčem jiném než v jazykové "správnosti".

Necháme-li stranou nepodstatné detaily, vidíme, že z hlediska střídání kódů je možné h l á s k o v é jevy rozdělit do tří skupin:

Nejobvyklejší jsou v rámci střídání útvarů z obč. hláskových jevů typy *velkej kluk* (s *-ej* na konci slova v mluvnické koncovce) a *velký kolo* i *velký židle, velkýho, velkýmu* atd. (s *í* nebo *ý* v mluvnické koncovce, ať už na konci slova nebo před další částí koncovky).

Do druhé skupiny patří typ *velkejch*, který zahrnuje i tvary jako *velkejm, velkejma*, a dál tu jsou i typy *mlíko, vokno, mlejn*; u těch hodně záleží na tom, ve kterém slově se zrovna vyskytují: *mlíko* je asi běžnější než třeba *nýst* (které není stejnoměrně rozšířené po celém území obč.), *vokurka* než *vostatní, strejc* než *vejstava* atd. Kromě toho existují taky slova, která mají i v obč. jen podobu shodnou se spisovnou, jako *scéna, otec, oficiálně, inženýr, dýka* (v posledních dvou dlouhá samohláska nepochází ze starého *ý*).

Třetí typ tvoří ustupující podoby jako *ouřad, ouzko, Oujezd.*

Situace ovšem vůbec není jednoduchá. Zejména by nebylo bezpečné o druhé skupině paušálně tvrdit, že ustupuje. Od začátku šedesátých let výzkum čím dál tím výrazněji potvrzuje, že zejména typ *vokno* je hodně rozmanitý. Na jedné straně jsou tu často užívané předložky a zájmena *vo, vod, von, vona, voni*, které se při střídání kódů vyskytují docela běžně ve své obč. podobě, ale na druhé straně taková podstatná a přídavná jména i slovesa, která se svým lexikálním významem zařazují do kulturní sféry, jsou v obč. podobě daleko vzácnější, např. *obdélník, obec, obyvatel, odstín, operace, oslavný, organický, odradit, odsuzovat*. Mezi oběma těmito typy jsou slova s konkrétním lexikálním významem z okruhu všedního života, jako *oběd, obilí, obraz, obvaz, oheň, ohrada, okno, oko, olej, ostrov, obrovský, odejít, opít se, obracet,...* Každé takové slovo má své specifické vlastnosti (např. *vobejda* je obvykle pejorativní, naproti tomu *onen* je knižní, na užívání slov jako *osm, osmdesátý* má velký vliv školní výchova atd.), a tak není nic divného na tom, že se užívání jejich sč. a obč. podob nedá popsat jednoduchými schématy.

Vedle hláskových jevů se při výzkumu už na začátku šedesátých let věnovala pozornost i prvkům t v a r o s l o v n ý m, tj. hlavně koncovkám. Vyšla u nich tato stupnice (uvádíme tu i ty jevy, které byly mezitím kodifikací uznány jako spisovné; za lomítkem je spisovný protějšek):

Kravčišinová a Bednářová (tvarosloví)

můžu/mohu	96
říct/říci	90
pracuju/pracuji	89
nes/nesl	79
bysme/bychom	75
dobrý auta/dobrá auta	69
dobrý stoly/dobré stoly	68
můžou/mohou	57
pánama/pány, kostma/kostmi	53
dělaj, sázej/-jí	43
dobrý hráči/dobří hráči	39
pracujou/pracují	34
vedem/vedeme	29

prosej(í)/prosí	28
sází/sázejí	13

Zajímavé tu je, že stupnice tak docela neodpovídá tomu, co se o některých tvarech dočteme v oficiálních příručkách. Nejde ani tolik o značný rozdíl mezi poměrně častými obč. tvary u typu *pracuju, kupuju* a vzácnějšími u typu *pracujou, kupujou*. Podstatnější je, že tvary jako *kupujem, vedem, táhnem*, které pro svůj "náležitý" praslovanský původ nebyly nikdy prohlašovány za nespisovné, jsou v této stupnici (ve srovnání se svými spisovnými protějšky) daleko vzácnější než např. *bysme, abysme, kdybysme*, nebo *nes, ved*, které kodifikace označuje jako nespisovné. Taky typ *prosejí, trpějí* má ve stupnici ze šedesátých let postavení v podstatě stejně silné jako typ *vedem* a je tu výrazně silnější než tvary jako *oni sází*. Opravdu není možné, aby se lingvistické instituce přičinily o ovlivnění toho, čemu se říká "jazykové veřejné mínění", o dílčí změnu psychologie mluvčích tam, kde by sblížení spisovné hovorové vrstvy s obecnou češtinou znamenalo tolik potřebné rozšíření, obohacení spisovné normy?

Uvedené výsledky byly potvrzeny i dalším výzkumem, který se zdaleka netýkal jen Prahy, ale taky Hradce Králové, Přelouče, Brandýsa n. L. aj. Výzkum byl dost roztříštěný, podílela se na něm řada lingvistů, kteří někdy o sobě ani nevěděli, ale byl dost rozsáhlý. Od Kučerova projektu z padesátých let až do začátku let osmdesátých bylo sebráno a analyzováno (nepočítáme-li výzkum dialektologický) kolem dvou set tisíc slov běžného hovoru, což by v psaném záznamu zabralo tisíce strojopisných stran.

Potvrdilo se v publikacích Dejmkových a dalších i v podrobném zpracování Američanky L. Hammerové (která rozebrala soubor rozhovorů 29 pražských vysokoškolsky vzdělaných mluvčích, zapsaný z magnetofonu na 283 strojopisných stran), že u hláskových variant můžeme počítat s třemi stupni jevů: poměrně časté jsou obč. varianty u typů *čerstvý mlíko, čerstvýho, velkej*, i *vo, vod, von* (u Hammerové se vyskytují v 90 a víc procentech případů), druhou skupinu tvoří typ *velkejch, velkejm, velkejma* (asi 86%) a do třetí patří slova jako *ouzko*; slova jako *strejc, mlejn, vokno, vobdělávat* mají rozšíření značně různé, zhruba mezi 80 a 50 procenty; dosud sebraný

materiál ovšem nepostačuje pro přesnější posouzení situace jednotlivých slov, ale to přece není ani nutné.

K důležitým výsledkům patří, že bylo ověřeno Kučerovo zjištění o nemožnosti některých kombinací obč. a sč. jevů v dnešním kolísání obou útvarů. Je možné říct *velkejma, velkými* a jako kompromis i *velkýma*, ale ne *velkejmi*. Podobně existuje *méně* i *míň*, ale ne *méň*, ani *míně*, existuje *déle* i *dýl*, ale ne *dél*, ani *dýle*, nebo *výše* i *vejš*, ale ne *vejše*, jenže existuje *výš*. Můžeme říct *mýtští občané* nebo *mejtský (v)občani*, ale krajně nepravděpodobné je *mejtští*. Vedle spisovného spojení *výkonní sportovci* může být obč. *vejkonný* nebo *výkonný*, ale neexistuje snad tvar *vejkonní*. *Měření* jsou *výšková* nebo (v obč.) *vejškový*, sotva by bylo možné tu říct *vejšková*, ale je možný kompromis *výškový*. Vedle *létat, lítat* a knižního *létati* je tvar *lítati* jen vykonstruovaný a podobně je vedle obč. *nanejdýl* jen zdánlivě hovorová podoba *nanejdéle*; na tyto umělé konstrukce upozornili přední moravští bohemisté M. Jelínek a M. Komárek. Mohli bychom takových neexistujících tvarů v našich příručkách najít víc, např. slovo *výdumek*.

Některé kombinace na první pohled nepravděpodobné přece jen v hovoru tu a tam najdeme, jako např. *s vokny* nebo *vobešli bychom to za těma mlejny*; typ *pod starejma mosty, s velkejma vokny* patří u některých mluvčích k prostředkům kompromisní povahy, které mají umožnit hovor ne docela násilný, pokud možno bez knižnosti, ale přitom ne natolik nespisovný, jako by bylo opakování dlouhé koncovky *-ma*: *starejma mostama, velkejma voknama*. Jenže takový pokus o řešení je právě jen kompromisem. Ke skutečnému řešení je tu zapotřebí něco víc. Nemohlo by při něm jít jen o snahu jednotlivců po přirozeném standardním vyjadřování, ale o změnu postoje lingvistů, který by s pomocí školy i lidí od péra mohl mít osvobozující význam pro velkou část národa.

Změny kodifikace

Už od třicátých let se čeští lingvisté snaží o zmenšení velkého rozdílu mezi kodifikací spisovné normy a živým mluveným jazykem. V době, kdy V. Mathesius, R. Jakobson a hlavně B. Havránek začali upozorňovat na to, že spisovná n o r m a není v kodifikačních příručkách přesně zachycována, šlo o takové tvary jako *teku, oři,*

švižný, mištička. Když byly jako spisovné kodifikovány i jejich protějšky *teču, svižný* atd., ukázalo se brzo, že tvary dříve vymáhané jsou víc než knižní, a přestaly se užívat i v psaném vyjadřování. Podobný osud potkal např. infinitivy jako *psáti, choditi,* které kodifikace ani dřív nepovažovala za "jedině správné"; poslední texty, kde se pravidelně užívají, jsou právě lingvistické příručky, hlavně slovníky.

Tendence po s b l i ž o v á n í kodifikace s mluvenou řečí pokračovala; v padesátých a šedesátých letech byly podobně postiženy i tvary jako *říci, mohu, moci, kupuji, kupují,* které teď krok za krokem ustupují před svými "mluvnějšími" protějšky *říct, můžu, moct...* Nechceme ovšem tvrdit, že už ustoupily úplně; tak jednoduché to ve vývoji jazyka nebývá.

Později došlo i na další jevy, postupně byly za spisovné uznány tvary a spojení jako *beze mě, dej mně to, zavřel okno (stůl) a otevře ho, bez něj* aj. Důležitou pomůckou, zatím ještě málo známou, je Slovník spisovné češtiny z r. 1978, jehož hlavními autory jsou J. Filipec a Fr. Daneš. Jako spisovné (i když zčásti jen ve vrstvě hovorové) se tu uvádějí tvary jako *husiti, hokejisti, klapnul, dupnul, dotazníkách, bránou...*

V některých bodech jde ještě dál nová akademická Mluvnice češtiny, která v 2. dílu (o tvarosloví) podobně charakterizuje i tvary jako životné *rackách, hudebníkách,* a taky např. *bez chvíli, částím, sole, Heineho, zobám, proš, pomož, tisknul, obejmutí, ohražení, zbyde, radši, aniž by.*

Nechceme tvrdit, že sbližování s obecnou češtinou je jediným pramenem vývoje spisovné češtiny. Je tu i v n i t ř n í vývoj spisovné normy samotné, který vedl např. k vytvoření neživotných variant u slov jako *ukazatelé* (máme spojení jako *statistické ukazatele dokládají*), ke vzniku spojení *aniž by,* k rozšíření tvaru *rukojmích* v 2. pádu aj. Dnes se vedle starších podob jako *přede dvěma, přese všecko* začínají užívat i jejich zjednodušené protějšky *před dvěma, přes všecko.* V mnoha bodech (tam, kde tomu nebránila brusičská jednostrannost kodifikačních předpisů, nebo kde nebyla příliš účinná) se tu vyvíjejí paralelně tvary obč. a sč., popř. aspoň její hovorové vrstvy. To se týká hlavně některých jevů z oblasti větné skladby a tvaroslovných kategorií, např. konstrukcí *je vidět Sněžku - je vidět Sněžka, učit někoho něčemu - něco, dobývat něčeho - něco, předcházet něco - něčemu, diskutovat*

o něčem - něco apod., a taky perfektních časů jako *mám uvařeno* atd. Závažná je pro normu spisovné češtiny i situace na Moravě, nejen jako korektiv zabraňující v pronikání těch obč. jevů, které na Moravě nejsou doma, ale taky jako podpora např. pro spojení jako *dej mně to* nebo *tu knížkus mu nedal.*

Uvedené příklady samy ukazují, jak důležitým činitelem ve vývoji spisovné normy je její postupné sbližování s centrálním útvarem běžně mluvené řeči, i když to není jediný činitel. Nejvíc přitom vadí, hlavně ve škole, že se kodifikace mění krok za krokem, v jednotlivých nových vydáních Pravidel pravopisu nebo jiných příruček, takže je těžké jednotlivé změny včas plně registrovat a respektovat. Doufejme, že bude brzo možné vydat (aspoň interně, pro potřebu škol) příručku, která by souborně uvedla všechny kodifikační změny.

Jak teda budou mluvit naši vnuci?

Jistě budou naši vnuci i pravnuci mluvit česky jako my a nic podstatného se nezmění ani na tom, že se nebude mluvit úplně stejně na celém území češtiny. Ale něco se přece jen měnit bude; spisovná čeština se bude dál obohacovat o nová slova, a jedním z hlavních zdrojů jejího vývoje v oblasti mluvnických a hláskových tvarů bude i dál obecná čeština. Z ní budou do spisovné normy jistě dál pronikat slova jako *lanařit, cirkulárka, honit se, teda* a jiná jim podobná, a taky málo uvědomované jevy tzv. nedbalé výslovnosti, jako *řbitov, kanička,* snad i *tlouška, jabko.*

Podobné t ř i s k u p i n y, do jakých jsme v předcházejícím oddílu mohli rozdělit hláskové jevy, se dají najít i v tvarosloví. Jde tu (a) o prvky postupně pronikající do spisovné normy, (b) o střední vrstvu jevů, které zatím nemají perspektivu dost jasnou, a (c) o jevy, které i uvnitř obecné češtiny ustupují.

(a) Do první skupiny můžeme zařadit hláskové a tvarové podoby, které byly při změnách kodifikace už charakterizovány jako pronikající do spisovné normy, i některé další. U těch záleží hlavně na dalších diskusích mezi l i n g v i s t y a na tom, do jaké míry se akademické i školské a další instituce odhodlají důsledně plnit program funkční jazykové kultury z třicátých let. Zatím zůstáváme jeho

cílům hodně dlužni. Jde o to, místo zákazů a nařízení klást důraz na informování široké veřejnosti o skutečném stavu jazyka, místo postoje "musíš - nesmíš" seznamovat mluvčí s možnostmi výběru prostředků, které jsou v situaci hovoru vhodné. Otázka je, jestli bude splněn Mathesiův požadavek opustit autoritářské chápání kodifikace, který dnes připomíná a rozpracovává Zd. Starý, a jestli se bude místo striktního vyžadování jazykové "správnosti" klást důraz na využívání stylových možností češtiny. Záleží tu na činnosti poradenské a osvětové, na zaměření výuky ve školách, a ovšem taky na informovanosti moravských a slezských mluvčích o tom, že se jazyková situace v Čechách liší od situace, kterou znají ze své části republiky.

Působení lingvistů je důležité zejména ve dvou ohledech: jednak by mohli rozhodující části veřejnosti ozřejmit, že pro posílení hovorové vrstvy spisovné češtiny je třeba opustit předpisy o tom, co je hovorové a co ne, a řídit se tím, jak vzdělaní mluvčí češtiny, dobří stylisté, skutečně v různých situacích a v různých kontextech mluví; a za druhé by mohli informovat o tom, že spisovná norma není úplně jednotná na celém území, a nemusí se tedy nutně bránit ani dalším jevům, které by nepronikly hned na celém nebo téměř celém území.

První z těchto dvou bodů znamená netrvat na tom, že hovorové vyjadřování má být spisovné ve smyslu striktní kodifikace, a přijmout do hovorové vrstvy řadu tvarů, které se na velké většině národního území užívají často i v projevech více méně veřejných. To se týká především jevů registrovaných ve vyšší části stupnic uvedených na začátku této kapitoly. Velká část mluvčích, zejména v Čechách, dnes nepovažuje za nutné ani na veřejnosti (např. v rozhlasových a televizních rozhovorech) nebo v hovoru se staršími neznámými lidmi atd. soustavně užívat tvary jako *čerstvé mléko, těmi lidmi, déle* aj. Tvary jako *dýl, mojích, meju, kreju, Václavák,* ale i *bysme, lidma, pane Novák, bratrovýho bytu, velkej mrak* (o některých z nich psali už Daneš a Sgall v r. 1964, Hronek v r. 1972 a další) by se měly podrobně a všestranně analyzovat a prodiskutovat mezi lingvisty, i se spisovateli. Šlo by o to, zvážit možnost veřejnost o jejich skutečné povaze líp a ve větší šíři informovat. Jestli se postoje mluvčích k nim budou v tomto směru dál vyvíjet, bude pak možné ve škole a jinde je charakterizovat jako h o v o r o v é, tj. jako prvky vrstvy, která ovšem není vyhraněně spisovná, nehodí se pro oficiální projevy

mluvené a tím méně psané, ale nebyla by pak chápána jako vyhraněně nespisovná.

Druhý bod se týká těch tvarů, které se dnes do značné míry chápou jako hovorové v Čechách, ale nepronikají výrazně na Moravu. Dnes se považují za spisovné některé jevy omezené buď jen na Moravu a popř. Slezsko (*k Máni* nebo výslovnost *nazhledanou*) nebo i na východní části Čech (*dej mně to* nebo *knížkus neposlal*). Podobně by bylo možné nejdřív informovat o tom, že tvary a spojení jako *ved, ty dobrý sportovci, všechny města, prosejí, trpějí* se velmi široce užívají jako hovorové na většině území Čech, a pak, jestli si velká část veřejnosti uvědomí, že to tak opravdu je a že to není nic nepatřičného, charakterizovat tyto tvary i ve škole jako o b l a s t n í v a r i a n t y hovorové vrstvy spisovné normy (a popř. jako nespisovné prvky hovorového vyjadřování tolerovat i tvary jako *velkej, velkýho*). Nemusí to být jednostranné, protože obdobně by mohly být posouzeny i některé další tvary moravskoslezské a východočeské, zejména *ty (j)seš, budou mět přijít*.

Takovým postupem, který jsme tu mohli jen stručně naznačit v nejhrubších rysech, by mohlo dojít k podstatnému pokroku ve vytváření plnohodnotné hovorové vrstvy našeho jazyka, která by neměla dosavadní mezery a pro každou nebo skoro každou mluvnickou funkci by měla k dispozici tvar třeba stylově nevhodný pro oficiální projev, ale v běžném hovoru stylově přiměřený, tj. ne knižní, a po uvedeném vývoji taky ne výrazně nespisovný.

Pokud se lingvistické instituce k takovému postupu neodhodlají, bude se aspoň u některých uvedených tvarů podobný vývoj přece jen spontánně uplatňovat a pravděpodobně se - třeba po delší době - stejně prosadí. Jevy v obč. časté, podle kterých se nespisovnost projevu nejsnadněji pozná, budou pak (jako dosud) v nevýhodě a je možné, že tvary jako *velkej, velkýho, starý lidi, prosejí, bysme* budou patřit spíš do skupiny (b), ke které hned přejdeme. To by ovšem znamenalo, že i naši vnuci budou mít v hovorové vrstvě jazyka dost podstatné mezery, že budou bolestně pociťovat místa v mluvnické soustavě, pro která ani oni nebudou mít v běžném hovoru stylově neutrální tvar. Tak jsme zase zpátky u odpovědnosti lingvistů.

(b) Pro střední vrstvu tvarů jsou nejtypičtější předložky *vo, vod* a zájmeno *von*, ve kterých se v Čechách *v-* velmi často objevuje, aniž by si to mluvčí přímo uvědomovali. Patří sem taky tvary jako *velkejch,*

velkejm, velkejma. Pokud jde o koncovku *-ma*, jsou na jedné straně tvary jako *lidma, kostma, ženama, našima*, které nejsou delší než jejich spisovné protějšky, v horší situaci jsou tvary "prodloužené", jako *pánama, městama* (zejména ve spojeních s přídavnými jmény: *letníma bytama*), a nejslabší pozici mají ty z nich, které snad jsou příliš nezvyklé pro moravské mluvčí, totiž *strojema, mořema* apod.

Musíme asi počítat s tím, že velká část tvarů této skupiny z ů s t a n e ještě dlouho v podobné situaci jako dnes. Snad by bylo možné cílevědomým působením na vývoj "jazykového veřejného mínění" postupně zlepšit nejen status tvarů jako *lidma*, ale i takových jako *městama* aj., a tvary jako *velkejma* dál chápat jako výrazně nespisovné, ale bude to asi jen pomalý vývoj. Podobně se i tvary s výraznější "nedbalou výslovností", jako *vemu*, podle všeho ještě dlouho budou držet na úrovni podobné té, jakou mají dnes.

(c) Do třetí skupiny, u které je možné čekat další pomalý ústup, patří slova jako *ouzko, Oujezd*, ale i *sejra, vejkop, vobyvatel, vodsuzovat, voperace* apod. Není jasné, do jaké míry se slova jako *mejdlo, rejže, strejček, vokno, voko, vobraz* aj. zařadí sem (s postupným nabýváním nebo zesilováním stylových expresívních příznaků), anebo do skupiny (b), s delším setrváním v dnešních pozicích.

Podobně jako oblast hlásek a tvarů se bude jistě měnit i slovní zásoba, ale tam není situace tak bolestná a působení kodifikace tak rozhodující. Spokojíme se tedy s tím, co jsme o jejích vrstvách mohli říct ve druhé kapitole. A s tím, že naši vnuci a pravnuci si nebudou tolik vážit našich *také* a *tedy*, bez zábran budou říkat a asi i psát *taky* a *teda*, zrovna jako my říkáme a často i píšeme *jestli* a *míň*.

Doufejme, že našim vnukům bude míň než nám záležet na tom, jestli posledně vydaná mluvnice nebo slovník už taková slovíčka nebo tvary uznává za spisovné. Vždyť příručky se mají řídit podle mluvčích, podle dobrých spisovatelů a dobrých stylistů, a ne naopak. Dobrý stylista, mistr mluvené řeči, dovede využívat celého bohatství své mateřštiny a dovede se vyrovnat s tím, že jsou taky české kraje, kde se mluví trochu jinak, než je sám zvyklý. To platí stejně, i když ne uniformně, o Voskovcovi a Werichovi, o Suchém a Horníčkovi, jako u psaných textů o Hrabalovi a Škvoreckém i o Vaculíkovi a jeho moravismech, kterými nám plným právem připomíná, že spisovná řeč není doma jen v Praze. Je to daleko

účinnější než napomínat nás Čížky, že nemluvíme tak kultivovaně jako Moravané, když se nevzdáváme svých *strejců* a *voken*.

Není třeba se obávat, že perspektivní pohled na vývoj kodifikace spisovné normy je založen na podobných ambicích, jako byly snahy některých lingvistických normalizátorů po "řízení jazykového vývoje". Jde o to, od "řízení", "ochraňování" a "brousení" právě přejít k informování mluvčích o možnostech, které mají a kterých se nemusejí bát. To znamená nejen informovat o pozůstatcích dřívějšího brusičského krunýře, ale brát v úvahu specifické obtíže češtiny, nadměrnou knižnost její spisovné normy, a odstraněním pozůstatků krunýře pomáhat všem mluvčím, aby obtíže zmírňovali a postupně odstraňovali.

5. ...a co básníci a jiní umělci

Snad je dobré od ostatních umělců odlišit básníky a spisovatele. Pro ně je jazyk materiálem, ze kterého tvoří. Podobným materiálem jsou tóny a melodie pro hudebního skladatele, barvy a plátno pro malíře, nebo hlína a kámen pro sochaře. Na rozdíl od vnímání prostých smrtelníků je umělecké vnímání jevů okolního světa specifické, bohatší, jeho ztvárnění vyžaduje nadhled a tvůrčí úsilí. Výsledný tvar je poznamenán individuálními tvůrčími přístupy a pojetím. Tyto aspekty jedinečnosti uměleckého díla můžeme nazvat stylem - v širším smyslu pro umělce výtvarné i hudební, a v užším, jazykovém slova smyslu pro autory děl literárních. Literární text je vždycky určitým způsobem stylizován se zřetelem k zvolenému žánru a k tematickému záměru autora a je ovlivněn řadou dalších faktorů.

Literární dílo je zpravidla z hlediska jazykových prostředků uspořádanější, citlivější, promyšlenější než např. ústní vyprávění umělců z jiných oblastí. A nejde tu snad jen o důležitý základní rozdíl vyjadřování psaného a mluveného, ani nejde jen o přítomnost uměleckého záměru; spisovatel je vždycky aspoň do určité míry v zajetí své profese a i jeho mluvený projev se liší např. od vyprávění v ý t v a r n í k a. Ten se často nijak příznakově nestylizuje a zkušenost ukazuje, že nejde o nějakou vědomou snahu se odlišovat (což jistě může platit pro jejich vlastní tvůrčí jedinečnost), ale o přirozenost pohledu na věci kolem nás, bezprostřednost vidění, a tedy i vyjadřování. Rozhlasový pořad "A léta běží" poskytuje dostatek dokladů pro naše konstatování; přečtěme si např. ukázku zápisu z vyprávění a vzpomínání malíře Kamila Lhotáka, vydaného s velmi vhodným zachováním autorova způsobu vyjadřování v Kmeni 1988, č.4 (zde i v dalších ukázkách ponecháváme v původní podobě i jednotlivosti, kde snad zápis neodpovídá výslovnosti do všech detailů, např. *mluvení* s *-í*, *namaloval jsem* s *j-*):

Já nejsem vůbec zařízenej na mluvení. Tedy na mluvení - namluvím toho dost, ale abych někde dělal 'tákovýdlety' konfese, to je těžký se mnou. Podle mýho názoru povinností malíře je, aby maloval, a nějaký mluvení do rozhlasu je úplně vedlejší. Lepší teda je, když nemluví, nehledě k tomu, že žádnej malíř na velký vypravování není. Namaloval jsem stovky vobrazů, a kdo chce něco vo mně vědět, tak ať se

podívá na ty vobrazy a ví všecko. ... Důležitý je studovat současný malířství, především současný, že jo, poněvadž žádnej historismus v tom nemusí bejt. Je sice hezký, když někdo vovládá jednotlivý fáze vývoje malířství, ale bejt to tam - no vopravdu nemusí. Někdo třeba neumí z tý historie nic a stejně je dobrej malíř. Samo sebou, von každej malíř nakonec tu historii stejně zná, celý povolání a ten zájem to nese sebou, on se naučí, jak si toho vodjakživa, od mládí, všímá. Takže není možný, aby někdo byl analfabet a zároveň výbornej malíř. Jako když se někdo zajímá vo automobily, tak vo nich musí hodně vědět. Tak je to v malířství a ve spisovatelství taky.

Nebudeme se jistě domnívat, že u K. Lhotáka jde o nějakou ležérnost nebo neúctu k mateřskému jazyku, jestli nerespektuje kodifikační "zátěže"; ale je možné konstatovat, že míra jeho odklonů od spisovnosti je vyšší než u mnoha jiných mluvčích v podobné situaci. Jde tu prostě o spontánní vyprávění, volný tok myšlenek, ztvárněný takovým kódem, na který je mluvčí zvyklý a o kterém ví, že mu všichni naslouchající rozumějí. Často umělci v podobných rozhovorech a v knížkách memoárů vycházejí z češtiny spisovné, ale nebrání se nespisovným tvarům, když se v průběhu vyprávění ponoří do vzpomínek na svůj domov, dětství a mládí nebo na příhody ze života. Pěkným příkladem je knížka Vl. Komárka, kde najdeme úseky jako tento (s.33):

Můj táta byl v Hasprunce četníkem. Byl zlostnej a měl křivý nohy a cikáni měli z něho lufta. Říkali mu - ten čapatý. Tenkrát tak moc nezáleželo na tom, co kdo řek, spíš se sledovalo, co kdo ukrad. Často v neděli v noci někdo k nám přiběh, že se v hospodě perou. Táta byl oblečenej za pár minut a v hospodě hned za dveřma popad lavici a začal to lištovat po pořádku, ty hosty, až takhle vypucoval celou hospodu. Na podlaze zůstaly jen střepy z půllitrů, ňákej ten rukáv a kus ucha. Výčep byl už na tohle zařízenej, byl obitej lajsinkama, a pití se vydávalo malým okýnkem.

Nebudeme podrobně probírat povahu přecházení od jednoho útvaru k druhému, které probíhá v různých rovinách a je ovlivněno různými činiteli.

Podobný charakter měla v šedesátých letech v rozhlasových pořadech Gramo-tingl-tanglu také volná vyprávění Jiřího S u c h é h o. V jejich knižním vydání upozorňuje autor výslovně, že

jsou to "improvizované rozhlasové pořady a je přísně zakázáno považovat je za literární dílo", ale snad právě proto nám mohou posloužit jako další ukázka spontánního mluveného (a pak zapsaného) projevu umělce, tady už ovšem básníka:

Já mám děti hrozně rád, ale nerozumím jim. Jsou lidé, o kterejch se říká, že rozuměj dětem - já ne. Mně to není dáno, a tak se to učím, protože vím, že tím mohu jedině získat. Kromě toho, že mi syn utěšeně roste, zkouším v divadle se třema slečnama kolem deseti let, a tak jsem vlastně pořád mezi dětma. A je zajímavej rozdíl mezi dítětem, který se teprve učí vnímat svět, a mezi dítětem, který už má první vjemy za sebou. A taky obdivuju, co se všechno dítě za deset let naučí. Jednak se naučí česky - a to je vůbec to nejtěžší. Kolik dospělejch lidí se začalo učit česky a vzdali to. Mluvil jsem s mnohejma... (s. 25).

...Taky "malá, ale naše" se píše na vilky, aby si kolemjdoucí nemyslel, že ta vilka je malá, ale někoho jinýho. Ovšem ty starý domovní znaky měly něco do sebe. Nikdy nemůže smaltovaná tabulka s číslem 28 nahradit toho krásnýho zlatýho čápa nebo kamenný mouřeniny ze starejch pražskejch domů. Jedním z takovejch nejpozoruhodnějších symbolů jsou vyznamenání... (s. 46).

Nebyl by žádný problém uvádět desítky a stovky podobných projevů, ať z magnetofonových nahrávek, nebo z rozmanitých typů rozhlasových a televizních besed, vedených na nejrůznější témata s lidmi nejrůznějšího věku, pohlaví, původu, profese atd. U všech je jedno společné: Mluvčí ve větší či menší míře užívají vedle jevů spisovných i prostředků obecné češtiny, jak v oblasti mluvnice, tak ve slovníku; projevují se přitom různé přístupy ke stylistickému využití jednotlivých prvků. Měřítka tohoto výběru neodrážejí jen individuální dispozice jednotlivých mluvčích (a nejsou to jen dispozice jazykové), tedy nějaké momenty subjektivní; v mluvených projevech se zrcadlí i objektivní stav, charakter národního jazyka a v jeho rámci i současné postavení obecné češtiny.

Pokusíme se teď krátce a jen namátkou nahlédnout do dílny našich s p i s o v a t e l ů. Nemůžeme nabídnout výsledky rozboru, spíš chceme dát najevo, jak zajímavé úkoly tu naši lingvistiku ještě čekají; vždyť dosud existují jen jednotlivé studie o některých auto-

rech, ale žádné soustavné porovnání jejich přístupů k využití prvků obecné češtiny.

Pomineme zatím pásmo vypravěče (v románech, povídkách aj.) a zaměříme svou pozornost na pásmo jednajících postav; jde tedy vlastně také (v dialogu) o mluvený projev, ale zpracovaný literárně, autorem zprostředkovaný. Bezprostřednost každodenního, neoficiálního kontaktu mluvčích je tu už stylizována, autor se vědomě rozhoduje při volbě prostředků, zatímco dialog doma, na ulici, v autobusu nebo v kavárně je převážně nekontrolovaný, spontánní. Autoři často mluví o tom, jak je obtížné "postavit" dialog tak, aby byl přirozený, nevyumělkovaný.

Letmý pohled do minulosti nás přesvědčí o tom, že užití prostředků obecné češtiny (z roviny hláskové a tvarové, i lexikální) nebylo ještě ani v dvacátých a třicátých letech samozřejmostí (ale ani ne výjimkou). V té době platilo, a ještě i dlouho potom, že obecně přijatelný je pouze jazyk spisovný. Mezi prozaiky užíval prvků obecné češtiny k charakteristice účastníků dialogu soustavněji snad jako první K. M. Čapek-Chod. Jinou povahu má známé jazykové novátorství Karla Čapka, který uvedl hovorovost v české literatuře na docela novou úroveň tím, že jazyk postav obohatil o běžně mluvené jevy ve slovníku a v syntaxi a že cílevědomě omezoval prvky knižní. Významné postavení Haškova Švejka v celém tomto procesu zživotňování jazyka literárních postav ovšem nelze pominout; v jeho řeči tvary obecné češtiny najdeme, ale jde tu spíš o nepravidelné prolínání obou útvarů než o přímočaře důsledný postup.

Lexikální prvky obecné češtiny a slangu i argotu můžeme s úspěchem hledat u postav K. Poláčka, E. Basse i řady jiných autorů první republiky.

Mluvíme-li o literárním dialogu, nemůžeme si nevšimnout jazyka d r a m a t u, kde je dialog dominantní. Tady se obecná čeština za první republiky přirozeně uplatnila zejména v hrách zaměřených na aktuální otázky doby. Pročítáme-li si dnes hry Voskovce a Wericha, vidíme, že zahajují novou fázi divadelní poetiky taky z hlediska jazykového. Divadelní dialog ovšem dává daleko víc příležitosti pro uplatnění nespisovných prvků než např. epický literární text. I v dramatu však mají běžně mluvené jazykové prostředky jen omezenou funkci: slouží - vedle emocionálních kontextů -

především charakteristice postav, lidských typů, popř. charakteristice sociálního prostředí. Proto např. v jedné z nejpopulárnějších her Osvobozeného divadla, v Oslu a stínu, je pro nespisovné jevy obecné češtiny prostor jen v řeči ubohého lidu abdérského (kramářů, zelinářů, nezaměstnaných, žebráků), částečně i v řeči obou protagonistů, zatímco ostatní postavy hry mluví převážně spisovně (vysoký soudní hodnostář, vzdělaný průmyslník, elegantní dáma vysokého životního stylu).

Uvedeme zase jen krátkou ukázku:

První kramářka: *Dobrýtro, strejdo Neplechide.*

Žebrák: *Ale jo.*

První zelinář: *Strejda je namíchanej.*

Žebrák: *Nebudu, hele, drachma - slovy jedna drachma za celej včerejšek.*

Druhá kramářka: *Maj si toho vážit.*

První kramářka: *Že voni si toho vážej, že nic neprodali.*

Druhý zelinář: *To má každej plnou hubu řečí. Mně to tady hnije, a neříkám nic.*

První kramářka: *Mně už nemá co hnít, já sem chodím ze zvyku.*

Žebrák: *No, dyť to viděj, co já tady vyžebrám, a nepudu sem jednou, sedne mi sem inej.*

První zelinář: *Neplechides, mohli by mi tu drachmu pučit?*

Žebrák: *Sou vůbec za drachmu dobrej?*

První zelinář: *To je tak, já jsem dlužnej zubaři.*

Druhá kramářka: *A von sem dneska asi přijde. Chodí si na trh pro peníze.*

První kramářka: *Ježíšmarjá, já jsem mu taky dlužna, dělal mi novej gebis.*

Žebrák: *A to si jako myslej, že já jim dám drachmu a voni ji daj zubaři? Ať jim počká.*

První kramářka: *Von je taky chudák. Kde to má brát?*

Žebrák: *Všichni jsme chudáci, jenom Kontokorentos se cpe.*

Druhý zelinář: *Toho lumpa šlak trefí. Těma konzervama nám dal, nám zelinářům.*

Žebrák: *No, vono je to shnilý jako to jejich, jenže je to v plechu.*

Druhá kramářka: *Neheftujou ho, Neplechides.*

Druhý zelinář: *Já ho praštím kapustou!*

Žebrák: *U Hippodroma mazali deku dneska.*

První kramářka: *Ale dou, podívaj se na něj.*
První zelinář: *To je pěknej vůdce lidu.*
Žebrák: *Von je dobrej, ale to všecko vona.*
Druhá kramářka: *Vona má bejt mrcha, to sem taky slyšela.*

Při veškerých rozdílech mají prostředky obecné češtiny podobnou charakterizační úlohu v hrách Fr. Langera, a zejména v pygmalionsky laděné hře Josefina, v posledním díle Vl. Vančury, vzniklém za německé okupace paralelně s Obrazy z dějin národa českého. Specifickou povahu jazyka v tomto dramatu postihl J. Mukařovský v doslovu ke svazku Vančurových her, kde (ovšem i v souvislosti s jinými aspekty hry) píše: "Divák míval při Vančurových dramatech pocit, že mezi ním a zobrazenou skutečností stojí básník, jehož očima je skutečnost viděna. Josefina však dopřává diváku místo ve skutečnosti samé, mezi osobami hry, bez zprostředkování básníkova."

Můžeme to zase ilustrovat krátkým úsekem:
Josefina: *A teď vám něco řeknu: sou to chrapouni!*
Vydra: *Paní Říhová to snad myslí dobře...*
Josefina: *Moc dobře, nechává strejdu čučet u domovníka.*
Režisér: *Mohl bych pana Malečka zavolat...*
Josefina: *Teď to nejde. Von by si hnedka pomyslel, že jsme čekali, až bude panstvo venku.*
Vydra: *Nesmíme být malicherní. Neslušnost sem, neslušnost tam.*
Josefina: *Mezi svejma lidma, to jo. To člověk spolkne i pár pohlavků.*
Vydra: *Co je s tebou, Josefino?*
Josefina: *Myslíte si, že sem nevděčná, a já taky sem nevděčná.*
Vydra: *Na to se neptám. - Ty ses zamilovala do Valenty?*
Josefina: *A co má bejt?*
Vydra: *Za půl roku nic než trochu žalosti.*
Josefina: *Když je člověk z chudýho pytle, musí si dát na sebe pozor. Já sem na to, lidičky, zapomněla. Já sem žila jako ve snách...*
Režisér: *Nu, a což my dva?*
Josefina: *Po vás se mi bude - na mou duši - stejskat. Vy ste mě prohlídli.*

Dá se snad říct, že takový způsob uplatnění běžně mluvených prostředků, sloužící jen záměru charakterizačnímu, je p r v n í f á z í pronikání obecné češtiny do literárních děl. Ale už i tak je zřejmé (a to nejen v dramatu, kde je dialogická forma pro výběr jazykových prostředků specifická, ale v krásné literatuře vůbec), že proklamovaná "univerzálnost" spisovného jazyka, zbavená nutného pohledu funkční diferenciace (zvl. ve vyhraněné komunikativní funkci dialogu), je v příkrém rozporu s diferencovanými funkcemi národního jazyka.

Tato první fáze pronikání nespisovných prostředků do literatury patřila k poetice realistické prózy i dramatu; běžně mluvené prostředky ani tehdy nebyly vázány na postupy naturalistické. Schematizované omezování těchto prostředků na charakterizaci postav a teze o "univerzální" funkci spisovnosti ustoupily po druhé světové válce, kdy se (přes počáteční odpor některých našich lingvistů i nakladatelských redakcí) postupně otvírá d r u h á f á z e zživotňování literárního jazyka. Současné literární dílo se stále víc blíží odrazu skutečné jazykové situace, ve které dochází k prolínání a střídání obou jazykových kódů bez přímé závislosti na společenském postavení osob nebo na určitém sociálním prostředí. Motivace výběru jazykových prostředků, zvláště v tzv. skazové funkci (ich-formě) je neohraničená, svobodná, mnohý moderní autor přechází od jednoho způsobu výběru jazykových prostředků k druhému, a to v dialogu i v celém epickém pásmu vyprávění, prostě v celé struktuře díla.

Předstupně této druhé fáze můžeme vidět už ve starších "skazových" textech, jako jsou Johnovy Večery na slamníku, Poláčkovo Bylo nás pět nebo Fučíkova Rézinka; v těchto textech ovšem (jako do značné míry i později) charakteristika určitého prostředí mezi faktory autorova výběru prostředků nechybí. Vedle skazové formy jde taky o dialog v jiných prozaických útvarech, připomeňme jen Poláčkovy Muže v ofsajdu. K plnému rozvinutí této druhé fáze přispěl a přispívá především J. Škvorecký, který se nespisovným prostředkům nevyhýbal ani ve svých Zbabělcích a svou obdivuhodnou schopnost vystihnout nejrůznější rysy mluveného jazyka uplatnil potom v řadě románů a povídek (i překladů, o kterých ještě budeme mluvit). Smíme-li parafrázovat jeho slova ze Samožerbuchu

(s. 228 a 252), úcta k mateřštině se dá projevovat buď tím, že se umístí do mauzolea mluvy minulých staletí, že se uvězní v umělém výtvoru gramatiků a estétů, nebo tím, že se napájí ze zdravých zdrojů, totiž ze zásobárny běžné řeči lidu; s bohatstvím těchto zásob si autor s chutí hraje.

Jiné ukázky toho, jak vynikající slovesné umění poeticky účinným způsobem překračuje hranice spisovné normy, najdeme v díle B. Hrabala; uveďme jen krátký úsek z jeho Tanečních hodin pro starší a pokročilé:

> *Tak jako za vámi, slečno, tak jsem nejraději chodíval za krásnejma slečnama ke kostelu, ne že bych holdoval církvi, ale tam vedle fary byl takovej krámek a v tom obchůdku prodával nějakej Altman obnošený šicí stroje, americký dvoupérový gramofony a hasicí přístroje značky Minimax, a ten Altman jako vedlejší zaměstnání sháněl pro celej okres krasavice do hospod a barů a ty slečny často spávaly u toho Altmana v zadním pokojíčku... ...tak já jsem mohl kdykoliv přijít za slečinkama ke kostelu, vždycky jsem přišel nastrojenej, štráfový kalhoty, jak bankovní úředník a posadil jsem se na hilzna od minimaxu, jak diplomat, sluníčko svítilo a ty slečny ležely v plavkách na dekách, jako nějakej spolek "Ctitelů slunce", bylo jich šest a ležely na znaku s rukama pod vytupírovanejma hlavinkama a dívaly se schválně do mračen, aby nechaly svoje tělíčka na pospas mužskejm vočím, já, že jsem byl citlivej jak Mozart a ctitel evropský renezance, koukal jsem se jak krokodýl, jedním vokem do farní zahrady na pana děkana, a druhým vokem na ty nožky přehozený přes kolena, pořád ty krasavice houpaly kotníčkama a po mně lezli mravenci, komupak se to stane, aby byl s tolika krasotinkama?*

Své význačné místo má v této souvislosti i všestranné využívání celého stylového bohatství v rozhovorech a vyprávěních vynikajících stylistů, jako byl Jiří Voskovec, jehož slohové bohatství jsme připomenuli už v úvodu knížky. Totéž platí, jak jsme viděli na začátku tohoto oddílu, o výtvarnících a dalších umělcích.

Nejde zdaleka jen o ich-formu a podobné přímé autorské výpovědi. V oblasti dramatu, kde druhou fázi zživotňování hovorové mluvy uvedl V. Káňa (jehož hrdinové představovali především dělnické prostředí), je třeba se aspoň zmínit o A. Vostré a o J. Drdovi, do určité míry platí naše zjištění o Fr. Hrubínovi. Soustavný rozbor

z hlediska výběru jazykových prostředků a jeho motivace by si zasloužilo dílo dramatiků jako V. Blažka, Josefa Topola, Fr. Pavlíčka, P. Kohouta, z mladších K. Steigerwalda a dalších. Většina jejich her svou povahou dává víc možností k uplatnění nespisovných prvků, než jak je tomu např. v okruhu absurdního dramatu. Je však obecně známo, že i Václav Havel jak ve svých dramatech, tak v neoficiálních projevech různého druhu dává určitý prostor působení obecné češtiny.

Nemluvili jsme ještě vůbec o f i l m u, který nabízí specifické podmínky pro dialog se stylizací různých stupňů bezprostřednosti - připomeňme jako jeden příklad za mnohé jen Procházkovo Ucho. Doufejme, že se i celá tato oblast, včetně televizních a rozhlasových her, dočká zaslouženého soustavného lingvisticky stylistického popisu a rozboru.

Jazyková uvolněnost a bezprostřednost textu se netýká jen hlásek a tvarů obecné češtiny, překračují se i tradiční meze spisovného členění vět a užívá se lexikálních prvků z "nižších" rovin. To je bohatě doloženo - i mimo drama a "skazovou" formu - nejen v próze B. Hrabala, J. Škvoreckého a řady jejich vrstevníků, ale i v dílech mnoha autorů generace mladší a nejmladší. Jejich díla čekají na soustavnou analýzu, včetně porovnání s texty těch autorů, kteří zůstávají víc v rovině spisovné normy. Projdeme-li ročníky Naší řeči a ostatních odborných časopisů z uplynulého období, najdeme tu sice zasvěcené rozbory jazyka některých děl v jednotlivých článcích, ale celkově se jen přesvědčíme, kolik témat stále čeká na odborné zpracování v monografiích, ve statích i v disertacích; a jsou to témata přitažlivá pro lingvisty i literáty.

Je ovšem třeba vidět i další skutečnosti; pronikání obecné češtiny do literatury přirozeně není nijak absolutní. Mluvíme-li o J. Škvoreckém (a neplatí to zdaleka jen o něm), připomeňme, že na autorův výběr jazykových prostředků má vliv taky žánr, charakter tématu, syžet literárního díla. Legenda Emöke je psána spisovnou, místy až knižní češtinou - ovšem ne proto, že by autor chápal spisovnou češtinu jako univerzální, vše postihující vyjadřovací prostředek (že tomu tak není, o tom nás přesvědčuje celým svým dílem). Rozhodl se tak jistě v souvislosti s baladickým žánrem novely.

Nemůžeme tu ani naznačit, jak rozmanitá problematika se v této fázi krásné literatury nabízí bohemistickému zpracování. Jde o to, zjistit a popsat, jaké faktory a měřítka výběru v té či oné míře působí na vyjadřování postav (zdaleka už ne jen pro charakteristiku jejich sociálního postavení ap., ale i jejich temperamentu, nejrůznějších situací hovoru atd. atd.), na vlastní řeč autorskou (kde ovšem, pokud není v ich-formě, nemůžeme čekat mnoho nespisovných koncovek) a na řadu dalších aspektů. Jedním z nich může být i autorův místní původ - pro pohled na to, za co vděčíme Moravě, se zmíníme jen o češtinářsky tak různých poetikách, jako je na jedné straně Kunderova, která patří k přístupům orientovaným na spisovné tvarosloví, na druhé straně už zmíněný styl Vaculíkův se svou rozmanitostí a s moravismy různého druhu, a na třetí straně třeba poetika Křížovy Velké samoty, kde se dává přednost tvarům rozšířeným buď na velké většině národního území, nebo aspoň na velké většině Moravy.

Docela jiná je situace a motivace pro prvky obecné češtiny v naší p o e z i i. Můžeme tu jen konstatovat, že J. Hořejší kdysi charakterizoval obecnou češtinou pokleslou řeč chudiny v překladech básní J. Rictuse. Později uvedl J. Kainar tento jazykový útvar do klidných narativních básní stejně jako do těch, které posloužily jako texty pro blues a pro jiné písně.

V oblasti zábavné hudby se dnes hranice spisovnosti překračují už všeobecně, s různou motivací, od generace V+W k J. Suchému a J. Šlitrovi, a tím víc dál, ke K. Krylovi, P. Hutkovi, J. Burianovi a... - k celému dnešnímu pokolení.

Můžeme teď s h r n o u t, že současný literární text u mnoha autorů přestává být ve výběru prostředků jednostranně schematizován a odráží se v něm objektivně daný stav běžné denní komunikace, i když ne přímočaře. Umělecké vyjadřování tím získává na dynamičnosti a přirozenosti, čtenář čte texty podobné těm, jaké on sám produkuje v denní komunikaci střídáním a prolínáním kódu spisovného a nespisovného.

Tím, že si mistři slova vynutili ústup nejrůznějších návodů a omezení, "narůstají autorům křídla", jejich jazyková aktivita se přibližuje jazykovému chování jejich čtenářů, kontakt mezi autorem a čtenářem se prohlubuje. Po proměně literárního jazyka zahájené

K. Čapkem tak došlo k dalšímu podstatnému kroku. Jako např. malíř má k dispozici nejrůznější barvy a jejich kombinace, světla a stíny, podobně i autor literárního díla disponuje celým širokým bohatstvím národního jazyka v nejrůznějších kombinacích a odstínech. Při uměleckém ztvárnění myšlenky a prostředků není jedno nadřazeno druhému - jen se nad obojím vznáší dar talentu a míra tvůrčího posvěcení. Mimoděk nás tu napadají slova J. Škvoreckého, že v literatuře se může všecko, ale musí se to umět.

Ještě nám zbývá letmo se podívat na jazyk uměleckého p ř e k l a d u. Zatímco autor má při volbě jazykových prostředků relativně volné pole, je sám tvůrcem svého textu, překladatel musí respektovat text originálu a volit způsob vyjadřování v jeho rámci tak, aby překlad odrážel obsahovou i poetickou stránku díla adekvátními výrazovými prostředky. A právě bohatství, rozmanitost a dvojdomost i míra souvztažnosti prostředků spisovné a obecné češtiny jsou bezesporu mimořádně účinnými a lákavými stylotvornými faktory. Jejich funkční využívání staví však překladatele často před složité problémy. Je tomu tak mj. i proto, že se naší lingvistice dosud nepodařilo aspoň v základních rysech charakterizovat současnou mluvenou komunikaci (je záslužné postihovat nejrůznější rysy komunikačních situací a snažit se o popis jejich sociálně psychologických či jiných aspektů; ale je třeba si všímat vlastního fungování jazyka v nich).

Jsou překladatelé, kteří dávají přednost obecné češtině spíš v oblasti lexikální a frazeologické (to platí např. o Fröhlichově české verzi K. Rifbjerga a o dalších jeho překladech); jiní využívají nespisovné prostředky taky (nebo víc) v rovině hláskové a tvarové. Většinou jde i tady jen o míru, protože vzájemné vztahy a propojení, vázanost jevů lexikálních, mluvnických a hláskových nejsou zcela libovolné. Při expresívním nebo vypjatějším emocionálním vyjadřování je tu výhodný vyvážený vztah uvedených rovin - a právě složky hláskové a tvarové tu bývají v kontrastu s podobami spisovnými velice působivé (to konečně platí i pro domácí tvorbu). Už v r. 1950 v překladu Serafimovičova Železného potoku charakterizovali J. a J. Kohoutovi dialogy četnými prvky obecné češtiny. Počátkem šedesátých let v překladu Steinbeckových Hroznů hněvu uplatnil Vl. Procházka východočeskou variantu obecné češtiny. Adekvátněji

postupovali manželé Pellarovi při překladu Salingerova románu Kdo chytá v žitě se základní podobou obč. Jazyk originálu těchto i dalších románů zrcadlí otevřenost a bezprostřednost jejich hrdinů, ať už v dialogu nebo v celém skazovém vyprávění. Potřeba vystihnout tuto specifičnost vyjadřování vedla překladatele (někdy i proti odporu tehdejších nakladatelství) k tomu, že se odvrátili od jednostranných normativních požadavků.

Ještě náročnější byl po této stránce román W. Millera The cool world, o jehož překladu, nazvaném Prezydent krokadýlů, dnes víme, že je dílem J. Škvoreckého (s redakcí J. Zábrany, který svým krycím podpisem jeho vydání umožnil). Novátorský překladatelův přístup k textu prosycenému prvky slangu a argotu i vulgarismy znamenal rozchod s lingvistickým "nesmíš - musíš" a s recepty na pouhé "náznakové" překladatelské vystižení substandardní řeči originálu. Podobným typem překladu, ve kterém se programově užívají jevy obecné češtiny, je Škvoreckého překlad povídky A. Sillitoea Osamělost přespolního běžce. S podobným zřetelem přeložila M. Neumannová Šukšinovu Červenou kalinu, také L. Dušková uplatnila nespisovné prvky obecné češtiny při překladu M. Bulgakova; stejnou pozornost zaslouží způsob, jakým např. R. Krátký přeložil P. P. Pasoliniho a P. Karlach U. Plenzdorfa, stejně jako překlady J. Kořána, R. Nenadála, M. Hilského a dalších. Jde tu ovšem o různé jazyky, různé typy postav, různá prostředí, ale jazyk těchto a řady dalších překladů volá po podrobnějším stylovém rozboru vzhledem k originálnímu tvůrčímu postoji překladatelů i k slohovému bohatství běžně mluvených vrstev našeho národního jazyka.

Viděli jsme, že jak mnozí autoři původních děl, tak i četní překladatelé ustupují od zjednodušeného charakterizačního záměru v užívání různých útvarů češtiny. Nestojí už proti sobě spisovné vyjadřování pro určité "vyšší" vrstvy společnosti a obecná čeština pro vrstvy "nižší". Běžná řeč charakterizovaná obecnou češtinou se dnes v mnoha dílech chápe - ovšem se specificky zvolenou dávkou stylizace v různých rovinách - jako společný způsob vyjadřování všech vrstev, někdy s větším příklonem ke spisovnosti, jindy, zvlášť pro emocionální úseky hovoru, s bohatším využíváním prostředků nespisovných. Díky existenci tohoto širokého oscilačního pásma a tedy mimořádného stylového bohatství češtiny má i překladatel

široké pásmo výběru prostředků k tomu, aby českému čtenáři tlumočil cizí text co možná nejvěrněji.

6. Pravopisné patálie

Ačkoli tím překračujeme pole vymezené titulem knížky - a bude nám to jistě započteno, až se začne na příslušných místech sestavovat seznam smrtelných hříchů, kterých jsme se tu dopustili - přece jen k pojednání o mluveném jazyce připojujeme kapitolku o českém pravopisu a o potížích s ním. Snad to prospěje i v tom směru, že se ozřejmí rozdíl mezi dvěma různými druhy odchylek od kodifikace spisovné normy: užívá-li postava v beletrii tvary jako *velkejma voknama*, jde o vystižení běžně mluveného vyjadřování, ale na druhé straně, vkládá-li autor hrdinovi "do úst" podoby jako *prezydent* nebo *fčera*, jde o odchylky pravopisné. Ty mohou být zcela namístě jen tam, kde má jít o vystižení vyjadřování psaného, ne mluveného.

Setkáváme se znovu a znovu s upozorněními a doklady toho, že se nedovedeme vyjadřovat dost jasně, že naše školy neposkytují dost dobré základy pro formulační a stylistickou úroveň absolventů. K příčinám tohoto nedostatku patří i známá skutečnost, že místo vlastním otázkám kultury vyjadřování musí škola věnovat neúměrně mnoho času výuce a procvičování takových bodů, ve kterých kodifikace češtiny nutí k memorování dlouhých seznamů výjimek. Přes veškerou snahu pedagogů a češtinářů, jak se znovu ukázalo při jejich pokusech o zlepšení v osmdesátých letech, není ve výuce českého jazyka dost prostoru k uskutečňování hesel jako "učit myslet, a ne biflovat".

Už dlouho se upozorňuje, že k obtížným jevům, které v mluveném jazyce dávno ztratily oporu, patří především pravidla o psaní *i* a *y*. V jakém rozsahu má pravopis vyžadovat psaní ypsilonu, o tom se vydatně diskutovalo už v době národního obrození. Palacký se příležitostně vyjádřil, že "vášniví nepřátelé o nás roznášeli a rozpisovali, že nechtějíce již tolik ypsilonů jako před tím psáti, bůhví jaké nebezpečné ouklady proti obci, vládě, mravům a náboženství strojíme".

Dnes jistě nechceme ke všem změnám, kterými náš život prochází, přidávat ještě změnu pravopisné soustavy. Bylo by to bolestnější než v době Palackého, kdy se česky četlo a psalo daleko míň. Nejde tedy o otázku aktuální. Ale přesto neuškodí udělat si trochu přehled o tom, jak by ve vhodné době mohla taková změna vypadat, s jakými

problémy je spojena a co by se mělo předem zvážit, zjistit a prodiskutovat, aby naše názory nezůstávaly jen u pohledů povrchních a ne dost podložených.

Především stojí za to si uvědomit, že bude-li jednou možné stovky hodin zaplněné dnes ve škole otázkami ypsilonu věnovat na osvojování vyjadřovací kultury, může se podstatně zlepšit vztah dětí a mladých lidí k výuce češtiny, může se zvýšit jejich zájem o jazykovou kulturu a tím i jejich sdělovací schopnosti.

Nejobtížnějším seznamem výjimek je soubor tzv. vyjmenovaných slov s ypsilonem v kmenu. Ještě v první polovině osmdesátých let bylo jejich výuce na základní devítileté škole podle osnov vyhrazeno víc než sto hodin, ve skutečnosti zpravidla daleko víc, a od té doby se podařilo dosáhnout jen mírného zlepšení. Ani ubíjející memorování ostatně nezajistí, že si děti osvojí i psaní odvozenin od "vyjmenovaných slov", které v seznamech prostě mít nemůžeme. Ale přitom chyby ve slovech jako *mýcení* a *vymítání* nebo *dobití* a *dobytí* sotva kdy budou hodnoceny jinak než jako "hrubé"; to znamená, že není možné hledat účinné řešení jen v tom, že se pravidlům o psaní ypsilonu bude ve škole věnovat podstatně míň času než dosud.

Zrušit psaní *y* ve "vyjmenovaných slovech" by znamenalo podstatné zlepšení podmínek výuky; bylo by možné do velké míry přenést pozornost od memorování věcí jazykově čistě vnějších k problémům stylistického bohatství a formulačních dovedností a návyků.

Přineslo by to i určité nevýhody, ale není třeba se bát, že by vznikla nějaká podstatnější překážka pro čtení dosud vydané literatury: že se ypsilon vyslovuje jako hláska *i*, to by i pak bylo obecně známo a nebylo by to asi nic obtížného ani pro novou generaci, která by se ve škole už seznamovala s novým pravopisem. Tvary jako *mít, síra* místo *mýt, sýra* by poněkud zvýšily víceznačnost psaného textu (na kterou jsme ovšem zvyklí od tvarů jako *ženu, hnát, kolej, objetí* a mnohých jiných, i třeba *panický*), ale v naprosté většině jsou jasně rozlišeny kontextem. Mohlo by být užitečné ponechat snad jen dvě výjimky, totiž *být* a *my*.

Stejně mnoho času ve škole stojí i výuka a procvičování ypsilonu v koncovkách. Nedávné diskuse se týkaly především toho, jestli má

být zachováno psaní ypsilonu v množném čísle tzv. příčestí minulého. Ve větách jako *Přišli k nám tehdy po delší době zase jednou na návštěvu Jana s...* je třeba při psaní už na začátku vědět, co bude na jejím konci: *s Karlem* nebo *s Milenou*, nemluvě o složitějších možnostech. Je známo, že shoda v rodu je v množném čísle v mnoha směrech už oslabena; taková tendence není vlastní jen češtině, vždyť např. němčina ani ruština v množném čísle rod při shodě nerozlišují.

V češtině přichází v úvahu nejen nově zvážit dosavadní pravopisné rozlišování tvarů *přišli* a *přišly* apod., ale taky odpovídající tvary rodu středního; u těch totiž spojení jako *ta města byla postavena* situaci komplikují, např. ve srovnání se slovenštinou, kde bylo snadnější přejít k psaní typu *mesta boli postavené*. Spojení jako *města byly* jsou zcela běžná v mluvené řeči; pravidlo o tom, že máme říkat třeba *Rajčata shnila už na poli*, ale *Dvě rajčata a jedno jablko už shnily*, ukazuje, že tvary rodů se tu už dávno začaly vyrovnávat. Nebylo by tedy vyloučeno umožnit psaní *shnili* apod. pro všechny rody.

Určitá asymetrie by v oblasti shody jistě zůstala, protože bychom i nadále rozlišovali tvary jako *spatřeni - spatřeny, ti - ty*. Ale rozdíl mezi *di, ti, ni* a *dy, ty, ny* se týká i mluvené řeči, nejen pravopisu, takže by asymetrie obsažená např. v psaní *Sestry přišli unaveny* nebyla citelnější než ta, na jakou jsme zvyklí třeba u *noci se prodloužily* nebo *lidičky přišli*.

Nikdo v dosavadních diskusích ovšem nenavrhoval zavedení čistě fonetického pravopisu, tedy psaní jako *lefje fkleci*. Tam, kde pravopisné rozdíly pravidelným způsobem odpovídají různému funkčnímu (fonologickému) využití hlásek, bylo by vždy třeba rozdíly zachovat, tedy rozlišovat *Vládi* a *vlády, tikání* a *tykání*, i *plot* a *plod, lidský* a *teplický, přecenit* a *předsíň*. I kdybychom chtěli jít tak daleko a zrušit obtíže spojené s dnešním psaním *Bratislavy - Břeclavi, s cíli - s motýly, klukovi dáme tátovy kalhoty*, jistě bychom zachovali psaní ypsilonu po *d, t, n*, popř. i po *h, ch, k, r*.

Nedošlo by tím k žádné příliš velké změně celkového obrazu psaného českého textu; při radikální verzi reformy by se změnilo jen asi jedno z padesáti písmen v textu. To zjistilo lingvistické kolegium ČSAV už v polovině šedesátých let, kdy se velkou většinou hlasů (především z podnětu J. Běliče) přiklonilo k snahám po pravopisné reformě, živým zejména mezi učiteli po celou dobu trvání českých

škol. Velmi důkladný rozbor možností vhodné pravopisné úpravy a důvodů pro ni zpracoval už J. Kunstovný.

Pravopisné komplikace, které písemné vyjadřování svazují a zbavují potřebné snadnosti, se netýkají jen ypsilonu. Jde o všelijaké ty *pomněnky* - prý: pište podle *pomník*, jenže *slaměnka* není podle *slamník*. Výklady o morfologickém principu nevysvětlí, proč se píše *zapomně-l*, když je *zapome-nu*, proč *napětí*, když *napjal*, proč *výjimka*, když *přejímka*, proč *růž*, když *skútr* (a proč vůbec píšeme kroužkované *ů*), proč *zpěv*, *ztratit*, proč *stadium* a *aktivum* s krátkou samohláskou, když se u nich uznává a vyžaduje výslovnost s délkou (a vedle *aktivum* máme *pasívum*).

Jistě, to všechno jsme se ve škole naučili a máme to zvládnuto, takže už to přijímáme jako součást historicky daných kulturních hodnot a ani si neuvědomujeme, že každá hodnota chápaná jako kulturní nemusí být jednoznačně pozitivní a že pravopisné nepravidelnosti vedou k nesnázím. Naopak, nesnáze by nám působilo, kdyby se to mělo měnit. Jenže pak by nesnáze na sebe brali dospělí v zájmu kulturního vyspívání nejen vlastních dětí, ale i dalších generací. Patrně by přece jen stálo za to zjistit, kolik by těch nesnází opravdu bylo a kolik zlepšení by to přineslo.

Námitka, že takové jazyky vyspělých národů jako angličtina, francouzština nebo japonština mají způsob psaní ještě o hodně složitější a jejich nositelé to snášejí, nemůže obstát. Jednak právě velká složitost jejich problematiky reformu velmi ztěžuje, a jednak jde o velké národy, které se daleko míň potřebují věnovat jiným jazykům než my, takže mohou víc pozornosti věnovat obtížím psané formy jazyka vlastního. Ostatně G. B. Shaw neměl zrovna špatný vztah ke kulturním hodnotám, ani si neliboval v planém snění, a k jeho posledním přáním patřilo, aby peníze z jeho pozůstalosti byly využity pro reformu anglického pravopisu. Diskuse o úpravách pravopisu francouzštiny a němčiny se vedou téměř bez přestávky, a čeština by se mohla svých hlavních pravopisných obtíží zbavit daleko snadněji, protože jsou soustředěny do několika málo bodů a do kompetence jediné republiky.

K často uváděným, ale ne dost doloženým námitkám týkajícím se kontinuity kultury dodejme, že Karel Hynek Mácha vydal v r. 1836 báseň nadepsanou *Mág*, uvedenou těmito verši:

Čechové gsau národ dobrý!
Nešťastný genž v nauzi lká,
Nechť se k Čechowi obrátj,
Ten mu rychlau pomoc dá;
...

A první zpěv:

Byl pozdnj wečer - prwnj mág -
Wečernj mág - byl lásky čas.
Hrdliččin zwal ku lásce hlas,
Kde borowý zawáněl hág.
...

Kdyby se tedy snad za pár let psalo *Bil pozdní večer...*, a třeba dokonce i *...láski čas*, pořád ještě by to byla mnohem menší změna než ta mezi dnešním pravopisem a pravopisem Máchovým. V nejradikálnější z vážně kdy navrhovaných variant (s ypsilonem jen po *d, t, n*) by se v těch osmi verších změnilo šest písmen, v mírnější (s ponecháním výjimek *být, my* místo dnešního seznamu vyjmenovaných slov) by se v nich nezměnilo vůbec nic; od Máchovy doby do dneška je jich už změněno víc než dvacet, a nešlo přitom jen o změny tak paušální jako psaní *v* místo *w*. Hlavní ovšem u klasické básně není její pravopisná podoba, ale její znění, a to změnám zápisu odolává.

V šedesátých letech zabránil náležitému projednání návrhu reformy tehdejší předseda ČSAV. Lingvisté se pak rozhodli nepředkládat dílčí návrhy, které by pro školu neměly podstatnější význam a neodstranily by hlavní pravopisné obtíže písemného vyjadřování. Není totiž účelné měnit pravopisné jednotlivosti a vyžadovat tak od celých generací přeučování, pokud to nevede k výraznému zlepšení podmínek školy a píšící veřejnosti.

Je proto otázka, jestli bylo opravdu účelné svého času měnit psaní slov jako *prezident, univerzita, filozofie*, že to svůj smysl mělo, to pěkně vysvětlil A. Stich v Literárních novinách 1990, č. 24. Vždyť ve

výslovnosti tu *s* dávno nemáme, ani se nám po něm nestýská, tak proč by tolik vadil zrovna psaný obraz slova.

Připomeňme, že "primitivní", pokud možno nekomplikovaný pravopis má řada vysoce kulturních jazyků. Pokud jde o "evropské" nebo "neevropské" psaní převzatých slov, můžeme ještě uvést příklady jako franc. *caractère, symètrie,* ital. *mistificazia, fisica, estremo, sinfonia,* hol. *fataal, figuur, impliciet, kwaliteit, toerisme,* fin. *Amerikka, Eurooppa, kosmetiikka, antikvariaatti, apteekki.* Menší evropské národy většinou mají pravopis poměrně blízký fonologickému principu a uplatňují ho i na slova převzatá. Uplatnit důsledně tento princip v češtině (pro kterou byl v zásadě přijat už dávno) by nebylo snadné u slov jako *laser* nebo *nuance,* ale to neznamená, že bychom se k psaní *universita* apod. měli vracet.

V češtině tehdy šlo jen o několik slov, takže změna nevedla ke zvláštním obtížím. Bylo by ale na povážlenou sahat k takové úpravě pravopisu, která by vedla k nutnosti širokého přeučování, aniž by škole nebo veřejnosti podstatněji pomohla. Pokud víme, uvažuje se dnes především o změně v psaní velkých písmen. S těmi se v češtině dosud hodně šetřilo; že se mají psát s velkým písmenem názvy oficiálních institucí (ať už jsou samostatné, nebo jsou to součásti institucí jiných), s tím jistě bude většina souhlasit. Neslibujme si však od takové úpravy příliš mnoho. U názvů ministerstev, škol atd. nejde jen o instituce naše, ale i o zahraniční, u kterých často nevíme, jak přesný název vypadá. Je snadné poznat nebo zjistit, že např. *Univerzita Komenského* je oficiální název, kdežto *bratislavská univerzita* že se má psát s malým písmenem, protože to oficiální název není; ale méně snadné je to už u vídeňské univerzity, natož teprv třeba u argentinského ministerstva zahraničí.

Podstatné tu zřejmě jsou dva body, nemá-li dojít k dalšímu nemístnému odvádění pozornosti od věcí, které ji nutně potřebují, k věcem nepodstatným:

Za prvé je dobře mít vždycky na paměti, že v záležitostech takové vnější konvence, jako je pravopis, je na místě tolerance, a to zejména v době změny jejích pravidel. Jestli jeden autor považuje spojení jako *ministerstvo školství* za neoficiální označení instituce, o jejíž přesný název (který je ve skutečnosti o něco delší) mu v daném okamžiku nejde, zatímco jiný to napíše s *M*, protože to bude chápat jako

zkrácenou podobu oficiálního názvu, to snad jako čtenáři můžeme přejít ruky mávnutím.

Za druhé je zejména pro školu nanejvýš užitečné řídit se hlediskem, které už před lety pracovníci Ústavu pro jazyk český ČSAV uveřejnili: pravidla o psaní velkých písmen nejsou ve svých detailech prvořadou záležitostí, kterou by školní výuka češtiny měla plně zvládnout. Široké uplatnění si zaslouží zásada ve škole učit hlavní body (čeština se liší od některých jazyků v tom, že píše s malým písmenem *francouzský, varšavský* ap., od jiných zase v tom, že píše s velkým písmenem *Francouz, Varšavan* ap.), ale složité jednotlivosti není nutné podrobně probírat, tím méně procvičovat.

To se týká i různých detailních otázek interpunkce; např. v psaní nebo nepsaní čárky před přívlastkem jako *lidé mající smysl pro humor* se stejně chybuje tak často, že se tu při čtení novin na její významovou platnost vůbec nemůžeme spolehnout. Taky v psaní slov zvlášť nebo dohromady (zejm. u spřežek jako *zamlada, namístě*) se může tolerance jen vyplatit. To ovšem vůbec neznamená, že by se ve škole mělo navíc ještě přezkušovat, jestli děti přesně vědí, kdy pravidla dávají dvě možnosti. Jde právě o body, kterým škola, jak už si to dnes pedagogové uvědomují, nemusí a nemá věnovat příliš mnoho času.

V dopisech na všech těchto a podobných jednotlivostech nijak moc nezáleží, a v tištěných publikacích by měli "udržovat pořádek" korektoři a redaktoři, které je ovšem potřeba vybavit podrobnými příručkami.

A do budoucna by asi bylo vhodné, aby naše lingvistické instituce na základě seriózní diskuse zvážily s plnou odpovědností, zda, popř. jak a kdy přijít s plně podloženým návrhem pravopisné úpravy, aby rozhodování nebylo ponecháno na subjektivně podmíněných náhodách. Spíš než průzkum mínění veřejnosti (jednostranně ovlivněné dosavadní situací, tím, co nás škola naučila a na co jsme zvyklí) je zapotřebí podrobně zjistit, jak dalece by úprava změnila obraz textu, jak by mohly být řešeny obtíže přechodného období a jak závažné by byly kladné i negativní důsledky. Dnes hlavní obtíže naší pravopisné soustavy odstraňovat nebudeme, ale neměli bychom z pravopisu dělat emocionální záležitost a neměli bychom budoucnost a své potomky zatěžovat zhoršováním podmínek pro klidné zvážení všech nesnází a jejich možných řešení.

Příloha A

Náčrt slovníku obecné češtiny

Úvodní poznámky

V náčrtu slovníku běžně mluvené češtiny se nesnažíme o úplnost. Je to jen předběžný ilustrační výběr, který může posloužit pro první orientaci a jako východisko dalších diskusí, popř. i jako podnět k úplnějšímu zachycení slovní zásoby obecné a hovorové češtiny.

Srovnáme-li existující výkladové slovníky češtiny, od devítisvazkového Příručního slovníku jazyka českého z let 1932 - 1957 přes čtyřsvazkový Slovník spisovného jazyka českého z počátku let šedesátých (přetištěný v osmi svazcích v r. 1989) až po poslední jednosvazkový Slovník spisovné češtiny z r. 1978, vidíme zřetelně, že stylové hodnoty jednotlivých slov jsou závislé na dynamice jazyka a proměnlivé v čase tak, jak se mění přístup mluvčích k jazyku vůbec.

Na základě stupnice funkčního rozvrstvení, uvedené na začátku druhé kapitoly, uvádíme u jednotlivých slov jejich příslušnost k různým v r s t v á m jazyka. Slovní zásoba obecné češtiny je totiž dost rozmanitá. Nacházíme tu velkou řadu slov běžných i ve spisovné češtině (ať už s hláskovou podobou shodnou, nebo v obou útvarech rozlišenou). Nepatří sem ovšem slova knižní, v běžném hovoru neobvyklá (ačkoli se tu mohou vyskytnout např. s ironickým odstínem). Dále sem patří slova společná obč. a hovorové vrstvě sč. (ale neřadíme sem slova čistě konverzačního "kavárenského" stylu jako *fukéř, efemérní*). Mají tu své místo i slova vlastní jen češtině obecné, ať je jejich nespisovnost zcela nesporná nebo spíš věcí diskuse, ať je dána tvořením těchto slov (např. příponami jako *-ák*) nebo např. tím, že jde o slova převzatá z jiných jazyků v dobách dřívějších (*fajn, kšeft, basta, malér,...*) nebo nedávných (*evrgrýn, elpíčko*), nebo je popř. spojena s expresívní stylovou platností slova (*křupan, řacha*). Rozlišujeme tedy v našem náčrtu slovníku výrazy několika vrstev:

Jako běžná (běž) označujeme slova typická pro běžný hovor, ať spisovný nebo nespisovný, tedy slova patřící do obč. stejně jako do hovorové vrstvy sč. (Slovník spisovného jazyka českého označuje velkou část takových slov, jako *chleba, kluk, montérky, beztak*, jako obč.,

aniž by tím mělo být řečeno, že lze takové výrazy "pokládat prostě za nespisovné", viz oddíl 19, s.X.)

Jako výrazy typické jen pro obecnou češtinu (ob) chápeme slova nemající spisovnou povahu, ale přesto v běžném hovoru v Čechách široce užívaná bez nádechu substandardnosti, tedy např. slova *čutat, kombinačky, kramflek, kraťas, makat, pošťák, policajt, spacák.*

Jako substandardní, nižší (n) zachycujeme slova charakteristická pro nižší, zcela jasně nespisovnou vrstvu obecné češtiny, např. *apatyka, bagančata, sviňárna, zesrabit.*

Uvádíme i některá slova slangová, pokud jsou užívána i mimo úzce vymezené okruhy povolání nebo zájmu. Dělíme je do dvou vrstev, protože některá z nich se často užívají ve spisovném hovoru (v řeči charakteristické pro lékaře, inženýry, studenty ap.), zatímco jiná jsou typická pro nespisovnou mluvu řemeslníků, vojáků aj. Řadíme tedy jako výrazy vyššího slangu (v.sl.) např. slova *děckař, gympl, laborka* a jako výrazy nižšího slangu (n.sl.) např. *glajcha, kanonýr, lajna.* Chceme tím dát najevo, že první z nich jsou v podstatě na úrovni naší zkratky "běž", zatímco druhé odpovídají (s profesním nebo zájmovým omezením) našemu označení "ob", popř. "n".

Vztahy mezi jazykovými vrstvami jsou ovšem stupňovité a naše členění vrstev na běžnou, obecnou a nižší právě ukazuje, že tu ve skutečnosti jde o daleko jemnější stupnici a že tedy dichotomie spisovnosti a "nesprávnosti" situaci ve slovní zásobě naprosto nevystihuje.

Stupňovitost je ještě mnohem obtížněji postižitelná v otázkách s t y l u. Proto je třeba chápat jako zcela předběžné naše označování slov obecně expresívních (expr) a slov se specifičtějšími slohovými příznaky, jako hanlivá čili pejorativní (pejor), zhrubělá (zhrub) a zastarávající (zast). Důležitá je i souhra vrstev a stylů: zastarává-li obč. výraz, užívá se pochopitelně velmi často jako substandardní, tato "nižší" vrstva má svou povahou blízko ke "zhrubělosti" ap. Nemáme možnost předkládat tu soustavnější slohovou klasifikaci, která by se musela opírat o hlubší využití stylistických studií bohemistických i dalších a o podrobný průzkum užívání slov. Nechceme podávat přehled slov obscénních ani nadávek nebo kleteb.

Obě stupnice se do určité míry překrývají, např. slova substandardní ("n") jsou ovšem do velké míry charakteristická i pro obhroublé vyjadřování v rámci vlastní ("vyšší") obč., takže naše

charakteristika "n" zpravidla zároveň (aniž bychom to uváděli) implikuje i charakteristiku "ob - zhrub". Podobný vztah lze hledat i mezi výrazy substandardními a zastarávajícími. Nemusíme snad ani připomínat, že taky expresívní uplatnění obč. výrazů v jinak spisovném hovoru je časté a lingvistům dobře známé.

Neuvádíme ovšem tu podstatnou část české slovní zásoby, která je společná obč. a sč. (nejen její hovorové vrstvě), jako *stůl, židle, pekař, teta,* ani tam, kde se liší jejich hláskové podoby (*okno - vokno, mladý - mladej* ap.). Jde tedy o náčrt slovníku d i f e r e n č n í h o. Jen u malého počtu slov uvádíme přenesené významy typické pro obč. tam, kde význam základní je oběma útvarům společný (*buchta, čuně, dračice,...*). Nemůžeme postihovat specifická omezení syntaktického postavení jednotlivých slov, jako např. nemožnost přívlastkového postavení přídavných jmen *štajf, sichr* ap. (která mohou stát jen v přísudku, popř. v doplňku). Dále neuvádíme fungování obč. slov v ustálených rčeních, frazémech, jako *baba princmetálová, leje jako z konve, to nemá cvek(a), je fit.* Vlastní jména uvádíme jen výjimečně. Ze zdrobnělých názvů písmen (a věcí jimi označovaných) uvádíme jako jeden za všechny jen výraz *áčko.* Považujeme za zbytečné v úplnosti opakovat slova uvedená v seznamech oddílu o odvozování ke konci 2. kapitoly.

Opírali jsme se při sestavování našeho náčrtu jak o práce věnované výzkumu obč., tak o Slovník spisovného jazyka českého a Slovník spisovné češtiny. Někdy se od jejich hodnocení jednotlivých slov lišíme; může tu zčásti jít o posuny ve vývoji jazyka, zčásti o různost názorů, popř. upřesnění, a to v obou směrech: někdy považujeme za nezcela nespisovná slova chápaná tak jinde, ale někdy upozorňujeme na to, že nejsou plně spisovné výrazy jako *lux* vedle *vysavač* nebo *puk* vedle *touš* (pokud chceme respektovat současné kodifikační pokyny, i když je ovšem o jejich vhodnosti možné diskutovat). Z hlediska současné češtiny mají podobnou povahu i některá slova známá z klasické literatury (např. *pusa* nebo *šidit*). V obou směrech jde tedy především o to, že zkratkou "běž" (jako hovorové) označujeme víc výrazů než bývá obvyklé.

Uveďme ještě souhrnný s e z n a m z k r a t e k, jejichž užití jsme stručně vyložili v odstavcích o vrstvách jazyka a o stylové platnosti:

běž - typické pro běžný hovor obč. i sč.
expr - expresívní
n - nižší, substandardní
n.sl. - nižší slang
ob - typické pro obecnou češtinu
pejor - pejorativní, hanlivé
v.sl. - vyšší slang
zast - zastarávající
zhrub - zhrubělé, obhroublé

Slovo	Ekvivalent	Vrstva	Styl
áčko	písmeno A	běž	
ahoj	nazdar	běž	
ajnclík	jednolůžkový pokoj	n.sl.	
ajznboňák	železničář	ob	zast
akorát	zrovna, přesně; jen	ob	
almara	skříň	ob	zast
apatyka	lékárna	n	
apetýt	chuť k jídlu	ob	
aplégr	odnož	n.sl.	
asák	asistent	ob	
ašus	brak	ob	pejor
bábovka	neprůbojný člověk	ob	expr
bačkora	slaboch	ob	expr
bafnout koho, co	chytit	n	expr
bafuňář	vysoký úředník	ob	pejor
bagančata	šněrovací boty	n	
bágl	batoh	ob	
bachař	dozorce	n.sl.	
bakšiš	úplatek, spropitné	n	
bál	ples	běž	
balík	hlupák	běž	pejor
baloňák	plášť z balonového hedvábí	běž	
bankrot	úpadek	běž	
barák	dům	běž	expr
bařtipán	nadutec	ob	zast
basa	vězení	n	
basta	dost!	ob	
bašta	jídlo	ob	expr
baštit	jíst	ob	expr
baterka	kapesní svítilna	běž	
bažant	nováček	n.sl.	
befél	rozkaz	ob	
bejkárna	schválnost, nehoráznost	n	pejor
bejkovec	silný bič	ob	zast
bejvák	byt	n	
beran	tvrdohlavec	běž	expr

bez	šeřík	běž	
beztak	beztoho	běž	
bicí	bicí hudební nástroje	v.sl.	
biflovat	učit se nazpaměť	v.sl.	
biják	kino	ob	
blázinec	psychiatrický ústav	běž	
blázinec	zmatek, shon	běž	expr
blbec	pitomec	běž	pejor
blejt, blít	zvracet	n	
blivajz	nechutné jídlo	n	
bode(j)ť	ovšem; jakby	běž	
bodnout někomu	přijít vhod	ob	
bodnout se	splést se	n	
bordel	nepořádek	ob	pejor
bordel	nevěstinec	n	
bota	chyba	běž	
bouračka	demolice; srážka	běž	
bourák	přepychové auto	ob	expr
bouřka	tvrdý klobouk	ob	zast
brácha	bratr	ob	expr
brajgl	hluk, nepořádek	ob	pejor
bramboračka	bramborová polévka	běž	
brebentit	mluvit rychle, nesrozumitelně	běž	
bréca	žena nevhodného chování	ob	pejor
brečet	plakat	běž	
brejlit	zírat	ob	pejor
brek, brekot	pláč	běž	
breptat	mluvit nejasně, bezobsažně	běž	
brnknout někomu	zatelefonovat	běž	
brňavka	loketní nerv	běž	
brousit za někým	chodit (za děvčetem)	běž	zast
bručet	být ve vězení	ob	
brundibár	čmelák	běž	expr
brykule	okolky	běž	zast
bryndák	slinták	běž	
bryndat	znečišťovat rozléváním	běž	
buchta	děvče	ob	zhrub
buchta	rána do zad	ob	zast

buklák	koberec buklé	běž	
bumážka	písemný pokyn	běž	
bůr	pětikoruna	n	
burák	burský oříšek	běž	
buřinka	tvrdý klobouk	běž	zast
buřt	vuřt	ob	
buzerovat	trápit nemístnými požadavky	ob	pejor
bužírka	izolace drátu	n.sl.	
bytovka	bytová jednotka	v.sl.	
byťák	bytový úřad	běž	
cácora	nezkušená dívka	běž	
cajk	nářadí	n.sl.	
cálovat	platit	n	
camfour, cancour	roztřepený konec	ob	
camrat	tlachat	ob	pejor
cedule	vývěska	běž	
cejcha	velké břicho	ob	expr
celta	nepromokavá plachta	běž	
cemr	záda	ob	expr
ceňák	cenový úřad	ob	
cepovat	přísně vychovávat	běž	
cesťák	cestovní příkaz	běž	
cibule	kapesní hodinky	ob	expr
Cigoš	Róm	ob	
cimra	místnost	n	
cingrlátko	cinkavá ozdoba	ob	zast
cinkat	žvanit	ob	expr
ciráty	okolky	ob	expr
cirkulárka	kotoučová pila	běž	
cirkus	zmatek	ob	expr
courák	zastávkový vlak	ob	expr
courat se	loudat se	běž	
cpát co kam	mačkat	běž	
cpát se	hodně jíst	běž	pejor
cucák	nezkušený člověk	ob	pejor
cucat	sát	běž	
cucflek	skvrna po polibku	n	
cuchta	nepořádná žena	běž	pejor

cugrunt (být, přijít)	zničen	ob	expr
cukání	chuť	běž	expr
cukat něčím	prudce trhat	běž	
cukat se	zdráhat se	ob	
culík	svazek vlasů	běž	
culit se	usmívat se	běž	expr
cvikr	skřipec	ob	zast
cvok	blázen, popleta	běž	
čahoun	dlouhán	běž	expr
čajznout, čmajznout	ukrást	n	
čerchmant	čert	ob	zast
černota	zakázaný obchod	ob	
česnečka	česneková polévka	běž	
číman	obratný, chytrý člověk	ob	expr
čina	nepohoda	běž	zast
činžák	činžovní dům	běž	
čmoud	hustý kouř	běž	
čmuchat	větřit, slídit	ob	expr
čokl	pes	n	
čouhat	vyčnívat	běž	
čuba	fena	běž	
čuch na něco	smysl pro	ob	
čuchat	čichat	ob	
čumák	čenich	běž	
čumenda	podívaná	ob	expr
čumět	zírat	ob	zhrub
čumil	zevloun	ob	pejor
čundr	výlet	n	
čuně	prase	ob	
čuně	špinavý člověk	ob	pejor
čuník	prase	běž	expr
čupr	hezký	ob	zast
čutat	kopat	ob	expr
čvaňhák	nedopalek cigarety	n	
dáchnout si	odpočinout si	ob	expr
datum, -u (muž.)	datum	ob	
datumka	datovací razítko	n.sl.	
debužírovat	hodovat	běž	expr

děcák	dětský domov	ob	
děckař	dětský lékař	v.sl.	
děcko	dítě	běž	
dechovka	dechová hudba	běž	
dechy	dechové hudební nástroje	v.sl.	
deko, (pět) deka	dekagram	běž	
dekovat se	utéct, skrýt se	n	
děvka	prostitutka	běž	pejor
děvkař	sukničkář	ob	pejor
diplomka	diplomová práce	v.sl.	
dneska	dnes	běž	
doběhnout	přelstít	běž	
dobrejtro	dobré jitro	běž	
doják	sentimentální text	ob	expr
dodávka	dodávkový automobil	běž	
domácí	majitel domu	běž	
domáknout se	zjistit	běž	
dorazit	dokončit	běž	
dožrat se	rozzlobit se	běž	expr
dračice	zlá žena	ob	pejor
drb	pomluva	ob	pejor
drobátko	trochu	běž	
dršťkovka	dršťková polévka	běž	
druhák	druhý ročník	v.sl.	
druhák	víno, káva z druhého nálevu	n.sl.	
dřeva	dřevěné hudební nástroje	v.sl.	
dřevo	nemotora	ob	expr
dupárna	tančírna	ob	pejor
dvoutakt	dvoutaktní motor	běž	
dyby	kdyby	běž	
dýl	déle	běž	
dýzl	naftový motor	běž	
dýzlák	vozidlo s naftovým motorem	ob	
dyž	když	běž	
džíny	keprové kalhoty	běž	
élent, elent	bída; nepořádek	ob	zast
elpíčko	dlouhohrající deska	v.sl.	

embéčko	typ auta zn. Škoda	běž	
erár	státní správa (pokladna)	běž	zast
erární	státní	běž	
esli	jestliže	ob	
eště	ještě	ob	
ešus	jídelní miska	ob	
evrgrýn	píseň trvalé obliby	v.sl.	
extrabuřty (dělat)	zvláštnosti	ob	expr
fabrika	továrna	ob	
facka	pohlavek	ob	
fackovat	pohlavkovat	ob	
fach	obor	ob	
fachman	odborník	ob	expr
fajfka	dýmka	ob	
fajn	pěkný, dobrý	běž	
fajnovej	jemný	ob	
fajrovat	silně topit	ob	
fajrunt	konec pracovní doby	ob	zast
fakan	dítě	ob	pejor
fakt	pravda	běž	
falc	záhyb, zářez	n.sl.	
fald	záhyb	ob	
faleš(nej)	neupřímnost(-ný)	běž	pejor
fáma	pověst	běž	
famílie	rodina	n	
fanda	přívrženec	běž	expr
fandit	stranit	běž	
fangle	prapor	ob	pejor
fanka	zednická naběračka	n.sl.	
fanoušek	přívrženec	běž	
fant	zástava	ob	
fáro	auto	n	expr
fasovat	dostávat příděl	ob	
fasuňk	příděl	ob	
fašírka	pečené mleté maso	ob	
faul	nedovolený, nemorální akt	n.sl.	
fedrovat	prosazovat; dodávat	ob	
fenďák	exekutor	n	zast

fér(ovej)	čestný, slušný	běž	
ferbl	druh karetní hry	n.sl.	
ferman	výnos, předpis	n.sl.	
fest	pevně	ob	
fešák	elegán	běž	
fešanda	elegantní žena	běž	expr
fetovat	brát drogy	běž	
feťák	kdo bere drogy	ob	
fidlat	hrát na strunný nástroj	ob	pejor
fidlátka	pracovní nástroje	ob	expr
fiflena	parádivá žena	ob	pejor
fígl	trik	ob	
fikanej	mazaný	ob	expr
fiknout (se)	říznout (se)	ob	expr
filc	plst	běž	
filipa mít	mít důvtip	běž	expr
filmovat	předstírat	běž	expr
finta	lest, trik	běž	
firhank, forhank, -něk	záclona	ob	zast
firma	člověk špatné pověsti	běž	pejor
firma	vývěsní štít	běž	
fištrón	důvtip	ob	expr
fixlovat	podvádět	ob	
fízl	tajný policista	běž	pejor
flák	velký kus	ob	zhrub
flákač	povaleč	ob	pejor
flákanec	velký kus	ob	zhrub
flákat se	vyhýbat se práci	ob	pejor
flákota	kus masa	ob	expr
flám	noční zábava s pitím	běž	
fláma	noční hýřil	ob	pejor
flamendr	noční hýřil	ob	pejor
flamendrák	pozdní noční vlak	n	
flámovat	hýřit po nocích	běž	
flanďák	kněz	ob	pejor
flastr	náplast	ob	zast
flašinet	kolovrátek	běž	zast
flaška	láhev	ob	

flek	místo	ob	expr
flek	skvrna	ob	
flekovat	hlásit kontra	n.sl.	
flinkat něco	odbývat	ob	pejor
flinkat se	potloukat se a nepracovat	ob	pejor
flinta	puška	běž	
flus	plivanec	n	
flusat	plivat	n	
fofr	shon, spěch	ob	expr
fofrovat	spěchat s prací	ob	expr
foch	obor	ob	
foch	přihrádka	ob	
fór	vtip	běž	
forbes	hrací automat	běž	zast
fornýr	dýha	n.sl.	
forota	zásoba	ob	
fórovej	chatrný	běž	pejor
foršus, fóršus	záloha	ob	
fortel	dovednost	běž	
fortelnej	důkladně vyrobený	ob	
fořt	lesník	ob	
foťák	fotografický aparát	ob	
fotel	křeslo	ob	
fotit	fotografovat	běž	
fotka	fotografie	běž	
fotr	otec	n	
fouňa	nadutec	běž	pejor
fous	vysoký úředník	ob	zast
fousy	vousy	běž	
frája	švihák, chlubil	ob	pejor
frajer	velmi schopný člověk	ob	expr
frajeřina	švihácký kousek	ob	expr
frajle	slečna	ob	pejor
francouzák	francouzský klíč	n.sl.	
frc	zastavárna	n	
frčet	rychle se pohybovat	ob	expr
frčka	odznak hodnosti	n.sl.	
frizúra	účes	n	

frmol	zmatek	ob	
frnknout	utéct	běž	expr
frňák	nos	ob	zhrub
froťák	froté ručník	běž	
frťan	malá odlívka alkoholu	ob	expr
fuč, fuk (je to...)	pryč; lhostejné	ob	expr
funebrák	pohřební zřízenec	ob	zast
funus	pohřeb	n	
fůra	spousta	ob	expr
furt	stále	ob	
fusekle	ponožka	n	
fušer	diletant	běž	pejor
fuška	dřina	běž	expr
fušovat do něčeho	neodborně dělat	běž	pejor
futrál	pouzdro	ob	
futro	dveřní, okenní rám	ob	
futro	podšívka	ob	
gábl, gáblík	přesnídávka	ob	zast
garsonka, garzonka	garsoniéra	běž	
gauner	darebák	ob	pejor
gebír	nárok	ob	zast
generálka	generální mapa	běž	
generálka	generální zkouška	v.sl.	
gestapák	pracovník gestapa	běž	
glajcha	dovedení stavby pod střechu	n.sl.	
glanc	lesk	ob	
gól	branka	běž	
grázl	darebák	ob	pejor
grejcar	krejcar	běž	zast
grif	hmat	n	
gró	typická většina	běž	
grobián	hrubec	běž	expr
grunt	selský statek	ob	zast
grunt	základ	n	
gruntovat	důkladně uklízet	ob	
gumák	nepromokavý plášť	běž	
gusto	chuť, vkus	běž	

gympl	gymnázium	v.sl.	
gyps	sádra	n	
hadimrška	auto značky Tatra	n.sl.	zast
hadr	nekvalitní látka	ob	pejor
hadry	šaty	ob	expr
hajzl	záchod	n	
háklivej	choulostivý	běž	
halt, holt	zkrátka	ob	
hamoun	chamtivec	ob	pejor
handl	obchod	n	
handlíř	čachrář	ob	pejor
handlovat	měnit; dohadovat obchod	n	
hastrman	vodník	ob	
hausbót	obytná loď	běž	
hauzírovat	provozovat podomní obchod	ob	zast
hecovat	dráždit	běž	
heftlink	vězeň	n.sl.	zast
heftovat	stehovat	n.sl.	
hejble (mn.č.), hejblata	nářadí, triky	ob	expr
hejhula	nevychovaný člověk	ob	zast
herda	úder	ob	
herdek, hergot, hernajs	zaklení	ob	
herka	sešlý kůň	ob	pejor
hever	ruční zvedák	běž	
hit	úspěšné, módní dílo	běž	
hnojařina	studijní obor zemědělství	v.sl.	
hobl (dát hobla)	smýkat jako hoblíkem	běž	
hóchštapler	podvodník	běž	
hokejka	hokejová hůl	n.sl.	
holka	děvče	běž	
holport (na, do h.)	společně	ob	zast
honit se	chlubit se	ob	expr
hotovka	jasná věc	běž	expr
houby	vůbec ne, nic	běž	expr
houser	ústřel	běž	
hovno	lejno	ob	zhrub
hrabat se někam	beznadějně se o něco snažit	běž	pejor
hrabat se v něčem	nekvalifikovaně se zabývat	běž	pejor

huba	ústa	ob	zhrub
hubovat	nadávat	běž	
hubatý, -ej	prostořeký, odmlouvačný	běž	
hučet do někoho	intenzívně přemlouvat	běž	
humbuk	balamucení, podvod	běž	
hylzna	nábojnice	n.sl.	
hytlák	služební vůz ve vlaku	n.sl.	
chcát	močit	běž	zhrub
chcípat	být nemocen	n	
chcípnout	zemřít (o člověku)	ob	zhrub
chládek (bejt v chládku)	vězení	ob	
chlap	muž	běž	
chlast	alkoholický nápoj	n	
chlastat	nemírně pít	běž	zhrub
chleba	chléb	běž	
chlív	nepořádek	ob	expr
chlívek	oddíl v regálu, ve formuláři	ob	
chlupatej	policista	n.sl.	
chmaták	zloděj	ob	expr
chmátnout po něčem	hmátnout, sáhnout	ob	
chňapnout	chytit	běž	
chomout	neohrabaný člověk	ob	pejor
chramstnout	uchopit	ob	expr
chrapoun	nadutec, neotesanec	ob	pejor
chrnět	spát	ob	pejor
chyták	úskok, nástraha	běž	
chytit se s někým	pohádat se	běž	
izolačka	izolační páska	n.sl.	
jakbysmet	úplně stejně	běž	
jakživ(o)	nikdy	běž	
jánabráchismus	vzájemné nadržování	běž	pejor
jančit	chovat se ztřeštěně	ob	
jarmark	výroční trh	ob	
jatka	masakr	ob	
jedenáctky	nohy	ob	expr
jednokolejka	jednokolejná trať	ob	
jelito	podlitina	ob	expr
jes(t)li	jestliže	běž	

jézeďák	člen JZD	ob	
jináč	jinak	ob	
jinačí	jinaký, jiný	běž	
jo, jó	ano	ob	
junda	legrace	ob	expr
just	schválně	ob	
kafáč	větší hrnek na kávu	běž	
kafe	káva	běž	
kámoš	kamarád	ob	expr
kamrlík	malá místnost	ob	
kandelábr	stojan pouliční svítilny	ob	zast
kanička	tkanička	běž	
kanón	vynikající odborník	ob	expr
kanón	dělo	běž	
kanonýr	dělostřelec	n.sl.	
kantor	učitel	běž	expr
kantořina	učitelství	běž	expr
kapánek	trochu	běž	
kapat	hynout	ob	zhrub
kapku	trochu	běž	
kápnout na něco	přijít	běž	
kapric	rozmar	ob	zast
kaput	zničený	ob	
karambol	srážka	ob	zast
karas	rakovina	n	
karma	plynový průtokový ohřívač	běž	
kas(t)lík	schránka	ob	
kasa	pokladna	ob	
kašlat na něco	nedbat	běž	
kebule	hlava	ob	pejor
kecat	žvanit	ob	pejor
kibic	nezvaný rádce (při kartách)	ob	
kibicovat	dělat kibice	ob	
kiks	selhání, chyba	ob	
kiksnout	selhat	ob	
kilo	kilogram	běž	
kilo	sto Kčs	n	
kisna	bedna	n	zast

klacek	neotesanec	běž	pejor
klandr	zábradlí	ob	zast
klasa	vynikající stupeň	n.sl.	
klempírovat	postonávat	ob	zast
klika	štěstí	běž	expr
klimbat	klímat	běž	
klopit	platit	ob	expr
kluk	chlapec	běž	
knap, knop	těsný, tak tak	n	
kočičky	jehnědy jívy	běž	
kočka	přitažlivá žena	ob	expr
komandovat	poroučet	běž	pejor
komandýr	velitel	n.sl.	
kombinačky	kombinované kleště	n.sl.	
koncentrák	koncentrační tábor	běž	
konina	hloupost	běž	
konina	koňské maso	ob	
konto	účet	běž	
kór	velmi	ob	expr
koštovat	ochutnávat	ob	zast
koukat (se)	dívat se	běž	
koumák	vynalézavý člověk	ob	
koumat	přemýšlet	ob	
koza	prs	ob	zhrub
krám	obchod	běž	
kramařit	přehrabovat se	ob	expr
kramflek	podpatek	ob	
kramle	tesařská skoba	n.sl.	
krámovat	přehrabovat se	ob	expr
krámy	měsíčky	n	
krapánek	trochu	běž	
krapet	trochu	běž	
kraťas	krátké spojení	ob	
kraťasy	krátké kalhoty	běž	expr
kravál	rámus	běž	pejor
kredenc	skříň na nádobí	běž	
krchov	hřbitov	n	
kriminál	vězení	ob	

kripl	mrzák	ob	zhrub
krkat	říhat	běž	
krvák	senzační román (kus) o násilí	ob	expr
křísnout	udeřit	běž	expr
křupan	nadutý sedlák	ob	expr
ksicht	obličej	n	
ksichtit se	tvářit se znechuceně	n	expr
kšanda	ostuda	ob	zast
kšandy	šle	ob	
kšeft	obchod, obchodní jednání	ob	
kšeftař	příliš ziskuchtivý obchodník	ob	pejor
kšeftovat	obchodovat	ob	
kšilt	štítek čepice	ob	
kšunt	brak	ob	pejor
kudla	(kapesní) nůž	běž	
kukuč	pohled; obličej	běž	expr
Kulaťák	Vítězné náměstí v Praze	běž	
kulisák	stavěč kulis	n.sl.	
kulturák	kulturní dům	ob	
kumbál	malá tmavá místnost	běž	expr
kumpán	(veselý) společník	běž	
kumšt	umění	běž	expr
kumštýř	umělec	běž	expr
kunčaft, kunčoft	zákazník	ob	zast
kuráž	odvaha	ob	
kurt	tenisový dvorec	běž	
kurty	popruhy	n.sl.	
kurva	prostitutka	ob	zhrub
kurýrovat	léčit	běž	zast
kuš	mlč!	ob	expr
kušna	ústa	ob	zhrub
kušnit	žvanit	ob	expr
kutálka	dechová kapela	ob	
kvádro	oblek	ob	expr
kvalt	spěch	ob	expr
kvaltovat	pospíchat	ob	expr
kvaltovka	spěšná práce	ob	expr
kvartál	čtvrtletí	běž	

kvartýr	byt	ob	
kvelb	malá klenutá místnost	ob	zast
kýbl	kbelík	ob	
kytka	kytice	běž	
laborka	laboratoř	v.sl.	
lágr	ložisko	n.sl.	
lágr	tábor	ob	
lajdačit	chovat se nedbale	běž	
lajdák	nepořádný, líný člověk	běž	pejor
lajna	čára (na hřišti)	n.sl.	
lajntuch	prostěradlo	n	zast
lajsna	lať	ob	
lakýrka	laková bota	běž	
lamentovat	naříkat	běž	
lampasák	důstojník	n.sl.	pejor
lapiduch	vojenský zdravotník	n.sl.	
lauf	hlaveň	n.sl.	
lavór	umyvadlo	ob	
lebedit si	libovat si, hovět si	běž	expr
legrace	zábava	běž	
lejstro	listina	běž	pejor
letět na něco	bezvýhradně přijímat	ob	expr
letňák	letní host	ob	
líbesbríf	milostný dopis	ob	zast
lifrovat	dodávat	n	
líp	lépe	běž	
lítat v tom	být v obtížích	ob	expr
lógr	kávová sedlina	ob	
loupák	tukový rohlík	běž	
luft	vzduch	ob	zast
lufťák	letní host	ob	
luftovat	větrat	n	
lump	darebák	běž	
luštit	řešit; číst s námahou	běž	
lux	elektrický vysavač	běž	
luxovat	zbavovat prachu vysavačem	běž	
mačkanice	nával	běž	
madrace	matrace	běž	

maglajz	zmatek	ob expr
magneťák, magič	magnetofon	běž
majlant	hojnost	ob expr
makačka	namáhavá práce	ob expr
makat	pracovat; sahat	ob
makovice	hlava	ob pejor
malér	neštěstí, nepříjemnost	běž
máma	matka	běž
marod	nemocný	běž
marodit	být nemocen	běž
marodka	lazaret, místnost pro nemocné	ob
marš	pochod	ob
Masaryčka	Masarykovo nádraží	běž
masit	hrát surově	n.sl.
maskáč, maskáče	oděv z maskovací látky	ob
mastnej	drahý	ob expr
mašina	stroj, lokomotiva	ob
mašinfíra	strojvedoucí	n.sl. zast
mašinkvér	kulomet	n.sl. zast
mašírovat	pochodovat, rychle jít	běž
maucta	má úcta	ob zast
mazat	utíkat; podplácet	ob expr
mazavka	opilec	ob pejor
medicína	lék	běž zast
medit si	libovat si	běž expr
mejdan	přátelský živý večírek	běž
melouch	pokoutní řemeslnická práce	běž
mermomocí	za každou cenu	běž
mešuge, mišuge	pomatený	ob zast
mět	mít (být povinen)	běž
metrák	cent	běž
mičuda	míč	ob expr
mindrák	komplex méněcennosti	běž
míň	méně	běž
mirákl	zázrak	ob zast
mišmaš	směsice, zmatek	ob zast
mlíko	mléko	běž
moc	mnoho; příliš	běž

montér	dělník provádějící montáže	běž
montérky	pracovní kalhoty (oblek)	běž
Moravák	Moravan	běž
mord	vražda	n
mordovat	vraždit, ničit	ob
moře, móře	spousta	běž expr
mrazák	mraznička	běž
mrcha	mizera	běž zhrub
mrkat na něco	divit se	běž expr
mrknout (se) někam, nač	podívat se (zběžně)	běž
mrňavej	malý	běž expr
mrně	malé dítě	běž expr
mrňous	malý člověk	ob pejor
mukl	vězeň	n.sl.
mus	nutnost	ob
muskej	muž	ob
mustr	vzor	ob zast
mutr	matka	ob expr
muzicírovat	provozovat hudbu (amatérsky)	v.sl.
muzika	hudba	běž
muzikant	hudebník	běž
nabalit si někoho	namluvit si	ob expr
nabeton	jistě	běž expr
načerno	bez oprávnění	běž
načinčanej	vyparáděný	běž expr
nadělat (někde)	způsobit nečistotu	běž expr
nádeničina	namáhavá práce	běž expr
nadranc	napadrť	ob
nafackovat	zpohlavkovat	ob
nafoukanej	domýšlivý	běž
nafťáky	naftová kamna	ob
náfuka	domýšlivec	běž pejor
najust	naschvál	ob
nakrknout	rozzlobit	ob
nalejvárna	rychlokurs	ob pejor
namazat se	opít se	běž expr
namíchnout	rozzlobit	běž
nandat	naložit	ob

napařit (trest)	uložit	ob	expr
narafičit	nastražit	ob	
nasekat někomu	nabít	běž	expr
nasrat	rozzlobit	ob	zhrub
nasvinit (někde)	způsobit nečistotu	ob	expr
našponovat	napnout	ob	
naštorc	napříč	ob	
naštvat	rozčílit	běž	
nátřesk	nával	ob	expr
nátura	povaha	ob	
navážet se do koho	ostře útočit	běž	expr
necejtit se na něco	nemít odvahu, nebýt odhodlán	ob	
nehovět něčemu	nerozumět	ob	expr
némlich	právě, přesně	ob	
nervák	nervy drásající příhoda	běž	
no, nó	nuže; ano	běž	
nouzovka	nouzová práce (stavba)	ob	
nulák	nulový vodič	n.sl.	
obvoďák, vo-	obvodní lékař	ob	
oučtař	účetní	ob	
ouchcapek	posměšek	ob	zast
oukrop	česneková polévka	běž	
oukropek	zakřiknutý člověk	běž	
ouřad	úřad	ob	pejor
ouřada	úředník	ob	pejor
ouředničina	administrativní práce	ob	pejor
oušlapek	ošlapek	ob	zast
outerek	úterý	n	
pablb	pitomec	ob	pejor
pade (koruna p.)	padesát (haléřů)	ob	
pajdat	kulhat	běž	expr
pajšl	plíce, žaludek	n	
pajzl	nevěstinec	n	
pakárna	blázinec	ob	
pakáž	sebranka	běž	pejor
pako	ztřeštěnec, blázen	ob	pejor
pakovat	balit	ob	
pámbu	pánbůh	ob	

panke(j)t	příkop	ob	zast
paňák, paňáca	panák; loutka	ob	expr
pant	závěs (dveřní)	ob	
páprda	starý, protivný člověk	ob	pejor
papundekl	lepenka	ob	zast
paráda	nádhera, okrasa	běž	
paraple	deštník	běž	zast
párat se s něčím	pomalu pracovat	běž	expr
parchant	darebák	ob	pejor
partaj	politická strana; nájemník	ob	
partiovka	obchod s partiovým zbožím	ob	
pásek	švihák, chlubil	ob	
pasovat někam	hodit se	ob	
pást po někom	sledovat, číhat	ob	expr
pašák	schopný, dobrý člověk	běž	expr
pech	smůla	ob	expr
penál	pouzdro	běž	
pendlovky	kyvadlové hodiny	ob	zast
pendrek	obušek	běž	
perón	nástupiště	běž	
pešunk	násep, svah pod tratí	n.sl.	
piáno	klavír	běž	
píchačky	píchací hodiny	běž	
píchnout něco na někoho	prozradit	ob	expr
píchnout někomu	pomoct	ob	
pingl	číšník	ob	expr
pingl	ranec	ob	
pitomej, -ec	hloupý	běž	pejor
pivař	milovník piva	běž	
plac	místo	ob	
plácat	tleskat; žvanit	ob	
placatej	plochý	ob	
plezír	radost	běž	
plichta	remíza	ob	
pocaď	sem, dosud	ob	
počťák, pošťák	listonoš	ob	
podágra	dna	ob	zast
podfuk	úskok, podvod	běž	

podmazat, podmáznout	podplatit	běž	
podraz	úskok, zrada	běž	
pochcat se	pomočit se	běž	zhrub
pokecat	znečistit	běž	
pokecat si s někým	popovídat si	běž	expr
polda	policista	běž	expr
policajt	policista	ob	
politůra	bezbarvý lak	běž	
polívka	polévka	běž	
polízanice	malér	běž	
popleta	nepozorný, roztržitý člověk	běž	
porád, pořád	stále	ob	
portmonka	peněženka	ob	zast
posera	zbabělec	ob	pejor
pošuk	potřeštěnec	ob	expr
potatit se	být po otci	běž	
potvora	mizera	běž	pejor
póvl	bezcennost	ob	zast
pracant	pracovitý člověk	běž	
prachy	peníze	ob	expr
prápor	prapor	běž	
prasák	nestoudník	ob	pejor
prase	nepořádný člověk	ob	pejor
prašan	prachový sníh	v.sl.	
praštit	uhodit	běž	
Pražák	Pražan	běž	
prcek	malý člověk, dítě	běž	pejor
prcek	malá odlívka alkoholu	n	
prča	legrace	ob	expr
prd	střevní plyn	ob	zhrub
prd	nic, něco bezvýznamného	ob	expr
prdelkovat	přisluhovat	ob	expr
prdět	pouštět větry	běž	zhrub
prďola	zbabělec, zápecník	ob	expr
prekérní	povážlivý	běž	
pres	lis; nátlak; spěch	ob	
prkenice	velká náprsní taška	ob	zast
prkotina	maličkost	běž	

profík	profesionál	běž	
prokecnout	prořeknout	ob	expr
propiska	propisovací tužka	běž	
prosík (přijít s -em)	prosba	běž	expr
prošustrovat	promarnit	ob	pejor
protestsong	píseň protestu	běž	
pršák, pršiplášť	plášť do deště	běž	
prťavej	malý	ob	expr
prubovat	zkoušet	ob	
průklepák	průklepový papír	běž	
průmka	průmyslová škola	v.sl.	
průser	velká nepříjemnost	ob	zhrub
průšvih	nepříjemnost	běž	
přesedlat na něco	změnit obor	běž	
převízt	oklamat	běž	expr
přezkáče	lyžařské boty	běž	
přijít si na	vydělat si	běž	
psina	legrace	běž	
pšouk	střevní plyn	běž	expr
pucovat	čistit	n	zast
puk	touš	běž	
pulitr	motocykl s obsahem 0.5 litru	n.sl.	
pulitry	polovysoké vojenské boty	n.sl.	
pumpnout někoho o něco	vyloudit peníze	ob	expr
pusa	ústa, polibek	běž	
putyka	hospoda	ob	pejor
pysk	ret	běž	
rádio	rozhlas(ový přístroj)	běž	
radši	raději	běž	
rajc	přitažlivost	ob	expr
rajče	rajské jablko	běž	
rafička	ručička hodin	běž	zast
rachejtle	raketa	ob	expr
rachotina	starý stroj	běž	pejor
randál	rámus	běž	expr
rande	schůzka	běž	
rantl	lem, okraj	n	
rapl	podivín	ob	pejor

ras (na práci)	horlivec	běž	expr
raubíř	darebák	ob	
recht (mít)	pravda	ob	
rejžák	rýžový kartáč	ob	
remcat	reptat	běž	pejor
retko	cigareta	n	zast
risknout	riskovat (dokon.)	běž	
rohák	rohový dům	ob	
rošťák	uličník	běž	
rozběhnout něco	uvést do chodu	běž	
rozebrat někoho	promluvit do duše	běž	
rozkoukat se	poznat situaci	běž	
ruksak	batoh	ob	
runda	kolo v pohoštění, ve hře	běž	
rychlokvaška	absolvent rychlokursu	běž	pejor
rynek	náměstí	ob	zast
řacha	silná rána	běž	expr
řiditel	ředitel	běž	
sajdkára	přívěsný vozík motocyklu	n.sl.	
sakumprásk	v úplnosti	ob	expr
salát	potrhaný svazek listů	běž	expr
samoška, sámoška	samoobsluha	běž	
sanitka	sanitní vůz	běž	
sardel	nedostatečná (známka)	v.sl.	
sbalit někoho	odvést	ob	expr
sbalit se	odejít	běž	expr
sedět na někom	šikanovat	v.sl.	
ségra	sestra	ob	expr
sejr(a)	sýr	ob	
sekáč	švihák	běž	
seknout s něčím	přestat dělat	běž	expr
sekyra	dluh	ob	zast
sekýrovat	obtěžovat nadměrnými požadavky	běž	
semlbába	žemlovka	běž	
sesypat se	zhroutit se	ob	
sfouknout něco	chytře vyřídit	běž	expr
schrastit něco	sehnat	ob	
sichr	jistý, jistě	ob	

sichrhajcka	zavírací špendlík	ob	zast
sichrovat	zajišťovat	ob	zast
sjet někoho	přísně pokárat	běž	expr
skicák	náčrtník	v.sl.	
skrz	přes; kvůli	běž	
slaďák	kýč	běž	pejor
slamák	slaměný klobouk	běž	
slejvák	liják	běž	expr
slepák	slepé střevo	v.sl.	
slezina	schůzka, sraz	ob	expr
slíznout (to)	být postižen	běž	
smrkáč	začátečník	ob	pejor
smrťák	silný nápoj	ob	expr
socan	socialista	ob	pejor
sokl	podstavec, podezdívka	ob	
somrák	tulák, žebrák	n	
sós	omáčka	n	
souška	uschlý strom	ob	
spacák	spací pytel	běž	
spakovat se	sbalit se	ob	
spískat	způsobit	běž	pejor
splávnout	neuspět	ob	expr
splivnout	rychle sníst	ob	expr
sprdnout	přísně pokárat	běž	expr
sprduňk	přísné pokárání	ob	expr
sprosťák	sprostý člověk	běž	
srab	zbabělec	ob	pejor
sranda	zábava	ob	
srát	kálet	ob	zhrub
srát někoho	zlobit, popuzovat	ob	zhrub
srát se s něčím	dlouho se zabývat	ob	zhrub
Staromák	Staroměstské náměstí	běž	
státnice	státní zkouška	v.sl.	
stopař, -ka	cestující autostopem	běž	
stopit	ukrást	ob	expr
stovka	sto Kčs	běž	
strejc	strýc; usedlý člověk	běž	pejor
strejček	strýc	běž	

strejda	strýc	běž	expr
strhat	ostře zkritizovat	běž	expr
sulc	rosol	běž	
svinstvo	nečestné jednání	běž	
sviňák	bezectný člověk	ob	pejor
sviňárna	nestoudnost	n	
syčák	ničema	běž	pejor
šahat	sahat	běž	
šalovat	bednit	n.sl.	
šaltovat	řadit rychlost	n.sl.	
šampus	šumivé víno	běž	
šance	příležitost, vyhlídka	běž	
šance	hradby	ob	zast
šanovat	šetřit	ob	zast
šáša	šašek	ob	expr
šéf, šéfovat	vedoucí, řídit	běž	
šejdrem	šikmo, nakřivo	ob	
šenk	výčep	ob	
šenkýř, -ka	hostinský, -á	ob	zast
šeptanda	nezaručené zprávy	běž	
šesťák, šesták	dvacetihaléř	ob	zast
šíbovat	posunovat	n.sl.	
šidit	ubližovat	běž	
šíf	loď	ob	zast
šichta	směna	ob	
šikanovat	pronásledovat	běž	
šiknout se	hodit se	ob	expr
šikovnej	zručný, vhodný	ob	
šiml	bělouš	běž	
širák	široký klobouk	běž	
šizuňk	podvodník	ob	pejor
škatule	krabice	běž	
škodovák	pracovník podniku Škoda	ob	
škodovat	utrpět škodu	ob	zast
škraloup	provinění (zaznamenané)	běž	
škrobák	škrobový obvaz	běž	
škrtit	skrblit	běž	pejor
šlágr	úspěšná novinka	běž	

šlajfka	kravata	n	
šlajfovat	brzdit	ob	zast
šlajsna	propust	n.sl.	
šlak	mrtvice	n	zast
šlapka	prostitutka	běž	zast
šlauch	hadice	ob	
šleha	rána	běž	expr
šlofík	krátký spánek	ob	
šlohnout	ukrást	ob	
šlukovat	vdechovat kouř	běž	
šlupka	prudká rána	ob	expr
šlus	konec	ob	expr
šlus	zkrat	n.sl.	
šmajdat, šmatlat	kulhavě našlapovat	běž	
šmajchlovat se	mazlit se	ob	expr
šmak, -ovat	chuť, chutnat	ob	zast
šmarjá	ježíšmarjá	ob	expr
šmatat	sahat	ob	
šmejd	brak	ob	pejor
šmejdit	zvídavě se pohybovat	běž	expr
šmelc	staré železo	n.sl.	
šmelina	černý obchod	běž	
šminka	líčidlo	běž	
šmirgl(papír)	smirek	n	
šmírovat	sledovat	ob	pejor
šmrnc	švih, půvab	ob	expr
šmytec	smyčec; konec	ob	
šnuptychl	kapesník	n	
šnytlík	pažitka	ob	
šokovat	pohoršovat	běž	
šortky	krátké kalhoty	běž	
šoufek	velká naběračka	n.sl.	
šoufl (je mi)	špatně	ob	expr
špacír	procházka	ob	
špaček	zbytek tužky, cigarety	ob	
špagát	provaz	ob	
špajz	spižírna	ob	
špargl	chřest	ob	

špás	žert, legrace	běž	
špecka	prezervativ	ob	
špeditér	nákladní dopravce	ob	
špek	slanina	běž	
špekbuřt	tlačenka	ob	zast
špekoun	tlusťoch	ob	pejor
špeluňka	ošklivá místnost	ob	
šperhák	paklíč	ob	
špicl	donašeč	běž	pejor
špička	mírná opilost	běž	
špičky (ve špičkách)	čas dopravního zatížení	n.sl.	
špiritus	alkohol	n	
špitál	nemocnice	běž	
šplecht	tlachání	ob	expr
špona	kovová hoblina	n.sl.	
šponovat	napínat, být napnutý	ob	
šponovky	lyžařské kalhoty	běž	
šprajcovat se	stavět se na odpor	n	
šprtat	učit se nazpaměť	v.sl.	
šprycel, šprušle	příčka na žebříku	ob	
špulka	cívka	běž	
špunt	zátka	ob	
šrajtofle	náprsní taška	ob	zast
šraňky	závory	ob	
šťabajzna	hezké děvče	ob	expr
štace	místo; stanice	ob	
štace	státní zkouška	v.sl.	
štafle	dvojitý žebřík; stojan	běž	
štajf	strnulý	ob	
štajfovat se	kasat se	ob	pejor
štamgast	stálý host	ob	
štampr(d)le	kalíšek, stopka	ob	
štangle	tyč	ob	
šťára	prohlídka (úřední)	ob	expr
štempl	razítko	ob	
štěnice	odposlouchávací zařízení	n.sl.	
štokr(d)le	stolička	ob	
štos	sloupec, hranice	ob	

štosovat	stavět do sloupců	ob	
šťouchat do	vrážet	běž	
štráf	pruh	ob	
štrachat (se)	hrabat (se)	běž	expr
štrajchy	smyčcové nástroje	v.sl.	
štramák, štramanda	pěkný, elegantní člověk	ob	expr
štrapáce	námaha, obtíž	ob	zast
štreka	dlouhá trať	ob	expr
štrikovat	plést	ob	
štrozok, štrúzok	slamník	ob	zast
štrúdl	závin	běž	
štucl	rukávník	ob	
študák	student	v.sl.	
štulec	rýpnutí, vražení	běž	zast
štupovat	látat	ob	
štvát	rozčilovat	běž	
štych	zdvih	n.sl.	
šumák	šuměnka	běž	
šunkafleky	šunkové flíčky	běž	
šunt	brak	ob	pejor
šupa	rána, úder	běž	expr
šupajdit	rychle jít	ob	expr
šupák	sešlý, darebný člověk	ob	pejor
šuple, šuplík	zásuvka	ob	
šús	ztřeštěný	ob	pejor
šusťák	skládací plášť do deště	běž	
šuškanda	nezaručené zprávy	běž	
šutr	kámen	ob	
švajneraj	nepořádek, svinstvo	n	zast
švára	švagr	ob	expr
švec	obuvník	běž	
švic	spěch	ob	expr
švindl, -ovat	podvod, podvádět	ob	
švindlíř, -ka	podvodník, -ce	ob	
švorc (být)	bez peněz	ob	expr
švunk, švuňk	rychlost, švih	ob	zast
tác	podnos	běž	
tác	tisíc Kčs	n	

tahák	úspěšné umělecké dílo	ob	expr
tahák	tajná pomůcka u zkoušky	v.sl.	
tajle	postava	ob	expr
taky	také	běž	
támdle(ten)	tam(ten)	běž	
tancovačka	taneční zábava	běž	
táta	otec	běž	
teda	tedy	běž	
teďka	teď	ob	
teplej	homosexuál	ob	
texasky	keprové kalhoty	běž	
típnout	zamáčknout (cigaretu)	běž	
tiskovka	tisková konference	v.sl.	
tlusťoch	tlustý člověk	ob	expr
trajdat	toulat se	ob	pejor
tramvaják	řidič tramvaje	běž	
tramvajenka	dopravní průkazka	běž	
trefa	zásah, úspěch	běž	
trefit co, se do čeho	zasáhnout	běž	
trefit někam	znát cestu	běž	
trenky, trenýrky	cvičební krátké kalhoty	běž	
trhák	lákavé dílo, podnik, zboží	běž	expr
trhnout na něčem	vydělat	ob	expr
trhnout se	oddělit se	běž	expr
tringelt	zpropitné	ob	zast
tripl	kapavka	ob	zast
trsat	tancovat	ob	zast
trucovat	uraženě se stranit	běž	
trulant	hlupák	ob	expr
trumfnout	překonat	běž	
tryskáč	tryskové letadlo	běž	
třísknout	uhodit	běž	
tudle(ten)	tady, tento	běž	
tumlovat se	spěchat	ob	zast
tuplák	dvoulitrová nádoba	ob	zast
tuplem	dvojnásob	ob	zast
túra	cesta	n.sl.	
tutovej	jistý, zaručený	ob	

tutovka	zaručená zpráva	ob	expr
tvrďák	tvrdý klobouk	běž	
tvrdnout někde	dlouho čekat	ob	expr
tyrák	vůz (řidič) T.I.R.	n.sl.	
uhánět někoho (o něco)	urgovat, naléhat	běž	expr
ulejvat se	vyhýbat se povinnosti	ob	
uprdelit se	uvelebit se	ob	zhrub
urvat	uchvátit	běž	expr
ušák	křeslo s vysokým opěradlem	běž	
utahovat si z někoho	dělat si žerty	běž	
uzemnit někoho	usadit	běž	expr
užírat se něčím	trápit se	běž	
užívání	lék	ob	zast
vandrák	tulák	ob	
vazba, vazoun	urostlý, silný člověk	ob	expr
vejdumek	vyfouknuté vejce	běž	zast
vejmaz	upadnutí	ob	expr
vejrat	dívat se užasle	ob	expr
vejška	vysoká škola	v.sl.	
vejšlap	výlet, procházka	ob	expr
vejšplecht	planý tlach	ob	expr
vejtaha	chlubil	ob	pejor
vekslák	valutový překupník	běž	pejor
vekslovat	měnit	ob	pejor
vepředu	vpředu	běž	
vercajk	nářadí	ob	zast
veselka	svatba	běž	zast
vikslajvant	voskované plátno	ob	zast
vimrle	vřídek	ob	
vinšovat	blahopřát	ob	zast
(vlez)doprdelismus	podlézavost	n	pejor
vobejda	pobuda	ob	pejor
vobejvák	obývací pokoj	ob	
voblafnout	přelstít	ob	
voblbnout	zmást	ob	
vocaď	odsud	ob	
vočař	oční lékař	v.sl.	
vodendat	dát pryč	ob	

vodovky	akvarelové barvy	ob	
vodrbat	okrást	ob	expr
vodsrat	být postižen zač	ob	zhrub
vohoz	oblečení	ob	expr
vokecávat	bezobsažně o něčem mluvit	ob	pejor
volezlej	opelichaný	ob	expr
voprsklej	drzý	ob	pejor
vostat někde	zůstat	ob	
vostávat	bydlet	ob	zast
votrapa	ničema	ob	pejor
všimný, -é	úplatek	běž	
všivárna	darebáctví	běž	
vyblejsknout	vyfotografovat	ob	
vybruslit z něčeho	dostat se (z problému)	běž	
vycajchnovat se	vyznamenat se	ob	expr
vyfásnout	dostat (jako trest)	ob	expr
vyfláknout se na něco	přestat se starat	ob	expr
vylízat si	být potrestán za	běž	
vymáznout se	upadnout	běž	expr
vykuk	vychytralec	běž	expr
vyrazit někoho	vyhodit	běž	pejor
vyrukovat s něčím	přijít	běž	
vyřádit se	dosyta si užít	běž	expr
vytahovat se	chlubit se	běž	
vytočit někoho	přivést z míry	ob	
vyvrbit se	vyjasnit se	ob	expr
vzít se za (vo) někoho	zastat se	běž	
zahejbat	být nevěrný	ob	
záchranka	sanitní vůz; záchranná služba	běž	
záložák	voják záložní služby	n.sl.	
zasrabit	znečistit	n	
zasvinit	znečistit	ob	expr
zatopit někomu	způsobit potíže	běž	expr
zatrhnout něco někomu	zakázat, znemožnit	běž	expr
zařvat	vzít za své, zahynout	ob	zhrub
zaválet	podat vynikající výkon	ob	expr
zažrat se do něčeho	zabrat se	ob	expr
zbastlit	zkazit	ob	expr

zbaštit komu co	naletět na	ob	
zblejsknout	spatřit	ob	expr
zdejchnout se	potají odejít	ob	pejor
zdrbat, zdrbnout	pomluvit	běž	pejor
zejtra	zítra	běž	
zelňačka	zelná polévka	běž	
zeřvat	hrubě vynadat	ob	expr
zesrabit	zkazit	n	
zežmoulat	zmačkat	běž	
zfušovat	udělat neodborně	běž	pejor
zglajchšaltovat	politicky znormalizovat	ob	zast
zimák	zimní kabát; z. stadión	běž	
zlejt se	opít se	ob	expr
zmáknout	rychle vykonat	ob	expr
zvorat	zkazit	ob	
žabař	kdo pracuje s malým úspěchem	běž	expr
žehlit	urovnávat (záležitost)	běž	
žengle	silná jehla	n.sl.	
ženská, -cká	žena	běž	
žhavej do něčeho	dychtivý	běž	expr
žinýrovat se	ostýchat se	běž	zast
žloudek	žloutek	běž	
žranice	hostina	ob	zhrub
žrát (povinnosti)	horlivě plnit	běž	pejor
žrát se něčím	trápit se	běž	expr
žúžo	výtečný	ob	expr
žvanec	jídlo	ob	expr
žváro	cigareta	n	zast
žvejkačka	žvýkací guma	běž	

Příloha B: Ukázky rozhovorů

Přiložené texty mají jen ilustrativní charakter; nemáme možnost uveřejnit tu delší ukázky, které by důkladněji potvrdily ty či ony názory na jazyk běžného hovoru. Chceme jen doložit nutnost podrobného studia mluvených promluv, s jejichž ukázkami se lze v daleko hojnější míře seznámit např. v Dejmkových knihách, popř. v jednotlivých disertacích a v dialektologických studiích. Naše texty pocházejí ze dvou různých období; jen náznakem ovšem bylo možné tu zpřítomnit vztah mezi starším obdobím (v textech č. 1 a 2 jde o mluvčí narozené zhruba v prvních patnácti letech století na českém venkově) a obdobím nedávným (texty č. 3 a 4 zachycují řeč pražských mluvčích narozených kolem 1930 - 1940). Rozdíl není velký, zejména ne v jevech mluvnických, ale srovnání naznačuje tendenci ke sbližování způsobů vyjadřování, tj. k vyrovnávání extrémů a k silnějšímu střídání kódů.

Za to, že nám bylo umožněno ukázky rozhovorů uveřejnit, děkujeme K. Kravčišinové - Králíkové a B. Bednářové (texty č. 1 a 2) a Dr. L. Hammerové (texty č. 3 a 4).

Texty zapisujeme na základě obvyklého českého pravopisu, ne v podobě fonetických zápisů. Nejde nám o zevrubné zachycení všech detailů, ale o přehlednost, pro kterou lze využít čtenářova návyku (srov. o tom v úvodu k 2. kapitole).

Mluvčími jsou:

v textu 1 - pan P: strojvedoucí ČSD a výrobce loutek, důchodce ze severovýchodu Čech;
paní P: jeho manželka, v domácnosti;

v textu 2 - pan M: skladový dělník a dobrovolný pracovník v tělovýchově, žil nejdřív na východě a pak na severu Čech;
pan R: rozhlasový redaktor;

v textu 3 - paní H: pražská spisovatelka;
paní M: pražská literární historička;

v textu 4 - pan Z, paní L a paní O: pracovníci pražských muzeí.

pan P: *Devatenáct set třináct sem vyšel školu, a mně se líbilo jít na moře. Tak sem se jednou zmínil tatínkovi a von mně povídá ne, ne, nepudeš. A tak sem to řikal tak dlouho, až sem dostal pořádnej vejprask, a pak sem se šel učit strojnictví. K Růžičkovum, tady v Jaroměři (...) Já za to můžu, tatínek říkal, podivej se, měl by to dobrý, teďka potřebujou strojvůdci, měl by to dobrý, dyby šel ke dráze (...) No, a tak sem se dostal k tý dráze do Hrace, tam sem už byl jako fíra, jak se tomu říkalo dřív, jako mašinfíra, jo, to byli ještě starý strojvedoucí. A potřebovali tady do Jaroměře, teda do topírny, no tak se mně to podařilo, až sem se dostal domů (...) Voni taky ty zkoušky a to, voni byly dost těžký, no teďka se tam lidi dostanou lehčejc (...) No, a tak dyž sme se sem nastěhovali voba dva, to už sme měli voba hoši přece, voba dva měli vo ty loutky zájem, tak kvůli nim sem ty loutky začal dělat (...) A toho času právě byl zájem vo ty loutkový divadla, žejo, tak sem povidal, kluci, když máte takovej zájem vo to, já vám ty loutky udělám (...) Já sem dělal různejch věcí, to ne jenom loutky, byl sem dokonce činej u dráhy, dělal sem tenkrát jiskrojem, kterej se nám dost poved (...) Loutky byly pěkný, přišli takhle ty kolegové, ty strojvůdci, jej, ty máš hezký loutky, kdepaks to sebral - no, to sem uďál sám; nevěřili to zpočátku, tak sem jim taky uďál sem tam loutku (...) No teda prostě sme měli s tím zábavu, my i ty kluci; no a taky okolní kluci k nám chodili potom na představení, že jó. Poněvadž, to víte, taková věc se nenechá nějak ututlat mezi dětma. Voni hrajou loutkový divadlo, pudem se podívat (...) To já sem teda, dyž sem byl v túře, tak sem myslel na mašinku, a dyž sem byl doma, tak sem myslel na paňácy (...) U takových Svatoňovic my sme posunovali tři hodiny, a to byly ruce dycky vytahaný vod toho šlajfu, ruce byly vo todleto delší. To nebylo žádná maličkost (...) Teď už ty mašinfíři ani nevědi, co maj (...)*

pí P: *Já sem byla doma s klukama, no jo, s nima sem hospodařila. No voni pomahali už potom taky dělat na těch loutkách, dyž už byli trochu větší (...) No, dyž sme se s taťkou vzali, tak sem ještě žila v Hraci. No a potom, dyž ještě přišly děti, tak už to bylo horší, to nebylo tak jako dneska, může si ten oběd dát kdekoliv, já sem musela do ty tašky navařit na dva tři dny; to nebylo, aby přišel třeba ve dvě hodiny k obědu. Takže sem to měla takový roztroušený (...)*

pan P: *No, potom asi tak za rok se začalo s těma loutkama (...) Já sem ty loutky prodávat nemoh, kdybych je i uďál, poněvadž to všechno chce provozní povolení na výrobu. Tak sem právě kvůli tomu říkal tomu kamarádovi, von mně to sám skoro nabíd - Pepiku, jestli chceš, tak vono by to šlo, je vo to zájem, zaveď tu živnost, já ti budu pomahat a dycky mi něco dáš, ňákej ten grejcar, a budem na tom oba dva dobře (...) To sem začal nejdřív vod Kašpárka. Takovej sem dostal do ruky vobrázek Kašpárka pěknýho, tak sem povidal, tenhleten by se nám moh hodit, tak sem ho uďál věrně podle vobrázku (...)*

pí P: *Já sem to voblíkala, no jo, to sme chodili k Čerychom, tam měli takový ty zbytečky, von to byl jemnej glot (...) Pak přišel ten Troler a říkal - udělej jich pár, takovou jako kolekci, a pudem to nabídnout. Jel s manželem do tý Prahy. No tak pan Štorch, ten to hnedle sbalil, celej ten kufr, a říká, kde máte blok, budu vobjednávat. A teďko přišel s takovou dlouhosáhlou vobjednávkou, já povidám, ty se zblánils, dyť tady vobjednává takový věci, kerý vůbec nemáš (...) No tak, vono to je právě to, že manžel se učil u toho strojníka Růžičky, tam museli vodlejvat, tudíž on se tam naučil ty modele, von se naučil vodlejvat ty formy sice do železa, no a když umí železo vobrobit, no tak pak už vobrobí všecko, pak už i to dřevo i sádru a všecko.*

Text č. 2.

R: *Vy ste měli taky nějaké dohadovačky kvůli platu?*

M: *Ohledně platové otázky to sme projednali hnedka v prvním měsíci při nástupu, kdy mně řekl, von mně původně řekl, že mi dá hodinovou mzdu, ale potom mně řekl, že mě posadí na krajským národním výboru, pod který voni spadají, že mně dojedná mzdu měsíční tisíc štyři sta šedesát korun. Plus nějakou prémii čtvrtletní. S tím sem taky souhlasil a víc se vo žádný platový otázce - sme spolu nemluvili. Poněvadž uznal sem, že je menší podnik, protože řekl, když bude potom nějaká práce mimořádná manuelní a budou mě potřebovat, tak mně řekne, ano prosím, když budeme potřebovat nějakou manuelní práci, vyskladnění nějakého vagónu nebo podobně a šel byste nám pomoct, tak bysme vám to zaplatili, eště mimo. To byla celková otázka mzdový otázky s tim podnikem, nic víc.*

R: *A vy už ste měl v tý době nějaké místo, už ste věděl, kam budete moct nastoupit, když to tam takhle vypadalo? Když to takhle skončilo?*

M: *Ne. Místo sem tam žádný ještě sem neměl, poněvadž teprve po skončení tam, když to tak udělali najednou, proto sem v té čtyřdenní lhůtě dovolené, kterou mně dali, že ano -*

R: *Aha, to byly ty čtyři dny, kdy ste už prakticky nechodil do práce, ano, jak vám říkali?*

M: *Ano. Poněvadž sem nastoupil, jelikož mně dali koncem měsíce, mně dali skutečně do knížky razítko, dali, já sem ho tam vlastně ani neměl, a souhlasili s tím, že zítra už nemusím chodit. Tak sem prosím nastoupil dovolenou a šel sem si schánět teprve místo. Na to sem šel schánět místo do Dobrušky, že ano (...)*

R: *No ale řekněte mi, jak ste se k tomu dostal, že ste s tou mládeží začal dělat?*

M: *Já takhle. Jako bývalý aktivní hráč kopané, sice v menším oddíle, sem měl už určitý poměr ke kopané a nakonec i můj syn začal hrát za dorost.*

R: *A byla to jen ta kopaná, proč ste začal dělat toho trenéra a vedoucího mládeže?*

M: *No tak kopaná to byla taky, jako hlavním důvodem, ale už nějak vod přirozena mám rád mladý lidi. A nutilo mě k tomu i ta okolnost, že v zaměstnání, které dělám, jako zásobovač, skutečně sem byl v takovym stádiu, že sem musel vyhledat lékařskou pomoc, (...) i srdce, měl sem podezření z infarktu, tak sama i tato situace mě nutila jít na hřiště a prostě pohybem nějak tento defekt zdravotní si trochu vylepšit. No, to celkem bych řekl, že se mi hodně zlepšilo, protože s těma klukama já si zaběhám na tom hřišti, zatrénuju a je mi mezi nima dobře (...) a tak sem začal na to hřiště chodit a věnoval sem se jim plně, po absolvování toho kursu potom už sem to začal dělat tak trošičku i na takový tý vědečtější bázi (...)*

R: *A co vám z těch peněz zbyde, když to takhle rozdělíte?*

M: *Zbyde. Nejdřív se rozpočítaj výlohy na rozhodčího, komisaře, vydají, no pak na prádlo, no to se potom zbytek, padesát, taky někdy stovka, no podle toho, jak je návštěva, to není stejný.*

R: *No dobře, no tak se stane, že vám třeba zbyde dvacetikoruna.*

M: *No, tak, to je příjem.*

R: *A hráčům neplatíte?*

M: *Z čeho by se jim mohlo platit? Tak akorát dostanou na sodovku, to je všecko, co můžou dostat.*

R: *Řekněte mi, a když vy sedíte u ty pokladny a choděj sem ty lidi, ty důchodci a tak.*

M: *Já jim do kapsy nevidim. Von mi příde, řekne já sem penzista, já sem důchodce, a tak mi tam dá korunu, některej, kterej má fotbal trošku rád, tak přidá tu korunu, dá dvě (...) Zkrátka, tak sem to zdražil podle jinejch klubů, když jsme tak jezdili na ty jiný soupeře, tak vidim, co voni tam vybíraj, tak řikaj, dvě koruny, taky štyry koruny, tak sem mu řek taky vo dvě koruny; von povidá: to už sem k vám nepřídu, nebudete tam mít žádný lidi, a vodešel.*

Text č. 3.

H: *Ale ovšem ten Neruda je skvělej. Lidi ho pořád milujou a zná se z něho jako něco, jako některý třeba ty vlaste- - z vlasteneckejch nebo balady trošku (...)*

M: *Ale i třeba Prostý motivy.*

H: *"Matka zdřímla na úsvitě" anebo takovýdle věci, no prostě - Prostý motivy nebo tak a (...)*

M: *Ale Malostranský povídky taky. Pro mou matku Malostranský povídky nejsou nic zastaralého. Vona to čte jako svého druhu idylu.*

H: *No, já sem tudle četla (...)*

M: *Ano. To je zvláštní, voni nejsou idylický, většinou tragicky laděný, ale ona si je přesto čte tak trochu jako idylu. Jako třeba u Jiráska v kronice U nás, tam je spousta tragickejch osudů (...) ten sirotek Hilma a takovýhle postavy a stejně to, stejně to pro ty čtenáře prostý se mi zdá, je idylický čtení*

H: *Voni snad tu tragiku tak jako - snad to neberou jako takovou strašnou tragiku, jako třeba ten pan Vorel, jak si nakouřil pěnovku. Tak vono si (...) potom to všichni znaji ze školy, vono to ňák tak votupuje prostě ten prožitek, protože (...) a potom tam i to, že ho tak jako ignorujou, voni nechápou trošku proč - že von tam stál a kouřil.*

M: *No tak vona byla samý dobrodružství vod malička, víš, ale vona si je vyhledávala. To ti je temperament, to je takovej temperament! Když si uvědomíš, když si s ní povídáš a uvědomíš si, že vona si pamatuje na konec minulého století, že jí babička jako malou holku přivedla do opatroven pro vopuštěný děti nebo - no, pro opuštěný, kde ještě šéfovala Albína Bráfová, víš - a teď jí tady zažiješ, no na čtyři hodiny je živá,*

čilá. Sice říkala, že si všechno plete - a dneska mě propustila s tim: Nezlobte se na mě, že už sem tak blbá. A já sem jí říkala: Ale to sem vůbec nepoznala. No, to poznáte hned doma, mi říkala.

H: Takže vidim, že ten Vojťásek, to je, to je - ale může si marně člověk (...) a já taky už dělám určitý rozdíly mezi nima, protože vim, že některý děti třeba snesou takový to tvrdší zacházení, skautský, vostrý, no a některý je trošku jiný, tak já třeba s Vojtou já prokecám večer - má už spát a já s nim dvě hodiny žvanim, no.

M: No, ale hlavně, že si s tebou povídá. S cizíma si povídat nechtěl, před časem - dyť pamatuju, že sem z něj nemohla dostat slovo, že se styděl.

Text č. 4.

Z: O tý kultuře ste chtěli mluvit, dámy. O výstavách.

L: Copak o výstavách - my sme teďka zvládly -

Z: O svém každodenním životě, mluvte o svym každodenním životě!

L: Velice obtížnou věc - a to německý dopis velice dlouhý, o litinovém, českém litinovém nábytku. Což je velice obtížné, protože český litinový nábytek sice víme, že byl ve velké míře vyráběn v devatenáctém století - ovšem

O: A už mluví spisovně! Už mluví spisovně!

L: Nic se nezachovalo. Díky změnám

Z: povětří.

L: Povětří a českých zemí, kdy vlastně nastal tak strašný přesun uměleckých předmětů ze zámků do muzejí, z muzejí jinam a tak dále, takže my sme vlastně mohli odpovědět jenom velice nejapně.

O: No pouze sme mohli odkázat

L: cito- citovat literaturu ze třicátých let.

O: Obrázky.

L: Hm.

O: No, takže to byla naše celá dopolední práce. A byla to práce velká. A - co ještě kulturního?

Z: To mělo bejt co z litiny jenom?

O: Jo potom eště máme

L: Litina naby- nábytek.

O: Nábytek

L: litinovej, a sice to byly lavice

Z: *kterej je venku*
L: *lavice, stoly, ty, který byly v každym parku*
O: *ale i v kostelích*
L: *na hřbitovech, v kostelích, náhrobky litinový, no tak ty snad nezmizely!*
O: *Ty sou. Kamna sou eště taky sem tam zachovaný, ale*
L: *Ale na - Kamna sou, ňáký sme koupili, ale vlastně většina - zrovna nenedávno, ne, tenhle týden tady byla jedna - naše - známá, která se mě ptala, jestli může litinová kamna dát do starýho železa. Ukazovala mně fotografii a byly to vopravdu tak vynikající kusy š- původně vlastně školní kamna, tak sem řikala, že že nikoliv, že teda se to dá - prodat, vyvezt a -*
O: *Jinak se v našem oboru tady v muzeu zabýváme nábytkem a dalšími kovy, tedy zlatnictvím, hodiny děláme, no vlastně všecko, co umělecký řemeslo, co neni textil, sklo a porcelán. Takže - tady je kolegyně dost expert na nábytek, a já se právě zabývám několika články hodin a tadydle G. roztřiďujou fotografie. A tady kolega se zabývá - no ano, papírem -*
L: *Jak on ten plán ediční, ten plán těch výstav?*
O: *No my uděláme návrh, co by se mohlo z našich sbírek udělat, dáme to na řiditelství, když to řiditelství jaksi akceptuje, tak potom to dá schválit napřed - na dva roky udělá seznam výstav a dá to schválit na ministerstvo.*

Seznam literatury

Barnet Vl.: Vztah komunikativní sféry a různotvaru jazyka v slovanských jazycích, Slavia 46, 1977, 337-347

Bělič J.: Vznik hovorové češtiny a její poměr k češtině spisovné. In: Čs. přednášky pro 4. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 59-71

Bělič. J.: Kdo zavřel okno? Otevři ho, Naše řeč 44, 1961, 266-271

Bělič J.: Bez něj je to těžké, Naše řeč 60, 1977, 57-67

Bělič J., Havránek B., Jedlička A. a Fr. Trávníček: K voprosu ob obichodno-razgovornom češskom jazyke i jego otnošenii k literaturnomu češskomu jazyku, Voprosy jazykoznanija 1, 1961; česky ve Slově a slovesnosti 22, 1961, 98-107

Brabcová R.: Městská mluva v Brandýse n. L., Praha 1973

Daneš Fr.: Pojem "spisovného jazyka" v dnešních společenských podmínkách. In: Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a společenské praxe, Praha 1988, 21-28

Daneš Fr. a P. Sgall: Jazyk a současná společnost. In: Cesty moderní jazykovědy, Praha 1964, 7-30

Dejmek B.: Běžně mluvený jazyk (městská mluva) města Přelouče, Hradec Králové 1976

Dejmek B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové - hláskosloví a morfologie, Hradec Králové 1987

Dobrovský J.: Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur, Praha 1792

Dobrovský J.: Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, Praha 1809, upravené vyd. 1819; nové vydání obou verzí 1940

Dokulil M.: Vývojové tendence časování v současné spisovné češtině. In: O češtině pro Čechy (red. Fr. Daneš a kol.), Praha 1960

Dressler W.U. a S. Moosmüller: Štandard, subštandard a diasystém národneho jazyka v Rakúsku, Jazykovedný časopis 37, 1986, 166-171

Dressler W.U. a R. Wodak: Sociophonological methods in the study of sociolinguistic variation in Viennese German, Language in Society 11, č. 3, 339-370

Dvončová J.: Dynamika tvaroslovných norem spisovné a obecné češtiny ve výuce češtiny na Slovensku. In: Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a společenské praxe, Praha 1988, 149-154
Eisner P.: Bohyně čeká, Praha 1945
Ferguson C.A.: Diglossia, Word 15, 1959, 325-340
Garvin P.: The Standard language problem, Anthropological Linguistics 1, 1959, č. 3, 28-31
Garvin P.: Do North American speakers love their mother tongue?, předneseno v Center for the Study of Cultural Transmission, State University of New York, Buffalo, 1984
Grepl M. a P. Karlík: Skladba spisovné češtiny, Praha 1986
Hammer L.: Colloquial Czech: A case study in code-switching, Bloomington, Ind. 1985
Hausenblas K.: Styly jazykových projevů a rozvrstvení jazyka, Slovo a slovesnost 23, 1962, 189-201
Havránek B.: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, 32-84
Havránek B.: Nářečí česká. In: Československá vlastivěda 3, Praha 1934, 84-210
Havránek B.: Vývoj spisovného jazyka českého. In: Československá vlastivěda II, Praha 1936, 1-144
Hronek J.: K otázkám hláskosloví obecné češtiny. In: Slavica Pragensia 13, Praha 1971, 227-240
Hronek J.: Obecná čeština, Praha 1972
Jakobson R.: O dnešním brusičství českém. In: Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, 85-122
Jančák P.: Moravan Pražanem. In: Slavica Pragensia 21, Praha 1978
Jelínek M.: Posuny v stylistické charakteristice jazykových prostředků a jejich kodifikace. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti (red. j. Kuchař), Praha 1979, 109-121
Joos M.: The five clocks, International Journal of American Linguistics 28, 1961, č. 2, sv. 5; knižně New York, 1967
Komárek M.: Nad 1. svazkem akademické Mluvnice češtiny, Slovo a slovesnost 50, 1989, 32-42
Komárek Vl.: Pojednání o mé radostné cestě od kolébky ke krematoriu aneb Od puberty ke klimaktériu, Praha 1989

Kopečný Fr.: Spisovný jazyk a jeho forma hovorová, Naše řeč 33, 1949, 14-22
Kopečný Fr.: K dobrým počátkům české gramatické tradice, Wiener slawistischer Almanach 9, 257-283
Kravčišinová K. a B. Bednářová: Z výzkumu běžně mluvené češtiny. In: Slavica Pragensia 10, Praha 1968, 305-320
Kučera H.: Phonemic variations of spoken Czech, Slavic Word, Supplement to Word 11, 575-602
Kunstovný O.: O českém pravopise a jeho opravě, Spisy Dědictví Komenského, Praha 1914
Labov W.: The social stratification of English in New York City, Washington, D.C. 1966
Leška O.: K ontologii přirozeného jazyka. In: K princípom marxistickej jazykovedy, Bratislava 1985, 64-69
Mathesius V.: O požadavku stability ve spisovném jazyce. In: Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, 14-31
Mathesius V.: Probleme der tschechischen Sprachkultur, Slavische Rundschau 5, 1933, 70-85
Mathesius V.: O cestu k jazykové kultuře, Čin 6, 1934, 579-582
Mluvnice češtiny II, Tvarosloví, Praha 1986
Novák P.: O smysl diskuse o mluvené češtině, Slovo a slovesnost 23, 1962, 266-272
Ouředník P.: Šmírbuch jazyka českého, Paříž 1988
Patočka J.: Was sind die Tschechen? nepublikovaný soubor dopisů
Sgall P.: Nespisovné tvary v naší literatuře, Plamen 12, 1961
Sgall P.: K tvarům *mně, mě - mi, mne*, Naše řeč 44, 1961, 162-166
Sgall P., Hronek J., Stich A. a J. Horecký: Variation in language. Code switching in Czech as a challenge for sociolinguistics, v tisku v nakl. J. Benjamins, Amsterodam
Starý Z.: The theory of standard language - (a) failure of functionalism. In: Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists 2, Berlin 1991, 1667-1669
Stich A.: On the beginnings of Modern Standard Czech. In: Explizite Beschreibung der Sprache und automatische Textbearbeitung 14, Praha 1987, 121-128
Suchý J.: Vyvěste fangle, Praha 1968
Širokova A.G.: Iz istorii razvitija literaturnogo češskogo jazyka, Voprosy jazykoznanija 1955, č. 4, 35-54

Škvorecký J. a Z. Salivarová: Samožerbuch, Toronto 1977; citováno z pražského vydání nakl. Panorama 1991
Townsend C.E.: A description of spoken Prague Czech, Columbus 1990
Trudgill P.: Dialects in contact, Language in Society 10, Londýn 1986
Vachek J.: Poznámky k fonologické stylistice jazykových variet, Slovo a slovesnost 38, 1977, 81-89
Vey M.: Morphologie du tchèque parlé, Paříž 1946

Petr Sgall, Jiří Hronek

ČEŠTINA BEZ PŘÍKRAS

Obálku navrhl Jiří Staněk.
Vydalo nakladatelství a vydavatelství H&H,
Komenského 236, 252 25 Jinočany.
Vydání první, Praha 1992.
Sazba BEDA, Radlická 202, Praha 5.
Tisk TOBOLA, Radlická 202, Praha 5.

ISBN 80 - 85467 - 29 - 1